ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΒΑΛΚΑΝΙΚΩΝ, ΣΛΑΒΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΣΠΟΥΔΕΣ ΣΤΙΣ ΓΛΩΣΣΕΣ & ΤΟΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ ΤΩΝ ΧΩΡΩΝ ΤΗΣ Ν.Α.ΕΥΡΩΠΗΣ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ
«ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΔΟΜΕΣ ΣΤΗΝ Ν.Α. ΕΥΡΩΠΗ»

ΦΟΡΕΣΙΕΣ -«ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΕΣ ΣΤΟΛΕΣ»- ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΤΗΣ ΦΛΩΡΙΝΑΣ: ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΕΙΣ ΤΟΥΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΑΡΧΕΙΑΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ ΜΙΑ ΠΡΟΤΑΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΤΟΥΣ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ

ΙΩΑΝΝΗΣ Σ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ
(Α.Ε.Μ.: 5127)

ΕΠΟΠΤΗΣ: **ΑΝΤΡΕΑΣ ΑΝΔΡΕΟΥ**
ΕΠΙΒΛΕΠΟΝΤΕΣ: **ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΣΒΙΚΗΣ**
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΝΙΧΩΡΙΤΗΣ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, 2018

Φωτογραφία εξωφύλλου:
Η οικογένεια Τσβέτκου Κωνσταντίνου, φωτογραφημένη στα Άλωνα το 1915
Αρχείο Γιάννη Κωνσταντίνου

ΦΟΡΕΣΙΕΣ -«ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΕΣ ΣΤΟΛΕΣ»- ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΤΗΣ ΦΛΩΡΙΝΑΣ:
ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΕΙΣ ΤΟΥΣ
ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΑΡΧΕΙΑΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ
ΜΙΑ ΠΡΟΤΑΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΤΟΥΣ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ

Ιωαννης Σ. Κωνσταντινου

ΦΟΡΕΣΙΕΣ -«ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΕΣ ΣΤΟΛΕΣ»- ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΤΗΣ ΦΛΩΡΙΝΑΣ: ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΕΙΣ ΤΟΥΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΑΡΧΕΙΑΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ ΜΙΑ ΠΡΟΤΑΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΤΟΥΣ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ

Θεσσαλονικη 2018

Ε Π Ο Π Τ Η Σ

Καθηγητης ΑΝΤΡΕΑΣ ΑΝΔΡΕΟΥ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ, ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ, ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Ε Π Ι Β Λ Ε Π Ο Ν Τ Ε Σ

Επικουρος Καθηγητης ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΣΒΙΚΗΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ, ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ, ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Καθηγητης ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΝΙΧΩΡΙΤΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΒΑΛΚΑΝΙΚΩΝ, ΣΛΑΒΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ, ΣΧΟΛΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ, ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Στους γονείς μου,
Είρο & Πολυξένη

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ **11**
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ **17**
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΧΑΡΤΩΝ **17**

ΠΕΡΙΛΗΨΗ **19**
ABSTRACT **21**

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ **23**

ΕΙΣΑΓΩΓΗ **27**

Α. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ
1. Η ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ – Η ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ **31**
2. Ο ΥΛΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΕΡΕΥΝΑ ΤΟΥ ΕΝΔΥΜΑΤΟΣ **39**
Η ενδυμασία 41
Οι ελληνικές παραδοσιακές φορεσιές 43
Ταυτότητα και ενδυμασία 48

Β. ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ
3. Ο ΣΚΟΠΟΣ, ΤΟ ΥΛΙΚΟ ΚΑΙ Η ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ **51**
4. ΟΙΚΙΣΜΟΙ ΤΩΝ ΚΟΡΕΣΤΕΙΩΝ – ΠΡΕΣΠΩΝ **63**
Γεωγραφικός προσδιορισμός 63
Η γυναικεία φορεσιά της περιοχής των Κορεστείων 71
- Φλώρινα *71*
- Καστοριά *82*
- Τρικλάριο/Σφήκα/Μάλι Μάδι *83*
Η γυναικεία φορεσιά της περιοχής των Πρεσπών 86
5. ΟΙΚΙΣΜΟΙ ΦΛΩΡΙΝΑΣ **97**
Γεωγραφικός προσδιορισμός 97
Η γυναικεία φορεσιά της περιοχής των χωρίων επί των Ν.Α. υπωρειών του Περιστερίου 104
Η γυναικεία φορεσιά της περιοχής των χωρίων επί των Α. υπωρειών του Περιστερίου ή Μπουφκόλου και του πεδινού του Μπουφκόλου 119
- Η γυναικεία φορεσιά των Αλώνων *132*
Η γυναικεία φορεσιά της περιοχής των πεδινών χωρίων, των χωρίων εις τα στενά της Λυγγυστίδος και των επί των Ν.Δ. υπωρειών του όρους Νί-τσε 135
- Η γυναικεία φορεσιά της Σκοπιάς *158*
Η γυναικεία φορεσιά των Χωρίων επί των βορείων υπωρειών του Βιτσίου όρους 168

Γ. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΠΡΟΤΑΣΗ
6. ΠΡΟΤΑΣΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗΣ – ΕΝΑ PROJECT ΤΟΠΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ **185**
Τοπική Ιστορία, λαϊκή παράδοση και εκπαίδευση 185
Βιωματική μάθηση, μέθοδος project και παραδοσιακές φορεσιές 194

Πρόταση διδακτικής αξιοποίησης της παραδοσιακής φορεσιάς 201

ΕΠΙΛΟΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ **209**

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ - ΠΗΓΕΣ **227**
Ξενόγλωσση 227
Ελληνόγλωση 233
Οπτικό υλικό στο διαδίκτυο 242
Δημόσια & ιδιωτικά αρχεία/συλλογές 250
Πληροφορητές/τριες 251

Κ α τ α λ ο γ ο ς Ε ι κ ο ν ω ν

Κορεστεια - Φλωρινα **71**
Εικόνα 1: *Οικογένεια από το Ανταρτικό* 71
Εικόνα 2: *Κεφαλοδέσιμο* 72
Εικόνα 3: *Ντούλμπεν* 72
Εικόνα 4: *Κεφαλοδέσιμο* 72
Εικόνα 5: *Γκούσνικ* 73
Εικόνα 6: *Γκούσνικ* 73
Εικόνα 7: *Κοσούλα* 73
Εικόνα 8: *Κιουρντία* 74
Εικόνα 9: *Κιουρντία* 74
Εικόνα 10: *Πόγιας* 75
Εικόνα 11: *Πόγιας* 75
Εικόνα 12: *Φούτα/πρέγατς (παλαιός τύπος)* 75
Εικόνα 13: *Φούτα/πρέγατς (παλαιός τύπος)* 75
Εικόνα 14: *Φούτα/πρέγατς (παλαιός τύπος)* 75
Εικόνα 15: *Ρακάι* 76
Εικόνα 16: *Τσοράπι* 77
Εικόνα 17: *Πίντσι* 77
Εικόνα 18: *Πίντσι* 77
Εικόνα 19: *Ρεσάτσκα* 78
Εικόνα 20: *Κοσμήματα* 78
Εικόνα 21: *Φορεσιά Τριγώνου* 79
Εικόνα 22: *Φορεσιά Τριγώνου* 79
Εικόνα 23: *Φορεσιά Τριγώνου* 79
Εικόνα 24: *Φορεσιά Πράσινου* 80
Εικόνα 25: *Φορεσιά Πράσινου* 80
Εικόνα 26: *Φορεσιά Πράσινου* 80
Εικόνα 27: *Φορεσιά Πράσινου* 80
Εικόνα 28: *Φορεσιά Πράσινου* 80
Εικόνα 29: *Φορεσιά Κώττα* 81
Εικόνα 30: *Φορεσιά Κώττα* 81
Εικόνα 31: *Φορεσιά Κώττα* 81
Εικόνα 32: *Φορεσιά Κώττα* 81
Εικόνα 33: *Φορεσιά Κώττα* 81

Κορεστεια - Καστορια **83**
Εικόνα 34: *Φορεσιά Vernik* 83
Εικόνα 35: *Φορεσιά Vernik* 83
Εικόνα 36: *Φορεσιά Κρυσταλλοπηγής* 85
Εικόνα 37: *Φορεσιές από το Βατοχώρι* 85
Εικόνα 38: *Φορεσιά από το Μοσχοχώρι* 85
Εικόνα 39: *Φορεσιά από το Μοσχοχώρι* 85
Εικόνα 40: *Φορεσιά από το Μοσχοχώρι* 85

Πρεσπες **86**
Εικόνα 41: *[Ο Παύλε Γιόσσε στο ελληνοϊταλικό μέτωπο το 1939] (μτφ.)* 86
Εικόνα 42: *Σαμία* 87
Εικόνα 43: *Σαμία* 87
Εικόνα 44: *Σαμία* 87
Εικόνα 45: *Γκούσακ* 87
Εικόνα 46: *Γκούσακ* 87
Εικόνα 47: *Γκούσακ* 87
Εικόνα 48: *Κοσούλα* 88

Εικόνα 49: *Κοσούλα* 88
Εικόνα 50: *Κοσούλα* 88
Εικόνα 51: *Σεγκούνι* 89
Εικόνα 52: *Σεγκούνι* 89
Εικόνα 53: *Σεγκούνι* 89
Εικόνα 54: *Πόγιας Τκάεν* 90
Εικόνα 55: *Πόγιας Τκάεν* 90
Εικόνα 56: *Πόγιας Τκάεν* 90
Εικόνα 57: *Πόγιας Βόλνεν* 90
Εικόνα 58: *Μπόφτσα* 91
Εικόνα 59: *Μπόφτσα* 91
Εικόνα 60: *Μπόφτσα* 91
Εικόνα 61: *Ρακάβι* 91
Εικόνα 62: *Ρακάβι* 91
Εικόνα 63: *Τσοράπι & Οπίντσι* 92
Εικόνα 64: *Κουσάλε* 92
Εικόνα 65: *Κουσάλε* 92
Εικόνα 66: *Κουσάλε* 92
Εικόνα 67: *Ρεσάτσκα* 93
Εικόνα 68: *Ρεσάτσκα* 93
Εικόνα 69: *Ρεσάτσκα* 93
Εικόνα 70: *Κοσμήματα* 94
Εικόνα 71: *Κοσμήματα* 94
Εικόνα 72: *Φορεσιές από τα χωριά της Κάτω Πρέσπας, που ανήκουν στην Π.Γ.Δ.Μ.* 94
Εικόνα 73: *Φορεσιές από τα χωριά της Κάτω Πρέσπας, που ανήκουν στην Π.Γ.Δ.Μ.* 94
Εικόνα 74: *Φορεσιές από τα χωριά της Αλβανικής Πρέσπας* 95
Εικόνα 75: *Φορεσιά από τα χωριά της Κάτω Πρέσπας, που ανήκουν στην Π.Γ.Δ.Μ.* 95

ΧΩΡΙΑ ΕΠΙ ΤΩΝ Ν. Α. ΥΠΩΡΕΙΩΝ ΤΟΥ ΠΕΡΙΣΤΕΡΙΟΥ **104**
Εικόνα 76: *Ο γάμος των Ντόνε και Ντόστα Γιανκουλόφσκι, το 1918, στον Ακρίτα* 104
Εικόνα 77: *Ντάρκμα* 105
Εικόνα 78: *Ντάρκμα* 105
Εικόνα 79: *Ντάρκμα* 105
Εικόνα 80: *Ντάρκμα* 105
Εικόνα 81: *Γκουσεγκάκι* 106
Εικόνα 82: *Κοσούλα* 107
Εικόνα 83: *Κοσούλα* 107
Εικόνα 84: *Κοσούλα* 107
Εικόνα 85: *Κοσούλα* 107
Εικόνα 86: *Κιουρντία* 108
Εικόνα 87: *Κιουρντία* 108
Εικόνα 88: *Κιουρντία* 108
Εικόνα 89: *Κιουρντία* 109
Εικόνα 90: *Κιουρντία* 109
Εικόνα 91: *Κιουρντία* 109
Εικόνα 92: *Κιουρντία* 109
Εικόνα 93: *Πρέγατς νυφιάτικο* 109
Εικόνα 94: *Πρέγατς γιορτινό/νυφιάτικο* 109
Εικόνα 95: *Πρέγατς γιορτινό* 110
Εικόνα 96: *Πρέγατς γιορτινό/νυφιάτικο* 110
Εικόνα 97: *Πρέγατς (λιτένο)* 111
Εικόνα 98: *Πρέγατς (λιτένο)* 111
Εικόνα 99: *Πρέγατς (λιτένο)* 111
Εικόνα 100: *Πρέγατς πιλένι & κιστάλα* 111
Εικόνα 101: *Πρέγατς γιορτινά & κιστάλο* 111
Εικόνα 102: *Πόγιας* 112
Εικόνα 103: *Πόγιας* 112
Εικόνα 104: *Κάρπα, σαμία & σαμίτσε* 112
Εικόνα 105: *Σαμία & σαμίτσε* 112

Εικόνα 106: *Κάρπι* 113
Εικόνα 107: *Σαμιτσίνα* 113
Εικόνα 108: *Ρακάι* 113
Εικόνα 109: *Ρακάι* 113
Εικόνα 110: *Ρακάι* 113
Εικόνα 111: *Οπίντσι, τσοράπι & κάλτσι* 114
Εικόνα 112: *Κάλτσι* 114
Εικόνα 113: *Κάλτσι* 114
Εικόνα 114: *Ρεσάτσκα* 115
Εικόνα 115: *Ρεσάτσκα* 115
Εικόνα 116: *Ρεσάτσκα* 115
Εικόνα 117: *Τζούμπε* 115
Εικόνα 118: *Τζούμπε* 115
Εικόνα 119: *Τζούμπε* 115
Εικόνα 120: *Κοσμήματα* 116
Εικόνα 121: *Κοσμήματα* 116
Εικόνα 122: *Κοσμήματα* 116
Εικόνα 123: *Νυφικός Κεφαλόδεσμος* 117
Εικόνα 124: *Νυφικός Κεφαλόδεσμος* 117
Εικόνα 125: *Φορεσιές από το χωριό Πρώτη* 118
Εικόνα 126: *Φορεσιές από την Κλαδοράχη* 118
Εικόνα 127: *Φορεσιές από τις Κάτω Κλεινές* 118

ΧΩΡΙΑ ΕΠΙ ΤΩΝ Α. ΥΠΩΡΕΙΩΝ ΤΟΥ ΠΕΡΙΣΤΕΡΙΟΥ/ΜΠΟΥΦΚΟΛΟΥ & ΤΟΥ ΠΕΔΙΝΟΥ ΤΟΥ ΜΠΟΥΦΚΟΛΟΥ 119
Εικόνα 128: *Γάμος στο χωριό Νίκη* 119
Εικόνα 129: *Φορεσιές από το Κρατερό* 119
Εικόνα 130: *Φορεσιά από το Κρατερό* 119
Εικόνα 131: *Φορεσιές από το Κρατερό* 120
Εικόνα 132: *Φορεσιές από το Εθνικό* 120
Εικόνα 133: *Φορεσιά από το Εθνικό* 120
Εικόνα 134: *Φορεσιά από το Παρόρι* 120
Εικόνα 135: *Φορεσιά από την Αγία Παρασκευή* 121
Εικόνα 136: *Φορεσιά από την Αγία Παρασκευή* 121
Εικόνα 137: *Φορεσιά από την Αγία Παρασκευή* 121
Εικόνα 138: *Φορεσιές από τον Πολυπλάτανο* 121
Εικόνα 139: *Φορεσιές από τον Πολυπλάτανο* 121
Εικόνα 140: *Φορεσιές από τον Πολυπλάτανο* 121
Εικόνα 141: *Φορεσιές από την Νίκη* 122
Εικόνα 142: *Φορεσιές από την Νίκη* 122
Εικόνα 143: *Φορεσιές από την Νίκη* 122
Εικόνα 144: *Φορεσιές από την Νίκη* 122
Εικόνα 145: *Χωρικές του Περιστερίου* 123
Εικόνα 146: *Μακεδονίτισσες στην περιοχή της Φλώρινας (μτφ.)* 123
Εικόνα 147: *Χωρικές του Περιστερίου στο ποτάμι* 123
Εικόνα 148: *Χωρικές του Περιστερίου στην αγορά της Φλώρινας* 123
Εικόνα 149: *Πουκάμισο (άλτσκα κοσούλα)* 124
Εικόνα 150: *Πουκάμισο (άλτσκα κοσούλα)* 124
Εικόνα 151: *Πουκάμισο (άλτσκα κοσούλα)* 124
Εικόνα 152: *Πουκάμισο (άλτσκα κοσούλα)* 124
Εικόνα 153: *Σάακ (άλτσκι)* 125
Εικόνα 154: *Σάακ (άλτσκι)* 125
Εικόνα 155: *Σάακ (άλτσκι)* 125
Εικόνα 156: *Σάακ (άλτσκι)* 125
Εικόνα 157: *Σάακ (άλτσκι)* 126
Εικόνα 158: *Σάακ (άλτσκι)* 126
Εικόνα 159: *Σάακ (άλτσκι)* 126
Εικόνα 160: *Σάακ (άλτσκι)* 126
Εικόνα 161: *Σάακ (άλτσκι)* 127
Εικόνα 162: *Σάακ (άλτσκι)* 127

Εικόνα 163: *Χωρικές πηγαίνουν στο παζάρι στα Bitola* 128
Εικόνα 164: *Φορεσιές από το Dragos* 128
Εικόνα 165: *Φορεσιές από το Oleveni* 128
Εικόνα 166: *Φορεσιές από την Graesnica* 129
Εικόνα 167: *Φορεσιές από την Graesnica* 129
Εικόνα 168: *Φορεσιές από το Bukovo* 129
Εικόνα 169: *Φορεσιές από το Bukovo* 129
Εικόνα 170: *Φορεσιές από το Bukovo* 130
Εικόνα 171: *Φορεσιές από το Bukovo* 130
Εικόνα 172: *Φορεσιές από την Baresani* 130
Εικόνα 173: *Φορεσιές από το Orehovo* 130
Εικόνα 174: *Φορεσιές από το Brusnik* 131

ΑΛΩΝΑ **132**
Εικόνα 175: *Φορεσιές από τα Άλωνα* 132
Εικόνα 176: *Φορεσιές από τα Άλωνα* 132
Εικόνα 177: *Η οικογένεια Τσβέτκου Κωνσταντίνου, φωτογραφημένη στα Άλωνα το 1915* 133
Εικόνα 178: *Φορεσιές από τα Άλωνα* 133
Εικόνα 179: *Φορεσιές από τα Άλωνα* 133

ΠΕΔΙΝΑ ΧΩΡΙΑ – ΧΩΡΙΑ ΕΙΣ ΤΑ ΣΤΕΝΑ ΤΗΣ ΛΥΓΓΥΣΤΙΔΟΣ - ΧΩΡΙΑ ΕΠΙ ΤΩΝ Ν. Δ. ΥΠΩΡΕΙΩΝ ΤΟΥ ΟΡΟΥΣ ΝΙΤΣΕ **135**
Εικόνα 180: *[Στο δρόμο για το Μοναστήρι. Παιδιά σερβάκια προσφέρουν λουλούδια σε ένα σέρβο στρατιώτη] (μτφ.)* 135
Εικόνα 181: *Σαμία* 136
Εικόνα 182: *Σαμία* 136
Εικόνα 183: *Σαμία* 136
Εικόνα 184: *Γκούσνικ* 136
Εικόνα 185: *Γκούσνικ* 136
Εικόνα 186: *Κοσούλα* 137
Εικόνα 187: *Κοσούλα* 137
Εικόνα 188: *Κοσούλα* 137
Εικόνα 189: *Κοσούλα* 137
Εικόνα 190: *Κοσούλα* 137
Εικόνα 191: *Κοσούλα* 137
Εικόνα 192: *Αντερία* 138
Εικόνα 193: *Αντερία* 138
Εικόνα 194: *Αντερία* 138
Εικόνα 195: *Αντερία* 138
Εικόνα 196: *Φούσταν* 139
Εικόνα 197: *Φούσταν* 139
Εικόνα 198: *Φούσταν* 139
Εικόνα 199: *Φούσταν* 139
Εικόνα 200: *Φούσταν* 139
Εικόνα 201: *Φούσταν* 140
Εικόνα 202: *Φούσταν* 140
Εικόνα 203: *Φούσταν* 140
Εικόνα 204: *Πόγιας* 140
Εικόνα 205: *Πόγιας* 140
Εικόνα 206: *Πρέγατς* 141
Εικόνα 207: *Πρέγατς* 141
Εικόνα 208: *Νεβεστίνσκι Πρέγατς σο ζάρνα* 142
Εικόνα 209: *Νεβεστίνσκι Πρέγατς σο πιλίστσα* 142
Εικόνα 210: *Πρέγατς σο γκολέμι μάικι* 142
Εικόνα 211: *Πρέγατς σο μπέλο μπαμπέντσε μάλι μάικι* 142
Εικόνα 212: *Πρέγατς με ζάρνα* 143
Εικόνα 213: *Πρέγατς μπαμπακέρνα* 143
Εικόνα 214: *Πρέγατς με ζάρνα ζα κιουρδία* 143
Εικόνα 215: *Τσοράπι* 144
Εικόνα 216: *Οπίντσι* 144
Εικόνα 217: *Κιουρδία* 144

Εικόνα 218: *Κιουρδία* 145
Εικόνα 219: *Κιουρδία* 145
Εικόνα 220: *Κιουρδία* 145
Εικόνα 221: *Ρεσάτσκα* 146
Εικόνα 222: *Ρεσάτσκα* 146
Εικόνα 223: *Ρεσάτσκα* 146
Εικόνα 224: *Ρεσάτσκα* 146
Εικόνα 225: *Ρεσάτσκα* 146
Εικόνα 226: *Ρεσάτσκα* 146
Εικόνα 227: *Κοσμήματα* 147
Εικόνα 228: *Κοσμήματα* 147
Εικόνα 229: *Φορεσιές από τα χωριά του κάμπου της Φλώρινας* 148
Εικόνα 230: *Φορεσιές από τα χωριά του κάμπου της Φλώρινας* 148
Εικόνα 231: *Φορεσιές από τα χωριά του κάμπου της Φλώρινας* 148
Εικόνα 232: *Φορεσιές από το Αρμενοχώρι* 149
Εικόνα 233: *Φορεσιές από το Μεσοχώρι* 149
Εικόνα 234: *Φορεσιές από τη Λεπτοκαρυά* 149
Εικόνα 235: *Φορεσιές από το Αμμοχώρι* 149
Εικόνα 236: *Φορεσιά από τη Μαρίνα* 150
Εικόνα 237: *Φορεσιές από τη Μαρίνα* 150
Εικόνα 238: *Φορεσιές από τη Μαρίνα* 150
Εικόνα 239: *Φορεσιές από την Ιτιά* 151
Εικόνα 240: *Φορεσιές από την Ιτιά* 151
Εικόνα 241: *Φορεσιές από την Ιτιά* 151
Εικόνα 242: *Φορεσιές από το Μεσονήσι* 152
Εικόνα 243: *Φορεσιά από το Μεσονήσι* 152
Εικόνα 244: *Φορεσιές από την Παλαίστρα* 152
Εικόνα 245: *Φορεσιές από το Μεσοχώρι* 152
Εικόνα 246: *Φορεσιές από τη Βεύη* 153
Εικόνα 247: *Φορεσιές από τη Βεύη* 153
Εικόνα 248: *Φορεσιές από τη Βεύη* 153
Εικόνα 249: *Φορεσιές από τους Λόφους* 154
Εικόνα 250: *Φορεσιές από τους Λόφους* 154
Εικόνα 251: *Φορεσιά από την Υδρούσα* 155
Εικόνα 252: *Φορεσιές από την Υδρούσα* 155
Εικόνα 253: *Ατλαζένια φορεσιά από τον Σκοπό* 156
Εικόνα 254: *Ατλαζένιες φορεσιές από τη Βεύη* 156
Εικόνα 255: *Φορεσιές από το Bac* 157
Εικόνα 256: *Φορεσιές από Zivojno* 157
Εικόνα 257: *Φορεσιές από το Germijan* 157
Εικόνα 258: *Φορεσιές από το Germijan* 157

ΣΚΟΠΙΑ **158**
Εικόνα 259: *Γυναίκες από τη Σκοπιά, με την παλιά ενδυμασία* 158
Εικόνα 260: *Το χαρτονόμισμα με τις Σκοπιώτισσες* 159
Εικόνα 261: *Το χαρτονόμισμα με τις Σκοπιώτισσες* 159
Εικόνα 262: *Κοσούλα* 159
Εικόνα 263: *Κοσούλα* 159
Εικόνα 264: *Κοσούλα* 160
Εικόνα 265: *Κοσούλα* 160
Εικόνα 266: *Κοσούλα* 160
Εικόνα 267: *Κοσούλα* 160
Εικόνα 268: *Σαγκία* 161
Εικόνα 269: *Σαγκία* 161
Εικόνα 270: *Σαγκία* 161
Εικόνα 271: *Σαγκία* 161
Εικόνα 272: *Μίνταν* 162
Εικόνα 273: *Μίνταν* 162
Εικόνα 274: *Μίνταν* 162

Εικόνα 275: *Πόουκα* 162
Εικόνα 276: *Πόουκα* 162
Εικόνα 277: *Πρέγατς* 163
Εικόνα 278: *Πρέγατς* 163
Εικόνα 279: *Πρέγατς* 164
Εικόνα 280: *Πρέγατς* 164
Εικόνα 281: *Πρέγατς* 164
Εικόνα 282: *Κουσάλε* 164
Εικόνα 283: *Κουσάλε* 164
Εικόνα 284: *Κουσάλε* 164
Εικόνα 285: *Κούσακ* 165
Εικόνα 286: *Κούσακ* 166
Εικόνα 287: *Κούσακ* 166
Εικόνα 288: *Κούσακ* 166
Εικόνα 289: *Κορίτσια της Σκοπιάς με παραδοσιακές φορεσιές* 167

ΧΩΡΙΑ ΕΠΙ ΤΩΝ ΒΟΡΕΙΩΝ ΥΠΩΡΕΙΩΝ ΤΟΥ ΒΙΤΣΙΟΥ ΟΡΟΥΣ **168**
Εικόνα 290: *Η οικογένεια Θεόδωρου Στρέζου στον Πολυπόταμο (1920)* 168
Εικόνα 291: *Σαμία* 169
Εικόνα 292: *Σαμία* 169
Εικόνα 293: *Σαμία* 169
Εικόνα 294: *Γκούσλε* 170
Εικόνα 295: *Γκούσλε* 170
Εικόνα 296: *Γκούσλε* 170
Εικόνα 297: *Γκούσλε* 170
Εικόνα 298: *Κοσούλα* 171
Εικόνα 299: *Μαλλίνα* 171
Εικόνα 300: *Μαλλίνα* 171
Εικόνα 301: *Μαλλίνα* 171
Εικόνα 302: *Μαλλίνα* 172
Εικόνα 303: *Κιουρντία* 173
Εικόνα 304: *Κιουρντία* 173
Εικόνα 305: *Κιουρντία* 173
Εικόνα 306: *Πόγιας* 174
Εικόνα 307: *Πόγιας* 174
Εικόνα 308: *Πόγιας* 174
Εικόνα 309: *Πρέγατς* 174
Εικόνα 310: *Πρέγατς* 174
Εικόνα 311: *Πρέγατς* 175
Εικόνα 312: *Πρέγατς* 175
Εικόνα 313: *Γέλεκ* 176
Εικόνα 314: *Γέλεκ* 176
Εικόνα 315: *Γέλεκ* 176
Εικόνα 316: *Φούσταν* 177
Εικόνα 317: *Φούσταν* 177
Εικόνα 318: *Φούσταν* 177
Εικόνα 319: *Φούσταν* 177
Εικόνα 320: *Φούσταν* 177
Εικόνα 321: *Φούσταν* 177
Εικόνα 322: *Τσοράπι* 178
Εικόνα 323: *Παπούτσια* 178
Εικόνα 324: *Οπίντσι* 178
Εικόνα 325: *Κοσμήματα* 179
Εικόνα 326: *Κοσμήματα* 179
Εικόνα 327: *Κοσμήματα* 180
Εικόνα 328: *Κοσμήματα* 180
Εικόνα 329: *Κοσμήματα* 180
Εικόνα 330: *Φορεσιές από την Τριανταφυλλιά* 181
Εικόνα 331: *Φορεσιές από το Τρίβουνο* 181

Εικόνα 332: *Φορεσιές από το Τρίβουνο* 181
Εικόνα 333: *Φορεσιές από το Τρίβουνο* 182
Εικόνα 334: *Φορεσιές από το Ποιμενικό* 182
Εικόνα 335: *Φορεσιές από το Ποιμενικό* 182
Εικόνα 336: *Φορεσιές από το Ποιμενικό* 183
Εικόνα 337: *Φορεσιές από τον Γάβρο* 183
Εικόνα 338: *Φορεσιές από τον Μελά* 183

ΕΠΙΛΟΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ **209**
Εικόνα 339: *Ένα νέο κορίτσι, φορώντας χειροποίητες κάλτσες σε πηγή. Τόπος: Φλώρινα, Ελλάδα. Φωτογραφία από τον B. ANTHONY STEWART/National Geographic Creative* 214
Εικόνα 340: *Ανταρτικό. Χορός στην πλατεία του χωριού. Κάπου στο 1920. Δεύτερη μέρα του Πάσχα. Όλο το χωριό χαίρεται* 217
Εικόνα 341: *«Κιουρδία Ανταρτικού», από την Ιματιοθήκη του Λυκείου Ελληνίδων Αθηνών* 218
Εικόνα 342: *«Κιουρδία Ανταρτικού», από την Ιματιοθήκη του Λυκείου Ελληνίδων Αθηνών* 218
Εικόνα 343: *«Κιουρδία Ανταρτικού», από την Ιματιοθήκη του Λυκείου Ελληνίδων Αθηνών* 218
Εικόνα 344: *«Κιουρδία Ανταρτικού», από την Ιματιοθήκη του Λυκείου Ελληνίδων Αθηνών* 219
Εικόνα 345: *«Κιουρδία Ανταρτικού», από την Ιματιοθήκη του Λυκείου Ελληνίδων Αθηνών* 219
Εικόνα 346: *«Κιουρδία Ανταρτικού», από την Ιματιοθήκη του Λυκείου Ελληνίδων Αθηνών* 219
Εικόνα 347: *«Χορός «Λυτός» από το Ανταρτικό Φλώρινας. Θέατρο Φιλοπάππου, 1969* 219
Εικόνα 348: *«Χορός «Λυτός» από το Ανταρτικό Φλώρινας. Θέατρο Φιλοπάππου, 1969* 220
Εικόνα 349: *Λευκό μπούστο με «κέσιτσι» Ανταρτικού, από την Ιματιοθήκη του Λυκείου Ελληνίδων Αθηνών* 220
Εικόνα 350: *Λευκό μπούστο με «κέσιτσι» Ανταρτικού, από την Ιματιοθήκη του Λυκείου Ελληνίδων Αθηνών* 220
Εικόνα 351: *Λευκό μπούστο με «κέσιτσι» Ανταρτικού, από την Ιματιοθήκη του Λυκείου Ελληνίδων Αθηνών* 220
Εικόνα 352: *Κηδεία στο Bukovo* 223
Εικόνα 353: *Ορθόδοξη κηδεία κοντά στο Χ…* 223

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

Πίνακας 1: *Οικισμοί Κορεστείων – Πρεσπών (Κορέστεια)* 66
Πίνακας 2: *Οικισμοί Κορεστείων – Πρεσπών (Πρέσπα)* 70
Πίνακας 3: *Οικισμοί Φλώρινας σύμφωνα με τον Χαλκιόπουλο (α)* 103
Πίνακας 4: *Οικισμοί Φλώρινας σύμφωνα με τον Χαλκιόπουλο (β)* 103
Πίνακας 5: *Οικισμοί κατά τύπο φορεσιάς* 216

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΧΑΡΤΩΝ

Χάρτης 1: *Χάρτης οικισμών του Εκλογικού Καταλόγου του 1914, σε συσχετισμό με τον σημερινό νομό Φλώρινας* 54
Χάρτης 2: *Χάρτης οικισμών κατά Χαλκιόπουλο* 56
Χάρτης 3: *Χάρτης οικισμών κατά τύπο φορεσιάς* 214

Περιληψη

Η παραδοσιακη φορεσια αποτελει κοινωνικο φαινομενο που θα πρεπει να μελετηθεί ενταγμένο μέσα στις ιστορικές του διαστάσεις και στο συγκεκριμένο πολιτισμικό περιβάλλον όπου γεννήθηκε και εξελίχθηκε. Η διερεύνηση της τυπολογίας της παραδοσιακής φορεσιάς συμπλέκεται τόσο με τις ποικίλες λειτουργίες της κάθε φορεσιάς, όσο και με τις αλλαγές που υφίσταται αυτή μέσα στο χρόνο. Οι αλλαγές που παρατηρούνται στον τρόπο ένδυσης των παραδοσιακών κοινωνιών είναι ενδεικτικές του τρόπου με τον οποίο ενσωματώνει ο παραδοσιακός πολιτισμός τα εκάστοτε καινούρια στοιχεία, που στην περίπτωση της φορεσιάς, εξαρτώνται κυρίως από την επαφή της παραδοσιακής κοινωνίας του χωριού με τον αστικό τρόπο ζωής.

Ένα δεύτερο χαρακτηριστικό είναι ότι η παραδοσιακή φορεσιά και κάθε αλλαγή της πρέπει να επικυρωθούν από το σύνολο, την κοινότητα, δηλαδή την κοινωνία. Ο παραδοσιακός ενδυματολογικός κώδικας εκτός από την πρακτική λειτουργία που επιτελεί – να προστατεύει δηλαδή από το κρύο, τη ζέστη κ.λπ. – είναι παράλληλα και ένα «σημάδι», ένα σύμβολο. Κατά τον τρόπο αυτό, η παραδοσιακή φορεσιά κάθε τόπου αποκτά συγκεκριμένη και σταθερή σημασία για την κοινωνική ομάδα που τη φέρει (εθνοτική, τοπική, ηλικιακή, ταξική) καθώς ανα-

φέρεται σε κάτι που υπερβαίνει την ίδια της τη φύση ως αντικείμενο: ανεξάρτητα από τη θέληση αυτού που τη φορούσε, δήλωνε με τα χρώματά της, τα στολίδια της ή τα κεντίδια της τον τόπο καταγωγής, την ηλικία, την κοινωνική κατάσταση κ.ά. Όσο πιο αυτάρκης και κλειστή ήταν μια κοινωνία, τόσο πιο εύκολα λειτουργούσε το συμβολικό σύστημα της φορεσιάς σε όλη του την ποικιλία.

Η συγκεκριμένη ερευνητική προσπάθεια επικεντρώνεται στη διερεύνηση της γυναικείας, παραδοσιακής φορεσιάς της περιοχής της Φλώρινας, από τα τέλη του 19ου αιώνα έως σήμερα. Οι φορεσιές μελετώνται εξελικτικά, μέσα από τη γενικότερη ιστορία του ενδύματος. Η συλλογή πρωτογενούς λαογραφικού υλικού και οι οπτικές αφηγήσεις ζωντανεύουν βιώματα και μνήμες όλου αυτού του χρόνου. Μέσα από την καταγραφή της τυπολογίας των φορεσιών, αναδεικνύονται οι επιμέρους διαφοροποιήσεις στον ενδυματολογικό κώδικα και αποτυπώνεται η ταυτότητα της εκάστοτε κοινότητας που διερευνάται. Ταυτόχρονα, τα υλικά κατάλοιπα και το αρχειακό υλικό προσεγγίζονται ανθρωποκεντρικά, με αποτέλεσμα να διαφαίνονται όλες οι πτυχές της ανθρώπινης δραστηριότητας και αποτελούν πηγή γνώσης για την τοπική ιστορία και την εθνογραφική έρευνα, όπως και μοχλό δημιουργικής, εκπαιδευτικής δραστηριότητας.

Λέξεις κλειδιά: *παραδοσιακή τοπική φορεσιά*, *Φλώρινα*, *Πρέσπα*, *Κορέστεια*, *εθνογραφική έρευνα*, *υλικός λαϊκός πολιτισμός*, *εκπαιδευτικό πρόγραμμα*.

ABSTRACT

TRADITIONAL COSTUME CONSTITUTES A SOCIAL PHENOMENON THAT SHOULD BE STUDIED in its historical dimensions and in the particular cultural environment where it was born and evolved. The research of the traditional costume typology is associated with both the various functions of each costume as well as the changes that it is going through over time. The changes, observed, in the dressing way of traditional societies are indicative of the way in which folk culture incorporates each of the new elements, which, in the case of costume, depend mainly on the contact of the traditional village society with the urban way of life.

A second characteristic is that traditional costume and its changes must be ratified by the whole, the community, that is, the society. The traditional costume code in addition to the practical function it achieves - to protect from cold, heat, etc. – it is also a "sign", a symbol. In this way, the traditional costume of each region acquires a specific and constant importance for the social group that carries it (depending on ethnicity, local identity, age, social class) as it refers to something that goes beyond its very nature as an object: irrespective of the wearers will, it stated with its colors, its ornaments or its embroidery the place of origin, age, social status, etc. The more self-reliant and closed a society was, the easier the symbolic system of the costume design would function in all its variety.

This research effort focuses on the female, traditional costume of the region of Florina from the late 19th century to the present. Costumes are being studied in evolutionary fashion, through the general history of the garment. The collection of primary authentic folklore material and visual narratives bring in life experiences and memories throughout this period of time. By means of costume typology recording, the individual differentiations in the costume design code are highlighted and the identity of the respective community, being investigated, is captured. At the same time, material remains and archival material are approached in a man-centered fashion, resulting in the emergence of all aspects of human activity and constitute a source of local history knowledge and ethnographic research, as well as a lever of creative, educational activity.

Key words: *traditional local costume, Florina, Prespa, Korestia, ethnographic research, material folk culture, educational program.*

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

[…] *Σε μια παρενθετική σημείωση των αρχών της φωνολογίας ο Τρουμπέτσκοϊ προτείνει την εφαρμογή επί του ενδύματος της σωσσυριανής διάκρισης μεταξύ γλώσσας και ομιλίας. Όπως η γλώσσα, έτσι και η ενδυμασία είναι λοιπόν ένα θεσμικό, αφηρημένο σύστημα, καθορισμένο βάσει λειτουργιών, από το οποίο το άτομο αντλεί την ένδυσή του, ενεργοποιώντας κάθε φορά μια κανονιστική δυνητικότητα. Ο Τρουμπέτσκοϊ ανέφερε ως γεγονός ένδυσης (ως «ομιλία» δηλαδή) τις ατομικές διαστάσεις ενός ενδύματος, τον βαθμό φθοράς και ακαθαρσίας του και ως γεγονός ενδύματος (ως «γλώσσα» δηλαδή) την, έστω και ελάχιστη, διαφορά στο ένδυμα μεταξύ κοριτσιών και παντρεμένων γυναικών σε μια δεδομένη κοινωνία. Θα πρότεινα τούτης της αντίθεσης ως εξής: τα γεγονότα ένδυσης (ομιλίας) θα μπορούσαν να συμπεριλάβουν: τις ατομικές διαστάσεις του ενδύματος, τον βαθμό φθοράς, ατημελησίας ή ακαθαρσίας του, τις επιμέρους ατέλειες των ενδυματολογικών κομματιών, τις ατέλειες λόγω χρήσης (κουμπιά που δεν κουμπώνουν, μανίκια που δεν φοριούνται κλπ), τα αυτοσχέδια ενδύματα (περιστασιακή προστασία), την επιλογή των χρωμάτων (εκτός από τα τελετουργικά χρώματα, πένθος, γάμος, τάρταν, στολές), τις περιστασιακές αποκλίσεις στη χρήση ενός ενδυματολογικού κομματιού, τις χειρονομίες χρήσεως που χαρακτηρίζουν τον καθένα που φορά*

την ενδυμασία. Τα γεγονότα ενδυμασίας (γλώσσας), πάντα αφηρημένα, επιδεκτικά μόνο μιας λεκτικής ή σχηματικής περιγραφής, θα περιλάμβαναν μορφές, ύλες ή χρώματα που έχουν τελετουργικά, πάγιες χρήσεις, στερεότυπες χειρονομίες, μια ρυθμισμένη κατανομή των αξεσουάρ (κουμπιά, τσέπες κ.ά.), τα εμφανή συστήματα («στολές»), τις συναρμογές και τις ασυμβατότητες των ενδυματολογικών κομματιών, το ρυθμισμένο παιχνίδι των εσωτερικών και των εξωτερικών στοιχείων και, τέλος, γεγονότα ένδυσης ανασυγκροτημένα με τεχνητό τρόπο για σημαίνοντες σκοπούς (θεατρικό και κινηματογραφικό κοστούμι). Θεωρώ πολύτιμη τούτη την εφαρμογή της σωσσυριανής διάκρισης στο ένδυμα· επιτρέπει στην ενδυματολογική έρευνα να ελέγχει αδιάκοπα τον θεσμικό και κοινωνιολογικό χαρακτήρα του αντικειμένου της. Μάλιστα, αποτελεί πολύτιμη βοήθεια όσον αφορά τα γεγονότα που εκ πρώτης όψεως μοιάζουν αμφίσημα, καθώς συμμετέχουν ακαθόριστα και στην ενδυμασία και στην ένδυση, και στο άτομο και στην κοινωνία: επειδή ακριβώς συνέλαβαν το ακριβές νόημα των ορίων εντός των οποίων οι διαστάσεις ενός ενδύματος παύουν να είναι γεγονός ένδυσης για να γίνουν γεγονός ενδυμασίας, οι Ρίτσαρσον και Κρέμπερ μπόρεσαν να επισημάνουν, σε ένα πασίγνωστο στους στρουκτουραλιστές έργο, την κανονικότητα των ρυθμών της μόδας στο γυναικείο ένδυμα κατά τους τρεις τελευταίους αιώνες. Τέλος, η σωσσυριανή διάκριση επιτρέπει να περιγραφούν επακριβώς όλες οι καθαρά διαλεκτικές κινήσεις που διέπουν τις αδιάκοπες ανταλλαγές μεταξύ θεσμικού και φορεμένου ενδύματος: πώς τα γεγονότα ενδυμασίας γίνονται γεγονότα ένδυσης (αυτή είναι η γενική περίπτωση του γυναικείου ενδύματος, που διαχέεται στην ένδυση εκκινώντας από πραγματικά πρότυπα), πώς τα γεγονότα ένδυσης γίνονται, με τη σειρά τους, γεγονότα ενδύματος (είναι οι περιπτώσεις των ατομικών χρήσεων που μέσω μιμήσεως υιοθετούνται σε συλλογικό επίπεδο, τα τόσα συχνά στον δανδισμό fads και crazes). […][1]

[1] Barthes, R. (2016). *«ΤΟ ΜΠΛΕ ΕΙΝΑΙ ΦΕΤΟΣ ΣΤΗ ΜΟΔΑ…» Κείμενα για το ένδυμα και τη μόδα*. Β. Πατσογιάννης, (μτφρ.). Αθήνα: Πλέθρον, 40 – 42.

Ολοκληρώνοντας την εργασία αυτή αισθάνομαι την ανάγκη να ευχαριστήσω θερμά όσους συνέβαλαν με οιονδήποτε τρόπο στην δημιουργία της. Οφείλω ιδιαιτέρως να ευχαριστήσω τον επόπτη της εργασίας, καθηγητή κ. Ανδρέα Ανδρέου, ο οποίος με ευχαρίστηση αναλαβε να καθοδηγήσει επιστημονικά την προσπάθειά μου, με στήριξε αισθόσκοπτα σε κάθε στάδιο και με παρότρυνε να εμβαθύνω στην έρευνα, παρέχοντας μου τις πολύτιμες γνώσεις και συμβουλές του. Επίσης, αισθάνομαι ευγνώμων απέναντι στα μέλη της συμβουλευτικής επιτροπής, τον καθηγητή κ. Κωνσταντίνο Νικηρίτη και τον επίκουρο καθηγητή κ. Κωνσταντίνο Καβάκη, που διέθεσαν χρόνο για την προσεκτική ανάγνωση της εργασίας μου, τις καίριες παρατηρήσεις τους και τις πολύτιμες υποδείξεις τους. Τους ευχαριστώ για την επιστασύνη με την οποία με συνεβάλανε.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στους πληροφορητές της εργασίας για τις συμπήσεις μας, για τον χρόνο τους και την προθυμία τους να μοιραστούν μαζί μου τις μνήμες τους, τις οικογενειακές τους φωτογραφίες και που μου επέτρεψαν να αξιοποιήσω όλο αυτό το ανεκτίμητο υλικό.

Ένα μεγάλο ευχαριστώ στη φίλη και συμφοιτήτρια Στέλλα Καβίδου για την πολύτιμη, ανιδιοτελή και αισθόχερη αρωγή της, με τον δικό της ιδιαίτερο τρόπο, σε όλη αυτή την πορεία μου, για την προθυμία της - και την υπομονή της - να μ' ακούει και να με παροτρύνει. Η παρουσία της ήταν καταλυτική, καθώς από την αρχή πίστεψε ότι μπορώ να τα καταφέρω. Ίδιες οι ευχαριστίες και στον φίλο Στέλιο

Μιχαηλίδη τόσο για την στήριξή του, όσο και για την ιώβεια υπομονή του.

Τέλος, ευχαριστώ την οικογένειά μου. Αρχικά, τους γονείς μου, τον αείμνηστο πατέρα μου Σίμο και τη μητέρα μου Πολυξένη, που μέσα από μια καθαρά βιωματική διαδικασία, με γαλούχησαν με τη λαϊκή παράδοση, τους παραδοσιακούς χορούς και τα τραγούδια και μου εμφύσησαν βαθύ σεβασμό απέναντι στον τόπο, στα ήθη και στα έθιμά του. Χωρίς αυτούς η συγκεκριμένη ερευνητική προσπάθεια δεν θα είχε υπάρξει, γι' αυτό και τους την αφιερώνω, ως ένα μικρό αντίδωρο των όσων απλόχερα μου χάρισαν. Επίσης, ευχαριστώ την γυναίκα μου, την Ήρα, και τα παιδιά μου, Ξένια και Σίμο, ανάμεσα σε πολλά άλλα, για την ανεκτίμητη ηθική και ψυχολογική υποστήριξή τους στην προσπάθεια μου, σε κάθε μου βήμα. Τους ευχαριστώ για τη συμπαράσταση και την αγάπη τους, όλο αυτό το διάστημα και όχι μόνο.

Φλώρινα, Φλεβάρης '19

Γ. Κ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗ ΦΟΡΕΣΙΑ ΕΝΕΧΕΙ ΘΕΣΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ ΓΙΑ ΤΟ ΑΤΟΜΟ ΠΟΥ ΤΗΝ ΦΟΡΑ τόσο για τον έξω κόσμο όσο και για την κοινότητα στην οποία ανήκει. Αποτελεί έναν τύπο ενδυμασίας που εξωτερικά συμβολίζει την ταυτότητα της παραδοσιακής κοινότητας και, ταυτόχρονα, εκφράζει τις πολλαπλές σχέσεις των ατόμων μεταξύ τους και εντός της κοινότητας. Ειδικότερα, ο Don Yoder εφαρμόζοντας μια λειτουργική προσέγγιση του όρου, θεωρεί ότι ο όρος «folk costume» μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να περιγράψει το ένδυμα όλων των παραδοσιακών τοπικών ομάδων, όπως και εθνικών, επαγγελματικών, φατριαστικών ομάδων (sectarian groups)[2].

Στα πλαίσια της αγροτικής κουλτούρας, οι μελετητές θεωρούν ότι η παραδοσιακή φορεσιά αποτελεί το ορατό σύμβολο της ταυτότητας της παραδοσιακής κοινότητας, με διαφοροποίηση ως προς το φύλο, την ηλικία, την κοινωνική ή την οικογενειακή κατάσταση, το επάγγελμα, την καθημερινότητα ή την γιορτή. Κατά τον τρόπο αυτό, είναι ένας από τους πιο ενδιαφέροντες δείκτες και, ταυτόχρονα, σύμβολο της παραδοσιακής κοινότητας. Ως μια από τις μεταβλητές του υλικού

[2] Yoder, D. (1972). Folk costume. In R. Dorson (eds*.). Folklore and Folklife. An introduction*. Chicago & London: University of Chicago Press, 295 – 324.

πολιτισμού, συμβάλλει στη μελέτη της παραδοσιακής κοινωνίας και επιτρέπει την παρακολούθηση των σχέσεων μιας μικρής κοινωνίας με τον έξω κόσμο και ένα σταθερό σημείο προσδιορισμού της τοπικής κουλτούρας, λειτουργώντας, σε συγκεκριμένο χρόνο, ως σύμβολο τοπικότητας και συλλογικότητας[3].

Στην Ελλάδα, το υλικό που κατέταξε, αρχικά, η Αγγελική Χατζημιχάλη, με βάση το μορφολογικό σχήμα της φορεσιάς, χρονολογείται περίπου από τα μέσα του 19ου αιώνα ως τις τρεις πρώτες δεκαετίες του 20ου. Θεώρησε, επίσης, την παραδοσιακή φορεσιά ως την ταυτότητα της κοινότητας, στο εσωτερικό της οποίας η φορεσιά διαφοροποιεί το πρόσωπο που την φορά με βάση τους συντελεστές φύλο, ηλικία, κοινωνική κατάσταση (παντρεμένη, ανύπαντρη, μητέρα κ.λπ.), δουλειά και γιορτή. Προχώρησε, μάλιστα, έμμεσα και σε μια κατάταξη που λαμβάνει υπόψη της και μια κοινωνική διαστρωμάτωση. Η μεγάλη της συμβολή στην έρευνα είναι ότι μας έδειξε ότι η φορεσιά συνέχιζε να λειτουργεί ως διακριτικό σημείο κοινωνικής προέλευσης (χωριού-πόλης), καταγωγής (συγκεκριμένη περιοχή), ενώ στην κάθε κοινότητα επεσήμανε και άλλες επιμέρους ενδυματολογικές διαφοροποιήσεις που σημειοδοτούσαν συγκεκριμένες κοινωνικές καταστάσεις[4].

Αν και η Χατζημιχάλη αναφέρεται στην παραδοσιακή φορεσιά της Φλώρινας και προβαίνει και σε μια τοπική κατηγοριοποίηση, δεν προχωρεί σε μια πιο λεπτομερή περιγραφή και τεκμηρίωση του λαογραφικού υλικού που συνέλεξε. Παρόμοια και άλλοι ερευνητές τα επόμενα χρόνια, καθώς οι αναφορές τους είναι άμεσα επηρεασμένες από το αρχικό υλικό καταγραφής της Χατζημιχάλη.

Το ζήτημα αυτό, η πολύχρονη ενασχόλησή μας με τον παραδοσιακό χορό, τα ήθη, τα έθιμα και τα δρώμενα της περιοχής της Φλώρινας και ο προβληματισμός μας για τη λειτουργία της παράδοσης σήμερα, ιδιαίτερα στον τομέα της εκπαίδευσης, αποτέλεσαν το έναυσμα για την εκπόνηση της παρούσας εργασίας με θέμα: *Φορεσιές –«παραδοσιακές στολές»- της περιοχής της Φλώρινας: τυπολογία και οι διαφοροποιήσεις τους, μέσα από τη διερεύνηση αρχειακού υλικού. Μια πρόταση για την εκπαιδευτική τους αξιοποίηση*. Το ερευνητικό ενδιαφέρον εστιάζεται στην τυπολογία των γυναικείων παραδοσιακών φορεσιών της Φλώρινας,

[3] Μπαδά, Κ. (χ.χ.). *Σημειώσεις για τον υλικό πολιτισμό (18ος – 20ος αιώνας)*. Γιάννενα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 173 – 174.

[4] *Ό. π.*, 184 – 185.

από τα τέλη του 19ου αιώνα έως και σήμερα, μέσα από αρχειακό υλικό, με στόχο τον εντοπισμό των επιμέρους διαφοροποιήσεων ως προς τον ενδυματολογικό κώδικα, ώστε να αποτυπωθεί η ταυτότητα της εκάστοτε παραδοσιακής κοινότητας που διερευνάται.

Το περιεχόμενο της μελέτης αναπτύσσεται σε επτά μέρη. Στο πρώτο κεφάλαιο, σκιαγραφείται η διαδρομή της ελληνικής λαογραφικής σχολής, ενώ στο δεύτερο θίγονται ζητήματα που αφορούν στον υλικό πολιτισμό και την έρευνα του ενδύματος, ιδιαίτερα στον ελλαδικό χώρο.

Το τρίτο κεφάλαιο διαπραγματεύεται τα μεθοδολογικά ζητήματα, το υλικό και τα ερευνητικά εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν στην ερευνητική διαδικασία. Ειδικότερα, αποσαφηνίζονται ο σκοπός και οι στόχοι της έρευνας και ακολούθως περιγράφεται η συνέντευξη ως μεθοδολογικό εργαλείο πρωτογενούς εθνογραφικού υλικού. Στο κεφάλαιο αυτό οριοθετείται γεωγραφικά και ο χώρος της έρευνας.

Στο τέταρτο και πέμπτο κεφάλαιο, καταγράφονται οι φορεσιές της περιοχής της Φλώρινας, στον άξονα τριών μεγάλων γεωγραφικών ενοτήτων: α) Κορέστεια, β) Πρέσπα και γ) Φλώρινα.

Στο έκτο παρουσιάζεται ένα project ιστορίας, μια πρόταση εκπαιδευτικής αξιοποίησης της παραδοσιακής φορεσιάς της Φλώρινας, μέσα από την αξιοποίηση των ερευνητικών δεδομένων.

Ακολουθούν οι παρατηρήσεις, οι σκέψεις και οι προβληματισμοί που προέκυψαν από την έρευνα, σε συσχετισμό με τις θεωρητικές επιστημονικές προσεγγίσεις.

ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η Λαογραφία – Η διαδρομή της ελληνικής λαογραφικής σχολής

Η ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ΩΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΣΥΝΔΕΕΤΑΙ ΜΕ ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΤΟΥ ΡΟΜΑΝΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΙΣ νοσταλγικές ιδέες του, που αφορούσαν στην εξιδανίκευση του παρελθόντος. Το συγκεκριμένο κίνημα εξαπλώθηκε στην Ευρώπη στα τέλη του 18ου αιώνα και θεωρούσε ότι οι άνθρωποι της υπαίθρου αντικατόπτριζαν τις παραδοσιακές πρακτικές και συνέθεταν την αγνή έκφραση του βίου. Η τάση των πρώτων λαογράφων να ταυτίζουν την αγροτική κοινωνία με την αντιπροσωπευτικότερη τάξη του έθνους είχε ως απότοκο την αρνητική αποδοχή της επιστήμης της λαογραφίας και την αμφισβήτηση της συγκεκριμένης αντίληψης για τον «λαό», που αντιμετωπίστηκε ως μονοδιάστατη[5]. Ιδιαίτερα, η ταύτιση του *Folklore* με τις παραδοσιακές μορφές οργάνωσης της κοινωνίας προσέδωσε, τελικά, στον όρο μια επιπλέον αρνητική χροιά. Κάθε τι το παραδοσιακό υποβαθμί-

[5] Αυδίκος, Ε. (1994). Λαογραφία, μια Επιστήμη υπό Αμφισβήτηση. *Δωδώνη*, *23*, 109 – 120.

στηκε και θεωρήθηκε ότι επιχειρούσε την αναβίωση πολιτισμικών καταλοίπων που ανήκαν στο παρελθόν. Ειδικότερα, η Γερμανία εκμεταλλεύτηκε τη σύνδεση της λαογραφίας με την έννοια του λαού, με αποτέλεσμα αργότερα, κατά την εποχή του Τρίτου Ράιχ, να αναγεννηθούν ιδέες που σχετίζονταν με τη φυλετική καθαρότητα και την ανωτερότητα της άρειας φυλής[6].

Παρ' όλα αυτά, το κίνημα του Ρομαντισμού, όπως και αυτό της εθνικής αφύπνισης, συνέβαλαν στη συλλογή λαογραφικού υλικού και οδήγησαν στον επιστημονικό προσδιορισμό του κλάδου της λαογραφίας. Έπρεπε, όμως, να ταξινομηθούν πρώτα οι επιστήμες και να αναπτυχθούν οι μέθοδοι και οι θεωρίες γύρω από αυτές, καθώς η διατήρηση του υλικού αυτού και η τοποθέτησή του μέσα στο ιστορικό του συγκείμενο απαιτούσε και την επιστημονική προσέγγιση των κλάδων της ιστορίας, της αρχαιολογίας και της εθνολογίας[7]. Η τελευταία, όμως, εξαιτίας της ενασχόλησής της με τη συγκριτική μελέτη των «πρωτόγονων» λαών διακρινόταν από τη λαογραφία, η οποία επικεντρωνόταν στον εθνικό πολιτισμό. Οι διαφορετικές προσεγγίσεις που έλαβε η λαογραφία ως εθνική επιστήμη, αλλά και η εθνολογία ως συγγενής επιστημονικός κλάδος, αντανακλώνται σε μεγάλο βαθμό και στον ορισμό που δίνουν πολλοί ερευνητές σε αυτά τα επιστημονικά αντικείμενα[8].

---

[6] Η Γκασούκα, Μ. (1999). *Λαογραφικές Παράμετροι*. Αθήνα: Φιλιππότης, 67-68 αναφέρει ότι ο πρώτος που διατύπωσε απόψεις για τις φυλετικές διακρίσεις είναι ο Arthur Comte de Gobineau (1816-1892) στη μελέτη του με τίτλο *The Moral and Intellectual Diversity of the Race*. Ακολούθησε ο Houston Stewart Chamberlain (1855-1927), ο οποίος με το έργο του *Foundations of the Nineteenth Century* αναδείχτηκε στο πρόσωπο που ενίσχυσε το ιδεολογικό οπλοστάσιο του κινήματος του *Πανγερμανισμού* και της αναζήτησης της ανώτερης γερμανικής φυλής.

[7] Για τον λόγο αυτό, στη γερμανική βιβλιογραφία χρησιμοποιούνται δύο όροι για να προσδιορίσουν την σπουδή του *λαού*: ο όρος *Volkskunde*, που αποδίδει τη Λαογραφία, και ο όρος *Völkerkunde* που αποδίδει την Εθνολογία. Αν και έως τις αρχές του 20ού αι. ο όρος Εθνολογία χρησιμοποιούνταν για να προσδιορίσει και τις δύο έννοιες, στην πορεία ο όρος *Völkerkunde* εκφράζει τη συγκριτική μελέτη πρωτόγονων λαών, κυρίως εκτός του ευρωπαϊκού χώρου. Βλ.: Dow, R. & Bockhorn, O. (2004). *The Study of European ethnology in Austria*. Florence: Taylor & Francis. Shelton, A. (2000). Museum Ethnography: an imperial science. Στο B. V. Street & E. Hallam (eds.), *Cultural encounters: representing "otherness"*. London: Routledge, 181 – 193. Dow, J. & Lixfeld H. (eds.). (1994). *The Nazification of an Academic Discipline: Folklore in the Third Reich*. Bloomington: Indiana University Press.

[8] Δερμιτζάκη, Α. (2001). *Το Εθνικό Ιστορικό Μουσείο της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος: ίδρυση, συλλεκτική πολιτική και άλλες δράσεις (1882-1926)*. Αθήνα: Ε.Κ.ΠΑ., Π.Μ.Σ. Μουσειολογίας (αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή).

Στην Ελλάδα, επιστήμονες λαογράφοι μελέτησαν και διαμόρφωσαν ο καθένας τη δική του θεωρία για την ελληνική λαογραφία. Ο Ν. Γ. Πολίτης, το 1909, την όρισε ως εξής: *Η Λαογραφία εξετάζει τας κατά παράδοσιν δια λόγων, πράξεων ή ενεργειών εκδηλώσεις του ψυχικού και κοινωνικού βίου του λαού*[9]. Τις απόψεις του Πολίτη για το αντικείμενο της λαογραφίας παραθέτει η Α. Κυριακίδου-Νέστορος, όπου επισημαίνει ότι *αντικείμενο της λαογραφίας αποτελούν τόσο η λαϊκή λογοτεχνία (παραμύθια, τραγούδια, παροιμίες, ξόρκια και οποιαδήποτε άλλη έκφραση της τέχνης και του λόγου) όσο και η παραδοσιακή εθνογραφία (περιγραφή του φυσικού περιβάλλοντος και του υλικού, κοινωνικού, πνευματικού βίου, εκτός από τη λογοτεχνία)*. Συγκεκριμένα, ο Πολίτης διακρίνει τρεις κατηγορίες εκδηλώσεων που θα καθορίσουν το αντικείμενο της Λαογραφίας: *1) τις εκδηλώσεις εκείνες «ων η πρώτη αρχή είναι άγνωστος, μη προελθούσα εκ της επιδράσεως υπέροχου τινός ανδρός, αίτινες κατ' ακολουθίαν δεν οφείλονται εις την ανατροφήν και την μόρφωσιν», 2) τις εκδηλώσεις εκείνες οι οποίες είναι: α) «μεταβολή ή παραφθορά άλογος ελλόγων εκδηλώσεων του βίου εν τω παρελθόντι», ή β) «συνέχεια ή διαδοχή προηγηθείσης κοινωνικής καταστάσεως» και 3) «τας εκδηλώσεις τας μη εκπορευομένας μεν αμέσως εκ της παραδόσεως, αλλ' αφομοιουμένας ή συναπτομένας στενώς προς τας κατά παράδοσιν. Η πρώτη και η δεύτερη κατηγορία είναι σαφές ότι καθορίζονται με βάση τη θεωρία των επιβιωμάτων. Στον καθορισμό, όμως, της τρίτης κατηγορίας ο Πολίτης αναγνωρίζει τη σύγχρονη λαϊκή δημιουργία. Τονίζει, ωστόσο, ότι η δημιουργία αυτή, για να χαρακτηριστεί λαϊκή, θα πρέπει να αφομοιώνεται με την παράδοση. Η αφομοίωση προϋποθέτει ότι τα νεώτερα στοιχεία που εισέρχονται στον κύκλο της παράδοσης μεταβάλλουν ουσιαστικά το χαρακτήρα τους και προσαρμόζονται στο λαϊκό παραδοσιακό χαρακτήρα*[10]. Αναφερόμενος, επίσης, στον Πολίτη ο Δ. Σ. Λουκάτος παραθέτει το κατά τον Πολίτη *διάγραμμα θεμάτων* της λαϊκής ζωής: *Στον Α' τόμο του Περιοδικού Λαογραφία, ο Πολίτης έχει δημοσιεύσει ένα «διάγραμμα θεμάτων» (σελ. 8-12) για την έρευνα και τη μελέτη της λαϊκής ζωής που το αποτελούν: Α) Τα μνημεία του Λόγου: Άσματα, επωδαί, αινίγματα, ευχαί, παροιμίαι, μύθοι, ευτράπελοι διηγήσεις, παραμύθια, παραδόσεις, γλώσσα. Β) Αι κατά παράδοσιν πράξεις ή ενέργειαι του*

[9] Πολίτης, Ν. (1909). *Λαογραφία.* Αθήνα: Ελληνική Λαογραφική Εταιρεία, τ. Ι, 7.

[10] Κυριακίδου-Νέστορος, Α. (1978). *Η θεωρία της Ελληνικής Λαογραφίας-Κριτική Ανάλυση.* Αθήνα: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας (Ιδρυτής Σχολή Μωραΐτη), 153 – 154.

λαού: Οίκος, τροφή, ενδύματα, κοινωνική οργάνωσις, το παιδίον, γαμήλια έθιμα, έθιμα κατά την τελευτήν, βίοι (γεωργικός, ποιμενικός, ναυτικός), δίκαιον, λατρεία, δημώδης φιλοσοφία, δημώδης ιατρική, μαντική, αστρολογία, μαγεία, μαγικαί και δεισιδαίμονες συνήθειαι, παιδιαί και αθλητικά αγωνίσματα, χοροί, μουσική και όργανα, καλλιτεχνία[11]. Τέλος, ο Μηνάς Αλεξιάδης, αναφερόμενος στον ορισμό της έννοιας της λαογραφίας από τον Πολίτη, διευκρινίζει ότι: *Ο ορισμός της λαογραφίας από τον Ν. Γ. Πολίτη ταιριάζει με τον όρο της λαογραφίας που καθιερώθηκε διεθνώς (έστω κι αν δεν είχε παντού την ίδια ακριβώς σημασία) δηλαδή τον όρο folklore. Η λέξη είναι αγγλοσαξονική σύνθετη από το folk και το lore που σημαίνει λαός και γνώση δηλαδή τη γνώση που έχει ο λαός, ότι ο λαός γνωρίζει*. Επισημαίνει, δε, ότι ο όρος καθιερώθηκε στην Αγγλία από τον αρχαιολόγο William John Thoms (1803-1885) το 1846 με γράμμα που έστειλε στο περιοδικό *Athenaeum*, που υπογράφει με το ψευδώνυμο Ambrose Merton[12]. Ειδικότερα, ο Αμερικανός λαογράφος William Bascom (1912-1981) υποστηρίζει πως ο όρος folklore περιλαμβάνει μύθους, παραμύθια, παροιμίες, αινίγματα, τραγούδια, αλλά όχι λαϊκή τέχνη, λαϊκούς χορούς, μουσική, ενδυμασία, ιατρική, έθιμα, δοξασίες. Όλα αυτά τα θεωρεί ενδιαφέροντα τμήματα του πολιτισμού, τα οποία πρέπει να είναι μέρος κάθε ολοκληρωμένης Εθνογραφίας[13].

Το 1922 ο Στίλπων Κυριακίδης, μαθητής του Πολίτη, εκδίδει το πρώτο γενικό έργο του με τίτλο *Ελληνική Λαογραφία, Μέρος Λ' Μνημεία του Λόγου*. Το βιβλίο εκδόθηκε στη σειρά των Δημοσιευμάτων του Λαογραφικού Αρχείου το οποίο είχε ιδρυθεί το 1918 με πρωτοβουλία του Πολίτη με σκοπό την περισυλλογή και δημοσίευση *των λαογραφικών μνημείων, θεωρουμένων ως κειμηλίων της εθνικής ψυχής*. Η *λαϊκή ψυχή* μετατρέπεται από τον Κυριακίδη σε *εθνική ψυχή*. Στην ουσία, όμως, τίποτε δεν αλλάζει, εφόσον το γνήσια εθνικό βρίσκεται στον *εγχώριο* ή τον *ιθαγενή*, όπως τον ονομάζει ο Κυριακίδης, πολιτισμό, δηλαδή τον λαϊκό. Η ταύτιση εθνικού και λαϊκού θα επισημοποιηθεί από τον Κυριακίδη στα 1932, με τον ορισμό που δίνει στη λαογραφία η οποία *σκοπόν της έθεσε την έρευνα του*

[11] Λουκάτος, Δ. (1985). *Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία.* Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 68.

[12] Αλεξιάδης, Μ. (1988). *Η Ελληνική και Διεθνής Επιστημονική Ονοματοθεσία της Λαογραφίας.* Αθήνα: Εκδόσεις Καρδαμίτσα, 20-21.

[13] Bascom, W. (1953). Folklore and Anthropology. *The Journal of American Folklore*, *66*, *262*, 283 – 290.

κατ' εξοχήν ημών πολιτισμού, του λαϊκού, και των δημιουργικών δυνάμεων της εθνικής ψυχής[14]. Ως προς τον Κυριακίδη, ο Αλεξιάδης επισημαίνει ότι διεύρυνε τον ορισμό του Πολίτη και πρόσθεσε στη λαογραφική έρευνα και τη μελέτη του υλικού βίου του λαού[15]. Στην ψυχή του λαού αναφέρεται, το 1947, και Ο Γ. Α. Μέγας, ως στοιχείο συγγενές της ελληνικής φυλής, έμφυτο και «άνωθεν» δοσμένο, η οποία θεωρεί ότι μας αποκαλύπτεται μέσα από τις γνήσιες λαϊκές εκδηλώσεις που ταυτίζονται με τα έθιμα, με τις δοξασίες του αγροτικού πληθυσμού και περιβάλλεται με το φωτοστέφανο του «εθνικού»[16].

Το 1950, ο Λουκάτος σε άρθρο του στη *Νέα Εστία* προτείνει να αποκαλούμε τη «Λαογραφία» και «Εθνογραφία», όρο που τον επιβάλλει *το ολοένα πλατύτερο περιεχόμενο της Λαογραφίας* […] *ιδιαίτερα όταν θα μελετά το βίο και τον πολιτισμό του λαού σαν εκδήλωση γενικότερων ελληνικών συνθηκών που θα τις εξετάζει κι αυτές ιστορικά, γεωγραφικά, οικονομικά και ψυχολογικά*[17]. Ως *ιδιοτελή επιστήμη* χαρακτηρίζει τη λαογραφία και η Κυριακίδου-Νέστορος με στόχο *να ξεκαθαρίσει τα «εθνικά» από τα «δάνεια» στοιχεία στον πολιτισμό του κάθε λαού. Πάνω στα «εθνικά» στοιχεία, όταν θα έχουν ξεκαθαριστεί, θα εδραιωθεί η εθνική παράδοση και πάνω σ' αυτή η εθνική συνείδηση. Η ιδεολογική χρήση του «λαού» και του «λαϊκού πολιτισμού» από το 1880 ως σήμερα αποτελεί και τη βασική συνάρτηση του ορισμού της λαογραφίας ως «επιστήμης του λαϊκού πολιτισμού*[18].

Κατά τον Μ. Μερακλή, *η Λαογραφία μελετά πολιτισμούς λαών που οπωσδήποτε βρίσκονται σε μιαν εξελιγμένη βαθμίδα. Και τους μελετάει κατά κανόνα σε εθνικό επίπεδο: κατά βάση είναι εθνική επιστήμη*. […] *εμφανίζεται ως μια πολυεπιστήμη.* […] *Ο λαογράφος είναι ο επιστήμονας που οφείλει να καλλιεργήσει τη συνθετική*

[14] Κυριακίδου-Νέστορος, Α. (1978). *ό. π.*, 158.

[15] Κυριακίδης, Σ. (1937). Τι είναι η Λαογραφία και εις τι δύναται να ωφελήσει η σπουδή της. *Λαογραφία, ΙΒ,* 189 – 217. Κυριακίδης, Σ. (1965). *Ελληνική Λαογραφία, Μέρος Λ Μνημεία του Λόγου.* Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, 16. Κυριακίδου Νέστορος, Α. (1975). *Λαογραφικά Μελετήματα.* Αθήνα: Νέα Σύνορα, 61. Αλεξιάδης, Μ. (1988). *ό. π.*, 16.

[16] Μέγας, Γ. (1967). Η σπουδή της Λαογραφίας. *Λαογραφία, 25,* 3 – 38. Κυριακίδου-Νέστορος, Α. (1993). *Λαογραφικά Μελετήματα ΙΙ,* Αθήνα: Πορεία, 63.

[17] Λουκάτος, Δ. (1950). *Σύγχρονα προβλήματα Λαογραφίας.* Αθήνα: Νέα Σύνορα, 1377 – 1379.

[18] Κυριακίδου-Νέστορος, Α. (1978). *ό. π.*, 142.

γνώση και αντίληψη των πραγμάτων, κάτι για το οποίο του χρειάζεται ειδική γνώση των επιμέρους επιστημών, αλλά προπάντων τα πορίσματά τους[19].

Κατά τον Μ. Αλεξιάδη *η λαογραφία είναι η Επιστήμη που ασχολείται με την έρευνα και μελέτη των εκδηλώσεων (παραδοσιακών και σύγχρονων) ιστορικών λαών. Οι εκδηλώσεις αυτές καλύπτουν την πολυμέρεια των δραστηριοτήτων όλων των τάξεων (αγροτικής, εργατικής, αστικής, καθώς επίσης και περιθωριακών ομάδων) μιας οργανωμένης κοινωνίας*[20]. Ο ίδιος θεωρεί, επίσης, ότι η ελληνική λέξη «Λαογραφία» αποδίδει καλύτερα το πεδίο και το περιεχόμενο της επιστήμης του λαϊκού πολιτισμού. Στον όρο περιέχεται ως πρώτο συνθετικό η λέξη «λαός», η οποία, ως περιεκτική έννοια και χωρίς αναγκαίο συναισθηματικό χρώμα, υποδηλώνει όλες τις κοινωνικές τάξεις. Γι' αυτό και δεν μπορεί να λείπει από την ονομασία επιστήμης με υποκείμενο την έρευνα και μελέτη του λαού[21]. Ως δεύτερο συνθετικό το ρήμα γράφω, δε σημαίνει μόνο καταγράφω-ερευνώ, αλλά, σ' ένα πλατύτερο περιεχόμενο και τη μελέτη του ερευνητικού υλικού[22].

Η Ε. Σκουτέρη-Διδασκάλου, ορίζει τη λαογραφία *ως μια ιστορική επιστήμη που ασχολείται συστηματικά με τον λαϊκό πολιτισμό, δηλαδή με κοινωνικά φαινόμενα που είναι ιστορικά προσδιορισμένα. Τα κοινωνικά φαινόμενα, που συστήνουν τον λαϊκό πολιτισμό του παρελθόντος ή του παρόντος, παράγονται και αναπαράγονται επί τη βάσει της παράδοσης, δηλαδή ακολουθούν τους νόμους της προφορικής δημιουργίας*. Σύμφωνα με αυτό τον ορισμό, σε οποιαδήποτε ιστορική κοινωνία, το μεγαλύτερο τμήμα των γνώσεων τις οποίες έχουν οι άνθρωποι για να μπορούν να ζήσουν στα όρια και με τους όρους της συγκεκριμένης κοινωνίας, το αποκτούν με προφορικό τρόπο και με την καθημερινή πράξη στην καθημερινή τους ζωή. Αυτή η θεώρηση της λαογραφίας είναι ανθρωπολογική αφού δέχεται ότι *πολιτισμός είναι η βιωμένη γνώση της κοινωνικά μαθημένης και αποκτημένης συμπεριφοράς* που συνιστά την πραγματικότητα την οποία βιώνουν οι άνθρωποι. Δηλαδή, ο πολιτισμός και άρα ο λαϊκός ή προφορικός ή παραδοσιακός πολι-

[19] Μερακλής, Μ. (1984). *Ελληνική Λαογραφία, κοινωνική συγκρότηση.* Αθήνα: Οδυσσέας ΕΠΕ, 9 – 11.

[20] Αλεξιάδης, Μ. (1988). *ό. π.*, 17.

[21] Η λέξη «λαός» δεν λείπει και από ξένους όρους Folklore, Volkskunde, Folkeminder, Folkvin, Folklife. Μέγας, Γ. (1967). Λαογραφία, Εθνογραφία, Εθνολογία. *Λαογραφία*, *ΚΕ*, 39 – 42.

[22] Αλεξιάδης, Μ. (1988). *ό. π.,* 49-50

τισμός, είναι χώρος στον οποίο ζουν οι άνθρωποι που επικοινωνούν με συγκεκριμένους τρόπους επικοινωνίας που έχουν διάρκεια, άρα ιστορία[23].

Για τον Δ. Μπενέκο, «*η επιστήμη της Λαογραφίας είναι η έρευνα και η μελέτη του λαϊκού πολιτισμού και περιλαμβάνει αφενός μεν τη σύγχρονη λαογραφική έρευνα με την παραδοσιακή αποστολή της που αποσκοπεί στη διατήρηση και καλλιέργεια της λαϊκής πολιτισμικής κληρονομιάς ανάλογα με την τοπική, στενότερη ή ευρύτερη, ιδιαιτερότητά της, αλλά έχει σχέση και με τη δημιουργική αντιπαράθεση με αυτή την τοπική ή περιφερειακή παράδοση και το νεωτερισμό, χωρίς βέβαια, να ξεχνάμε ότι στο πεδίο έντασης υπεισέρχονται και άλλοι σύγχρονοι καθοριστικοί παράγοντες όπως η αλματώδης αύξηση της ανταλλαγής πληροφοριών και γνώσεων, η ευρισκόμενη σε πλήρη εξέλιξη διαδικασία ενσωμάτωσης της Ευρώπης και τέλος το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης που συναντάμε σε πάμπολλους τομείς και εκδηλώσεις των σύγχρονων κοινωνιών αλλά και των μεμονωμένων ατόμων*[24].

[23] Σκουτέλη-Διδασκάλου, Ε. (1998). Η λαογραφική έρευνα στην «Επαναστροφή του αιώνα»: Προβληματισμοί, κατευθύνσεις και προοπτικές. Στο Ε. Κονταξή (επιμ.), *Οι Νεότερες εξελίξεις στην Ελληνική Λαογραφία. Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης στην μνήμη του Κίτσου Μακρή*. Βόλος: ΔΗΚΙ, 49 – 63.

[24] Μπενέκος, Δ. (2004). *Λαϊκός Πολιτισμός και Εκπαίδευση, Παν/κές παραδόσεις*. Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, 6.

ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ο υλικός πολιτισμός και η έρευνα του ενδύματος

Η ΕΡΕΥΝΑ ΤΟΥ ΥΛΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ, ΕΝΤΑΓΜΕΝΗ ΣΤΑ ΠΛΑΙΣΙΑ ΤΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ Εθνολογίας, εστιάζει στη σχέση που αναπτύσσεται ανάμεσα στα υλικά αντικείμενα και στους χρήστες τους και δεν περιορίζεται στην απλή περιγραφή των αντικειμένων αυτών. Κατά τον τρόπο αυτό, η έρευνα για το ένδυμα προσεγγίζει την ενδυμασία μέσα από ιστορικές, οικονομικές, ψυχολογικές, κοινωνιολογικές και γεωγραφικές παραμέτρους, χωρίς να παραβλέπει τις ισχύουσες κάθε φορά αντιλήψεις περί αισθητικής, τις θρησκευτικές δοξασίες και την τοπική ή εθνική συνείδηση, καθώς μια ενδυματολογική μελέτη συμβάλει στην ανάδυση των αλληλεπιδράσεων και των παραγόντων που διαμορφώνουν μια ενδυμασία στην ολότητά της, όπως και του βαθύτερου κοινωνικό-ιστορικού περιεχομένου της και την οργανική σύνδεσή της με τον πολιτισμό μιας κοινωνίας[25]. Η

[25] Βρέλλη-Ζάχου, Μ. (2003). *Η Ενδυμασία στη Ζάκυνθο μετά την Ένωση (1864 – 1910). Συμβολή στη μελέτη της ιστορικότητας και της κοινωνιολογίας του ενδύματος*. Αθήνα: Ίδρυμα Αγγελικής Χατζημιχάλη, 19 – 39.

υλική ζωή είναι και ένας τρόπος επικοινωνίας εφόσον τα αντικείμενα τα προϊόντα καλύτερα, καλύπτουν αρχικά τις ανάγκες σ' ένα βιοτικό επίπεδο, αλλά ταυτόχρονα λειτουργούν σ' ένα κοινωνικό επίπεδο και σ' ένα συμβολικό επίπεδο. Σύμφωνα με τον E. Hobsbawm, η νέα ιστορία των ανθρώπων, του πνεύματος, των ιδεών και των γεγονότων πρέπει να θεωρείται ότι μάλλον συμπληρώνει παρά αντικαθιστά την ανάλυση των κοινωνικοοικονομικών δομών[26], συμβάλλει στη γνώση των πραγματικών αρθρώσεων μιας κοινωνίας που κινείται μέσα στα εμφανή όρια της υλικής ζωής και στην εγκαθιδρυμένη από την ίδια συμβολική τάξη πραγμάτων. Για παράδειγμα, τα υπέρμετρα, πολυτελή ενδύματα για τους ευγενείς και τους φεουδάρχες, αποτύπωναν έναν συγκεκριμένο κοινωνικό σχηματισμό, τους διαφορετικούς τρόπους ζωής, σκέψης και επικοινωνίας της συγκεκριμένης κοινωνίας[27].

Μ' αυτήν την έννοια, πρέπει να δοθεί προσοχή στη σπουδαιότητα του ρουχισμού των ανθρώπων, της διατροφής τους, στους τρόπους που απευθύνονται ο ένας στον άλλον, καθώς, τελικά, πρόκειται για την ανίχνευση της συμβολικής γλώσσας μιας κοινωνίας, που επιβάλλει τη γνώση όχι μόνο της ιστορίας της υλικής ζωής αλλά και τη μελέτη των αφανών και φαινομενικά ασήμαντων εκείνων δράσεων, που συμβαίνουν στο λεγόμενο πολιτισμικό επίπεδο (συνήθειες, έθιμα κ.λπ.) και που «έχουν έναν σημαντικό ρόλο να παίξουν για τη συντήρηση ή την επιβολή μιας συγκεκριμένης θέασης του κόσμου»[28].

[26] Hobsbawm, E. (1980). The Revival of Narrative: Some Comments*. Past and Present*, *86*, 3 – 8.

[27] Μπάδα, Κ. (1992). Η «γλώσσα» του ρούχου και της ατομικής εμφάνισης στην παραδοσιακή κοινωνία, *Δωδώνη*, *ΚΑ/1*, 181 – 199.

[28] *Ό. π.*

Η ενδυμασία

Η ενδυμασία, όπως και η κατοικία και η τροφή, προσείλκυσε το επιστημονικό ενδιαφέρον, ως το σημείο να διαμορφωθεί και επιστημονικός κλάδος, μια αυτόνομη επιστήμη η ενδυματολογία, που ερευνά σε βάθος τα ενδύματα και το ντύσιμο από σκοπιά ιστορική, οικονομική, ψυχολογική. Η φορεσιά, ως προέκταση και απεικόνιση του ανθρώπινου σώματος, αποτελεί ένα βασικό εργαλείο για την κατανόηση του ανθρώπου και της κοινωνίας. Η κοινωνιολογική, γεωγραφική και κατασκευαστική προσέγγιση της ενδυμασίας ερμηνεύει την πολυδιάστατη παρουσία των ενδυμάτων και τους παράγοντες που την καθορίζουν, καθώς, από τους προϊστορικούς ήδη χρόνους, αυτά ξεπέρασαν τον πρωταρχικό τους σκοπό, τον απλά προστατευτικό από τις καιρικές συνθήκες, και διαδραμάτισαν το ρόλο μεταφοράς πληροφοριών για την προσωπική και κοινωνική ταυτότητα των ατόμων. Ίσως σε καμιά άλλη έκφραση της ζωής, η τάση και η λειτουργία της σκέψης και των αισθημάτων δεν αποτυπώνεται τόσο καθαρά όσο στα ενδύματα, που διεκπεραιώνουν το ρόλο ένωσης με το περιβάλλον ή ατομικής απομόνωσης απ' αυτό. Μέσα από το ενδύματα αντανακλάται η ψυχική διάθεση και στάση του ατόμου απέναντι στους ρόλους που καλείται να διεκπεραιώσει. Οι αντιδράσεις του μπορούν να είναι θετικές ή αρνητικές, να δηλώνουν εκτίμηση, επιδοκιμασία, σεβασμό, ή ανοχή, περιφρόνηση κι εχθρότητα προς τους συγκεκριμένους ρόλους. Οι παραπάνω παράγοντες διαμόρφωσης της ενδυμασίας είναι τόσο ισχυροί ώστε τελικά τις περισσότερες φορές η αναζήτηση της φυσικής άνεσης και πρακτικότητας παραμερίζεται και ο χρήστης της θέτει το σώμα του σε δοκιμασία και το αποκρίνει από τη φυσική του μορφή ή κατάσταση[29]. Κάθε ελληνική τοπική φορεσιά λειτουργεί όπως κάθε ενδυμασία: ντύνει και στολίζει το κορμί και παρουσιάζει την όψη που επιθυμεί να δώσει εκείνος που τη φοράει στους τρίτους, παρέχοντας στον εαυτό του σιγουριά και άνεση. Μέσα στη συντηρητική και αυστηρή κοινωνία του χωριού και της μικρής πόλης, η σιγουριά και η άνεση επιτυγχάνονται με την ομοιομορφία που προσφέρει μια «στολή». Οι ελληνικές φορεσιές, οι οποίες διατηρούν με τρόπο αυστηρό τις παραδοσιακές μορφές των προγενεστέρων γενεών, συνδέονται στενά με ποικίλες εκφράσεις του λαϊκού πολιτισμού και αντανακλούν τα βιώματα της λαϊκής ψυχής, τα οποία προσδιορί-

[29] Ομηριάδης, Α. (2008). *Ελληνικές παραδοσιακές φορεσιές και τοπική ενδυμασία*. Νέος Σκοπός: αυτοέκδοση.

ζουν τα ήθη, τα έθιμα, τη γλώσσα , τις λατρευτικές δοξασίες, το λαϊκό δίκαιο, τους λαϊκούς χορούς, τα τραγούδια και τη λαϊκή τέχνη. Η φορεσιά εξαρτάται από το κλίμα, την παραγωγή και επεξεργασία των πρώτων υλών, το εμπόριο, την ιστορική πορεία και τις πολιτισμικές επιδράσεις κάθε γεωγραφικής περιοχής. Αποτελεί βασική πρόσβαση για την προσέγγιση πολλών κλάδων της ελληνικής χειροτεχνίας (υφαντική, βαφική , κεντητική, αργυροχοΐα κ.ά.) και, παράλληλα, προσδιορίζει ως μορφή, σήμα-σύμβολο, το τυπικό της κοινωνικής ομάδας στις κυριότερες φάσεις του κύκλου του ανθρώπινου βίου. Ο τρόπος διαμόρφωσης των ενδυμασιών αυτών ακολουθεί τους νόμους της παράδοσης: είναι προφορικός και άγραφος. Η μια γενιά παραδίδει στην άλλη, η μάνα στην κόρη, ο παππούς στον εγγονό, ο τεχνίτης στο μαθητευόμενο, γεγονός που συνεπάγεται συντηρητισμό και πολύ αργές εξελικτικές διαδικασίες, που χαρακτηρίζουν τον παραδοσιακό τρόπο ζωής στο σύνολό του[30].

[30] Παπαντωνίου, Ι. (1981). *Ελληνικές Φορεσιές*. Ναύπλιο: Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα.

Οι ελληνικές παραδοσιακές φορεσιές

Καμιά από τις μορφές της ελληνικής λαϊκής τέχνης δεν παρουσιάζει τόσο έντονο τοπικό χρώμα και τόσες ποικιλίες, όσο η φορεσιά. Το στοιχείο αυτό γίνεται ιδιαίτερα αισθητό στη γυναικεία φορεσιά, που ανήκει περισσότερο στο χώρο της οικιακής χειροτεχνίας και διατηρεί πιστότερα τους πατροπαράδοτους τύπους. Αντίθετα, η ανδρική, που ραβόταν κυρίως στα εργαστήρια των χρυσοραφτάδων, παρουσιάζει μικρότερη ποικιλία και μεγαλύτερη ομοιομορφία σε ολόκληρη την Ελλάδα. Έτσι, ενώ η γυναικεία ενδυμασία μπορεί να έχει δύο ή τρεις παραλλαγές μέσα στην ίδια περιοχή, η ανδρική περιορίζεται σε δύο γενικευμένους τύπους, τη φουστανέλα για την ηπειρωτική Ελλάδα και τη βράκα για τα νησιά.

Ένας γενικός διαχωρισμός, που μπορεί να γίνει στις ελληνικές φορεσιές, είναι η διάκρισή τους σε χωρικές (ορεινές και πεδινές) και σε αστικές. Στις δεύτερες συμπεριλαμβάνονται και οι ενδυμασίες των ελληνικών νησιών, όπου η ναυτιλία, το εμπόριο και η επαφή με τον έξω κόσμο, δημιούργησαν αστικά κέντρα και τρόπους αστικής ζωής. Γενικά χαρακτηριστικά των δύο αυτών κατηγοριών είναι τα εγχώρια χειροποίητα υφάσματα για την πρώτη (βαρύτερα για τις ορεινές περιοχές, ελαφρύτερα για τις πεδινές) και τα πολυτελή ευρωπαϊκά υλικά (τσόχες, ατλάζια, βελούδα) για τη δεύτερη.

Η απελευθέρωση της Ελλάδας από τον τουρκικό ζυγό και η καθιέρωση του ευρωπαϊκού τρόπου ντυσίματος είχε ως φυσική συνέπεια το μαρασμό και σιγά-σιγά την εξαφάνιση των εθνικών ενδυμασιών. Οι πρώτες βασιλικές δυναστείες της Ελλάδας θέλησαν να διατηρήσουν την παράδοση: ο Όθωνας καθιέρωσε με νόμο τη φουστανέλα των αγωνιστών του 1821 ως εθνική ενδυμασία και η Αμαλία επέλεξε την κομψή φορεσιά της Αθηναία κόρης, ως επίσημο ένδυμα δικό της και των κυριών της Αυλής. Τριάντα περίπου χρόνια αργότερα, η βασίλισσα Όλγα, διαμόρφωσε σε αυλική ενδυμασία με ιδιότυπη μακριά ουρά, την παλιά φορεσιά των χωρικών της Αττικής.

Στα μετέπειτα χρόνια οι εθνικές ενδυμασίες εκφυλίζονται σε απλουστευμένες παραλλαγές και σιγά-σιγά εξαφανίζονται. Σήμερα, ελάχιστες είναι οι ελληνικές περιοχές που διατηρούν τη φορεσιά τους. Κι από αυτές οι περισσότερες δεν την κρατούν σαν ζωντανό, λειτουργικό στοιχείο της καθημερινής, κοινωνικής ζωής, αλλά σαν πολύτιμο οικογενειακό κειμήλιο, που ανασύρεται από τα μπαούλα, για να φορεθεί σε ημέρες εθνικών επετείων και εορτασμών.

Είδη φορεσιάς

Η φορεσιά κατασκευάζεται, συνήθως, από τα υλικά που βρίσκονται στον τόπο και είναι λιγότερο ή περισσότερο πλούσια, ανάλογα με τον τρόπο ζωής, την κοινωνική τάξη, το βαθμό ευπορίας, την επιθυμία για επίδειξη και την περίσταση όπου θα φορεθεί. Αλλιώς ντύνονται οι χωρικοί, αλλιώς οι βοσκοί και αλλιώς οι αστοί. Άλλα είναι τα καθημερινά ρούχα, άλλα τα κυριακάτικα, άλλα τα ρούχα των ανύπαντρων γυναικών, άλλα των νεόνυμφων, άλλα αυτών που έχουν παιδιά, άλλα φορούν οι χήρες, άλλα οι χαιράμενες (αυτές που έχουν τον άντρα τους) και άλλα είναι τα γαμπριάτικα ρούχα από τα καθημερινά, για τους άντρες. Η μορφή της φορεσιάς είναι δηλαδή η συνισταμένη των πρακτικών και αισθητικών αναγκών μιας συγκεκριμένης ομάδας ανθρώπων που τη χρησιμοποιούν. Η φορεσιά, όπως και κάθε έκφραση λαϊκής δημιουργίας, είναι χρηστικό είδος που γεννιέται, ζει και εξελίσσεται, με βάση τις πρακτικές ανάγκες που πρέπει να καλύψει. Έτσι, το βασικό υλικό της κατασκευής της, όπως και το σχήμα της, καθορίζονται από το φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον και δεσμεύονται από αυτό. Το υλικό που χρησιμοποιούσαν οι γυναίκες και οι λαϊκοί τεχνίτες ήταν δικής τους κατασκευής. Ο τρόπος της χρήσης των υλικών αυτών ήταν πάντοτε βασισμένος στους κανόνες που δημιούργησε το καταστάλαγμα της πείρας πολλών γενεών. Οι ιεροί άγραφοι νόμοι, τα έθιμα, είναι δεσμευτικοί και προσδιοριστικοί για την αισθητική έκφραση των ατόμων. Για τις φορεσιές, η αισθητική αντίληψη της ομάδας δίνει τη χρωματική κλίμακα μέσα στην οποία κινείται το άτομο, ενώ η έμφυτη τάση του ανθρώπου για διακόσμηση δίνει στην κάθε μια την ιδιαίτερη τοπική, ομαδική έκφραση που τις χαρακτηρίζει. Η διακόσμηση, που γεμίζει επιφάνειες χωρίς προοπτική και πλαστικότητα, μορφοποιεί και σχηματοποιεί τα διακοσμητικά θέματα με απίστευτη ελευθερία στην έμπνευση, αποκρυσταλλώνοντας και εκφράζοντας συγχρόνως την ομαδική αισθητική. Οι προσωπικές καλλιτεχνικές πρωτοβουλίες φανερώνονται σε ελάχιστες μικροπαραλλαγές που παρακολουθούμε στην εξέλιξη των διακοσμητικών θεμάτων μιας συγκεκριμένης φορεσιάς. Οι εξελίξεις και οι μικροπαραλλαγές στα διακοσμητικά θέματα, όσο αργά και αν κινούνται, δείχνουν το ρυθμό της επίγνωσης των συμβόλων, της

συνέχειας της ζωής, που πάντοτε αποτυπώνεται στη φορεσιά και ιδιαίτερα στη νυφική[31].

Οι φορεσιές φανερώνουν ένα σύμπλεγμα ανθρώπινης ζωής, ομαδικής ζωής που υποτάσσεται στους δικούς της νόμους και φέρει τη σφραγίδα μιας μακρόχρονης εμπειρίας και πίστης. Πίστης και συνοχής της οικογένειας και της ομάδας, στη σημασία της κοινωνικής ενότητας και της παράδοσης. Η κοινωνική αυτή πραγματικότητα, ο τρόπος ζωής του τόπου, ακόμη και του χωριού και οι βασικές του ανάγκες και συνθήκες είναι η βάση κάθε διαφοράς στην έκφραση της δημιουργίας.

Η τελική μορφή κάθε φορεσιάς προσδιορίζεται από τα υλικά της κατασκευής κάθε μεμονωμένου κομματιού, τη λειτουργικότητά του, σε συνδυασμό με τα άλλα μέρη της φορεσιάς, αλλά και με τις ανάγκες που πρέπει να καλύψει. Ανάγκες που απορρέουν και εκφράζουν τις ιδιαίτερες συνθήκες, όπου δημιουργείται, πλάθεται και ζει κάθε κοινότητα. Κοινωνικοϊστορικές και οικονομικές συνθήκες, εξωτερικές επιδράσεις, όπως και κοινές εμπειρίες και παραδόσεις αφομοιώνονται και αναπλάθονται για να διατυπωθούν τελικά στη συνθετική έκφραση της λαϊκής δημιουργικότητας που είναι η φορεσιά. Παράλληλα, η φορεσιά καλύπτει τις ιδιαίτερες απαιτήσεις που δημιουργούνται από τη γεωγραφική θέση και τις τοπικές κλιματολογικές συνθήκες. Αυτές υπαγορεύουν την παραγωγή και επεξεργασία των υλικών, αλλά και τις εμπορικές σχέσεις κάθε κοινότητας[32].

Συνοψίζοντας, μπορούμε να επισημάνουμε ότι η φορεσιά κάθε τόπου εκφράζει την αισθητική αντίληψη και αντανακλά την ιδιοσυγκρασία και ιδιαιτερότητα, αλλά και τις προϋποθέσεις ζωής κάθε κοινότητας. Οι βασικές κατηγορίες της ελληνικής φορεσιάς, για την Χατζημιχάλη είναι τρεις: α) η καθημερινή, β) η γιορτινή και γ) η νυφική. Επίσης, η κατασκευή της φορεσιάς, σύμφωνα με μελέτη της, προσδιορίζεται από δύο ακόμη παράγοντες: την ηλικία του ανθρώπου (κόρη, νύφη, νιόπαντρη, παντρεμένη χρόνια, ηλικιωμένη για τις γυναίκες και αντίστοιχα για τους άντρες) και την κοινωνική τάξη. Τα στοιχεία αυτά καθορίζουν τον τρόπο με τον οποίο έραβαν ή κεντούσαν κάθε κομμάτι φορεσιάς, γιατί το καθένα έπαιρνε τη λειτουργική του θέση, με απόλυτα καθορισμένη τάξη.

[31] Χατζημιχάλη, Α. (1983). *Η Ελληνική Λαϊκή Φορεσιά.* Αθήνα: Μέλισσα, τ. Β', 14.
[32] Χατζημιχάλη, Α. (1983). *ό. π.*, 7 – 14.

Κατά τον τρόπο αυτό, οι γυναικείες φορεσιές χωρίστηκαν σε τρεις βασικές κατηγορίες, ενώ οι αντρικές σε δύο.

Γυναικείες φορεσιές:

α) Οι φορεσιές με το σιγκούνι: Το σιγκούνι είναι ολόμαλλο ρούχο (συχνά πολύπτυχο ή μακρύ) και κατακόρυφα ανοιχτό μπροστά, χωρίς μανίκια. Φοριέται πάνω από το χοντρό, βαμβακερό, χωρίς μανίκια πουκάμισο με γεωμετρικό συνήθως διάκοσμο και το μικρό μπούστο, το τζάκο, που συγκρατεί τα ολοκέντητα ξεχωριστά μανίκια της φορεσιάς. Το σιγκούνι αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι που φοριόταν χειμώνα-καλοκαίρι και απαράβατα, πάνω από όλα τα άλλα μέρη της φορεσιάς, όταν πήγαιναν στην εκκλησία.

β) Οι φορεσιές με το καβάδι: Το βαμβακερό ή μεταξωτό καβάδι ή το αντερί ή ο σαγιάς ή ο καπλαμάς είναι και αυτό κατακόρυφα ανοιχτό μπροστά. Έχει μανίκια άλλοτε μακριά ως τον αγκώνα και άλλοτε ως τον καρπό του χεριού. Φοριέται πάνω από το πλατύ και μακρύ ως κάτω, λεπτό βαμβακερό, λινό, αραχνοΰφαντο ή μεταξωτό πουκάμισο που έχει μακριά, πλατιά μανίκια, στολισμένα με πλούσιο σε χρώματα και σχηματοποιημένα θέματα κεντητό ή δαντελωτό διάκοσμο.

γ) Οι φορεσιές με το φουστάνι: το βαμβακερό ή μεταξωτό ή μάλλινο εξωτερικό, φόρεμα σχηματίζεται από το χωρίς μανίκια πανωκόρμι με το άνοιγμα στο στήθος και την πλατιά ή πολύπτυχη φούστα. Φοριέται πάνω από μακρυμάνικα βαμβακερά ή μεταξωτά πουκάμισα.

Σύμφωνα με την Πόπη Ζώρα, το φουστάνι, με την έννοια του εξωτερικού εξαρτήματος που φοριέται πάνω από επενδύτες, είναι στοιχείο νεότερο που πρέπει να καθιερώθηκε στη νεοελληνική φορεσιά μετά το 17° αιώνα, όταν έγινε ο διαχωρισμός της κοσμικής από την ιερατική ενδυμασία και διαμορφώθηκαν οι διάφορες τοπικές ενδυματολογικές ποικιλίες. Αντίθετα με τα πουκάμισα, όπου το χαρακτηριστικό διακοσμητικό στοιχείο είναι το κέντημα, στα φουστάνια κυριαρχεί η ποιότητα και η πολυτέλεια του υφάσματος, που στα παλαιότερα νησιώτικα και στα νεώτερα αστικά είναι συνήθως η στόφα και το ατλάζι. Έτσι, λίγοι είναι οι τύποι φουστανιών που στολίζονται με πλούσιο κέντημα και από αυτά τα πιο χαρακτηριστικά είναι η *φουστάνα* της Σκοπέλου και η *τσούκνα* της Θράκης[33].

[33] Ζώρα, Π. (1995). *Ελληνική Λαϊκή Τέχνη.* Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 22.

Χωριστή κατηγορία αποτελεί η γυναικεία φορεσιά με βράκα, όπως η φορεσιά από τα Ανώγεια της Κρήτης. Η βράκα είναι ορατή κάτω από το πουκάμισο και συνήθως έχει κεντήματα στα μέρη που φαίνεται[34].

Αντρικές φορεσιές:
Η αντρική φορεσιά παρουσιάζει λιγότερη ποικιλία από τη γυναικεία. Τη ράβουν πλανόδιοι ράφτες ή γίνεται στα εργαστήρια. Διακρίνονται δύο τύποι:
α) Η φουστανέλλα: φοριόταν στην Ηπειρωτική Ελλάδα (και από το 1833 έγινε η επίσημη εθνική ενδυμασία), ήταν λευκή, πολύπτυχη (με 400 πιέτες, που συμβόλιζαν τα τετρακόσια χρόνια σκλαβιάς των Ελλήνων από τους Τούρκους).
β) Η βράκα: φοριόταν στα νησιά και τα παράλια.

[34] Προβατάκης, Θ. (1990). *Κρήτη, Λαϊκή Τέχνη και ζωή.* Αθήνα: αυτοέκδοση, 296.

Ταυτότητα και ενδυμασία

Παλαιότερες προσεγγίσεις στην έννοια της «ταυτότητας» αποσκοπούσαν μονοδιάστατα στην αναζήτηση του «αληθινού ή αυθεντικού εαυτού» και αποτυπώνονταν σε διεργασίες διερεύνησης και εμβάθυνσης. Σήμερα, η «ταυτότητα» ορίζεται ως διαδικασία ταύτισης, που δε συνίσταται σε ένα σημείο αμετακίνητο, το οποίο πρέπει να ανακαλυφθεί, αλλά ως μια σχέση αμφίθυμη. Η ταυτότητα «δεν νοείται πια ως δέρμα που δεν αλλάζει αλλά ως ένδυμα που επιλέγεται και μπορεί να αλλαχθεί»[35]. Οι σύγχρονες θεωρήσεις στα ζητήματα ταυτότητας τονίζουν ότι οι άνθρωποι έχουν πολλαπλές και, συχνά, αντιτιθέμενες ταυτότητες, αντιλαμβάνονται δηλαδή τον εαυτό τους σαν να ανήκουν, συγχρόνως, σε διαφορετικές και ίσως ανταγωνιστικές ομάδες[36]. Οι συλλογικές αυτές ταυτότητες σφυρηλατούνται μέσα από την αντιπαράθεση και τη διαφοροποίηση από άλλες συλλογικότητες, όπως και με την επίκληση κοινών πολιτισμικών στοιχείων των μελών τους[37]. Κατά τον τρόπο αυτό, παρά την κατάχρηση όρων όπως «κοινότητα», «ταυτότητα» ή «πολιτική της ταυτότητας», η ανάγκη του «ανήκειν» όχι τόσο σε ένα κράτος ή μια τάξη όσο σε μια ομάδα (εθνοτική, ηλικιακή, φύλου, σεξουαλικής προτίμησης κτλ.) παραμένει σταθερή και επιτακτική[38].

Στην προσπάθεια αποκατάστασης της εθνικής συνέχειας του ελληνισμού από την αρχαιότητα ως το ελλαδικό παρόν, που θα εξασφάλιζε ταυτόχρονα την προέκταση της συνέχειας αυτής και στο ελληνικό μέλλον, η ελληνική ιστοριογραφική σχολή αξιοποίησε ως ενοποιητικό στοιχείο τη λαϊκή παράδοση, όχι ως ένα ασυνάρτητο άθροισμα ηθών και εθίμων, αλλά ως έκφραση ενός πολιτισμού με συνοχή και παράδοση[39]. Πριν ακόμη από την ίδρυση του ελληνικού κράτους, η προσπάθεια των Ελλήνων λαογράφων για την κατασκευή μίας στερεής εθνικής παράδοσης συνέβαλε στην ενδυνάμωση της πολιτισμικής συνέχειας από την

---

[35] Τζιόβας, Δ. (2011) «Ταυτότητες και ταυτίσεις», *ΤΟ ΒΗΜΑ*, 24 Δεκεμβρίου. Διαθέσιμο στο http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=436376 (ημερομηνία πρόσβασης: 7/10/2016).

[36] Calboun, C. (1994) *Social theory and the politics of identity*, Oxford: Blackwell. Bloom, W. (1990) *Personal identity, national, identity and international relations* Cambridge: Cambridge University Press.

[37] Μαράτου-Αλιφάντη, Λ. & Γαληνού, Π. (1999). Πολιτισμικές ταυτότητες: από το τοπικό στο παγκόσμιο; Στο Χ. Κωνσταντόπουλος, Λ. Μαράντου-Αλιφάντη, Δ. Γερμανός και Θ. Οικονόμου (επιμ.), *Εμείς και οι «Άλλοι»: Αναφορές στις τάσεις και τα σύμβολα*, Αθήνα: Τυπωθήτω, Αθήνα, 109 – 120.

[38] Τζιόβας, Δ. (2011). *ό. π.*

[39] Σκοπετέα, Ε. (1986). *Το Πρότυπο Βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830 – 1880)*, Αθήνα: Πόλις, 192.

αρχαιότητα ολόκληρου του ελληνικού λαού καθώς και στην οριοθέτηση των εδαφικών και χρονολογικών συνόρων του ελληνισμού. Η λαογραφική ταξινόμηση από το Νικόλαο Πολίτη αποτέλεσε τον τελικό θρίαμβο του ελληνικού πολιτισμού σε αυτόν τον τομέα[40]. Για τον λόγο αυτό η λαογραφία στα πρώτα χρόνια της ελληνικής ανεξαρτησίας αγγίζει τις πιο ευαίσθητες χορδές της εθνικής ταυτότητας και αποτελούσε ένα έρεισμα για την ενίσχυση του ελληνικού στοιχείου[41]. Μέσα στα πλαίσια αυτά, η κατασκευή της εθνικής και πολιτισμικής ταυτότητας δεν είναι αποτέλεσμα αυθόρμητης πράξης, αλλά συνειδητής επιλογής που οφείλεται στην προσπάθεια νομιμοποίησης και διαφοροποίησης έναντι των «άλλων»[42]. Η βάση, επάνω στην οποία οικοδομείται αυτή η πολιτισμική ταυτότητα, είναι η ύπαρξη μιας κοινής και μακρόχρονης παράδοσης. Μέσω αυτής εκφράζεται, επιβεβαιώνεται και εν μέρει συγκροτείται η συλλογική ταυτότητα ενός λαού[43]. Η μελέτη της παράδοσης, από τη σκοπιά της δυναμικής της όψης, δηλαδή ως κινήματος, είναι σημαντική για τη θεωρία του εθνικού φαινόμενου[44]. Το φαινόμενο αυτό δεν εμφανίζεται μόνο στην Ελλάδα, αλλά σχεδόν παντού, ακόμη και σε κοινωνικούς σχηματισμούς όπου η εθνική παράδοση είναι αδύνατον να κρυσταλλωθεί σε συγκεκριμένες πολιτισμικές προτάσεις[45].

Το ερώτημα που αναδύεται αφορά στους τρόπους με τους οποίους μια κοινότητα ανασυγκροτείται συμβολικά και διαπραγματεύεται την πολιτισμική της ταυτότητα, μέσα από εθιμικές εκδηλώσεις και δρώμενα, με εστίαση στους ενδυματολογικούς κώδικες. Η έννοια της φορεσιάς, όπως άλλωστε και αυτή της κοινότητας, δεν αντιμετωπίζονται απομονωμένες μέσα σε μια «παραδοσιακή κοινωνία», αλλά ως μεταβαλλόμενες πραγματικότητες και λειτουργούν ως εργαλείο

---

[40] Herzfeld, M. (2002). *Πάλι Δικά Μας. Λαογραφία, Ιδεολογία και η Διαμόρφωση της Σύγχρονης Ελλάδας*, Μετ. Σαρηγιάννης, Μ. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 211 – 212.

[41] Ζιάκας, Θ. (1993). *Έθνος και Παράδοση*, Αθήνα: «Αιγαίον» - Εναλλακτικές Εκδόσεις, 122.

[42] Πασχαλίδης, Γ. (1999). Η πολιτισμική ταυτότητα ως δικαίωμα και ως απειλή. Η διαλεκτική της ταυτότητας και η αμφιθυμία της κριτικής. Στο Χ. Κωνσταντόπουλος, Λ. Μαράντου-Αλιφάντη, Δ. Γερμανός και Θ. Οικονόμου (επιμ.), *Εμείς και οι «Άλλοι»: Αναφορές στις τάσεις και τα σύμβολα*, Αθήνα: Τυπωθήτω, Αθήνα, 73 – 83.

[43] Ιντζεσίλογλου, Ν. (1999). Περί κατασκευής συλλογικών ταυτοτήτων. Το παράδειγμα της εθνικής ταυτότητας. Στο Χ. Κωνσταντόπουλος, Λ. Μαράντου-Αλιφάντη, Δ. Γερμανός και Θ. Οικονόμου (επιμ.), *Εμείς και οι «Άλλοι»: Αναφορές στις τάσεις και τα σύμβολα*, Αθήνα: Τυπωθήτω, Αθήνα, 177 – 202.

[44] Ζιάκας, Θ. (1993). *ό. π.*, 122.

[45] Τσουκαλάς, Κ. (1998[3]). Παράδοση και Εκσυγχρονισμός: Μερικά γενικότερα ερωτήματα. Στο Δ. Τσαούσης (επιμ.), *Ελληνισμός Ελληνικότητα. Ιδεολογικοί και Βιωματικοί Άξονες της Νεοελληνικής Κοινωνίας*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείο της Εστίας, 37 – 48.

για την κατανόηση της ετερότητας, που δεν αποσιωπάται, αλλά αντίθετα προβάλλεται[46]. Ήδη από τα μέσα του περασμένου αιώνα, ο Franz Boas, εκπροσωπώντας τη σχολή των πολιτισμικών ιχνών (cultural traits)[47], αντιμετωπίζει την ενδυμασία ως πολιτισμικό χαρακτηριστικό της περιοχής από την οποία προέρχεται, που αντιπροσωπεύει και εκφράζει την κουλτούρα στην οποία ανήκει[48]. Η ενδυμασία μιας περιοχής μορφοποιείται και εξελίσσεται σύμφωνα με τις επιλογές της κοινωνικής ομάδας που την κατοικεί, η οποία μοιράζεται κοινούς κοινωνικούς, ιδεολογικούς, συμβολικούς και επικοινωνιακούς κώδικες, με σκοπό πάντοτε την εξυπηρέτηση των αναγκών για την ίδια την κοινότητα[49].

[46] Λουτζάκη, Ρ. (2004). Εισαγωγή: Εθνογραφίες χορού. *Αρχαιολογία και Τέχνες. Ο χορός στα Νεότερα Χρόνια – Εθνογραφίες*, *92*, 6 – 10.

[47] Boas, F. (1920). The Methods of Ethnology. *American Anthropologist*, *22*, 311 – 321. Boas, F. (1948). *Race, Language and Culture*. NewYork: Macmillan.

[48] Παπαπαύλου, Μ. (2004). Ανθρωπολογική αντιπρόταση: Ο χορός ως πολιτισμική διαδικασία. *Αρχαιολογία και Τέχνες. Ο χορός στα Νεότερα Χρόνια – Εθνογραφίες*, *92*, 11 – 16.

[49] Λουτζάκη, Ρ. (2004) *ό. π.*

ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ο σκοπός, το υλικό και η μεθοδολογία έρευνας

Η ΕΡΕΥΝΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗ ΕΝΔΥΜΑΣΙΑ ΕΝΤΑΣΣΕΤΑΙ ΜΕΣΑ ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ διερεύνησης του υλικού πολιτισμού ενός λαού, ως αποτύπωση της συνολικής εικόνας της ανθρώπινης συμπεριφοράς και της καθημερινής ζωής, καθώς στο εσωτερικό των αγροτικών κοινοτήτων αναπτύχθηκε μια τάση εσωτερικής πολιτισμικής ομοιογένειας, η οποία, για τους μελετητές του λαϊκού πολιτισμού, χαρακτήριζε την πολιτισμική συμπεριφορά της αγροτικής, παραδοσιακής κοινωνίας. Η φορεσιά αυτών των κοινοτήτων υπήρξε το προϊόν μιας αυτοκατανα-λωτικής παραγωγής και αποτέλεσε το εξωτερικό, ορατό σύμβολο της τοπικής, πρώτιστα, προέλευσης, της ταυτότητας δηλαδή των τοπικών κοινωνιών. Αυτό όμως ίσχυε για όσο τα μέλη τους κινούνταν στα όρια της υλικής ένδειας και της γεωγραφικής και κοινωνικής απομόνωσης. Όταν προέκυψαν και για αυτές τις κοινότητες όροι συμμετοχής σε μιαν εκχρηματισμένη οικονομία και αναπτύχθη-

καν οι δυνατότητες κοινωνικής κινητικότητας των μελών τους, προχώρησαν σε μεταβολές των καθορισμένων κανόνων της ομοιομορφίας.

Στην Ελλάδα, ιδιαίτερα, τη δεκαετία 1980 – 1990, εμφανίζεται ένα στοχευμένο ενδιαφέρον γύρω από τη μελέτη του υλικού πολιτισμού, το οποίο εκφράζεται μέσα από την εκπόνηση και δημοσίευση σημαντικών, ενδυματολογικών μελετών. Το ένδυμα, ειδικότερα το γυναικείο ένδυμα[50], λειτουργεί ως σημείο που παράγει ποικίλα σημαινόμενα και γίνεται κώδικας, η αποκωδικοποίηση του οποίου αποκαλύπτει οικονομικές και κοινωνικές ιεραρχίες και ασυμμετρίες. Καθίσταται, όπως αναφέρει και ο C. Levi Strauss, μια δομή, η αποδόμηση της οποίας φέρνει στην επιφάνεια τις σχέσεις και τις αντιφάσεις μιας κοινωνίας[51]. Άλλωστε, κατά τον F. Braudel, το ένδυμα εντάσσεται στις δομές της ακινησίας και της μακράς διάρκειας[52].

Όσον αφορά στην έρευνα για την παραδοσιακή φορεσιά της Φλώρινας, η πρώτη που διερεύνησε το ζήτημα ήταν η Αγγελική Χατζημιχάλη[53], η οποία και την εντάσσει στην κατηγορία των φορεσιών με το σιγκούνι[54]. Ξεχωρίζει *οχτώ βασικούς τύπους φορεσιάς, αλλά περιγράφει κυρίως τη φορεσιά του Ανταρτικού και των χωριών του Αλιάκμονα, Τρίγωνο, Πράσινο, Σφήκα, Κόττα*. Για τους υπόλοιπους επτά τύπους της φορεσιάς της Φλώρινας (1. Κλαδοράχης, 2. Πρέσπας, 3. Τριανταφυλλιάς και Πολυπόταμου, 4. Νυμφαίου, 5. Δροσοπηγής και Φλάμπουρου, 6. Περιοχής Αμυνταίου και 7. Μπούφι-Ράκοβου και Αλώνων), όπως αναφέρει χαρακτηριστικά, *η έλλειψη επαρκών στοιχείων και ορολογίας δυσχεραίνει τη*

---

[50] Τη σχέση λαογραφίας και μελέτης του γυναικείου ενδύματος πραγματεύεται η Πετρίδου, Ε. (2012). Ένδυμα και υλικός πολιτισμός: από τη σημειολογία στη δράση. Στο Ε. Γιαλούρη (επιμ.), *Υλικός Πολιτισμός: Η ανθρωπολογία στη χώρα των πραγμάτων*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 355 – 389.

[51] Αυδίκος, Ε. (2009). *Εισαγωγή στις σπουδές του λαϊκού πολιτισμού. Λαογραφίες, Λαϊκοί πολιτισμοί, Ταυτότητες*. Αθήνα: Κριτική.

[52] Braudel, F. (1995*). Υλικός πολιτισμός οικονομία και καπιταλισμός 15ος – 18ος αιώνας. Οι δομές της καθημερινής ζωής: το δυνατό και το αδύνατο*, τ. Α΄. (Μτφρ. Κ. Ασδραχά). Αθήνα: Αγροτική Τράπεζα Ελλάδος.

[53] Η Αγγελική Χατζημιχάλη (1895-1965) ήταν σημαντική Ελληνίδα λαογράφος και συγγραφέας. Έμεινε γνωστή κυρίως για τις μελέτες της πάνω στην ελληνική λαϊκή τέχνη και παράδοση και για τις προσπάθειες της να διατηρηθεί η ελληνική πολιτιστική κληρονομιά. Α. Κ. (1965). Απέθανε χτες η Αγγελική Χατζημιχάλη. *Ελευθερία*. 5/3/1965. Διαθέσιμο στο http://efimeris.nlg.gr/ns/pdfwin ftr.asp?c=64&pageid=40298&id=-1&s=0&STEMTYPE=0&STEM WORD PHONETIC IDS=ARzASJAScASOASPASUASRASfASEASTASP&CropPDF=0 (Ημερομηνία πρόσβασης: 3/8/2017).

[54] Χατζημιχάλη, Α. (1978α). Εισαγωγικό σημείωμα της Αγγελικής Χατζημιχάλη. Στο Α. Δεληβορριάς & Τ. Ιωάννου-Γιανναρά (επιμ.), Α. Χατζημιχάλη, *Η ελληνική λαϊκή φορεσιά Τόμος Α': Οι φορεσιές με το σιγκούνι*. Αθήνα: Μουσείο Μπενάκη & Μέλισσα, 21 – 23.

λεπτομερειακή τους περιγραφή, οπότε παρουσιάζεται *μόνο φωτογραφικό υλικό και σχέδια*[55]. Και η Ιωάννα Παπαντωνίου, ακολουθώντας την Χατζημιχάλη, παραθέτει φωτογραφικό υλικό από φορεσιές της περιοχής της Φλώρινας[56] και εστιάζει και αυτή στο Ανταρτικό, στο βιβλίο της *Μακεδονικές φορεσιές*, που εκδόθηκε το 1992, στο Ναύπλιο, από το Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα. Είχαν προηγηθεί δημοσιεύσεις της σε τεύχη της *Μακεδονικής Ζωής* για τις φορεσιές των Αλώνων και του Ανταρτικού[57]. Μικρές αναφορές για το ίδιο θέμα υπάρχουν και σε άλλες της δημοσιεύσεις[58]. Με το ζήτημα της φορεσιάς της Φλώρινας ασχολήθηκε και με μία σειρά δημοσιεύσεων η Ευδοκία Μηλιατζίδου-Ιωάννου[59]. Τέλος, σχέδια ενδυμάτων και κεφαλόδεσμων της περιοχής παρουσιάζει και ο Γήσης Παπαγεωργίου στο έργο του *Ελληνικές Παραδοσιακές Φορεσιές. Μακεδονία*, όπου αναφέρεται στο Ανταρτικό, στη Σκοπιά, στον Ακρίτα, στα Άλωνα, στη Νίκη, στην Αγία Παρασκευή, στους Ψαράδες και στις Άνω Κλεινές[60], ενώ η Άννα Γουήλ-Μπαδιεριτάκη στη διδακτορική της διατριβή με τίτλο *Το γυναικείο παραδοσιακό πουκάμισο της ηπειρωτικής Ελλάδας* σχολιάζει τα πουκάμι-

[55] Χατζημιχάλη, Α. (1978β). Οι φορεσιές της Φλώρινας. Στο Α. Δεληβορριάς & Τ. Ιωάννου-Γιανναρά (επιμ.), Α. Χατζημιχάλη, *Η ελληνική λαϊκή φορεσιά Τόμος Α': Οι φορεσιές με το σιγκούνι*. Αθήνα: Μουσείο Μπενάκη & Μέλισσα, 266 – 295. Χατζημιχάλη, Α. (1948). *Ελληνικαί Εθνικαί Ενδυμασίαι*. Αθήνα: Μουσείο Μπενάκη.

[56] Παπαντωνίου, Ι. (1992). *Μακεδονικές φορεσιές*. Ναύπλιο: Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα, 14 & 48 – 69.

[57] Παπαντωνίου, Ι. (1974α)[1]. Οι φορεσιές Αλώνων και Ανταρτικού. *Μακεδονική Ζωή*, *99*, 36-40. Παπαντωνίου, Ι. (1974γ). Ανδρικές φορεσιές της Βορείου Ελλάδος. *Μακεδονική Ζωή*, *102*, 27 - 31.

[58] Παπαντωνίου, Ι. (1978). Συμβολή στη μελέτη της γυναικείας ελληνικής παραδοσιακής φορεσιάς. *Εθνογραφικά, 1*. Ναύπλιο: Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα, 5 – 92. Παπαντωνίου, Ι. (2000). *Η ελληνική ενδυμασία από την αρχαιότητα ως τις αρχές του 20ού αιώνα*. Αθήνα: Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος - Καπόν. Παπαντωνίου, Ι. (1996). *Ελληνικές Τοπικές Ενδυμασίες*. Ναύπλιο: Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα, 66 – 67.

[59] Μηλιατζίδου-Ιωάννου, Ε. (1989). Οι παραδοσιακές φορεσιές του νομού Φλώρινας. Στο *Πρακτικά ημερίδας: Ελληνικοί παραδοσιακοί χοροί*. Φλώρινα: Ν.Ε.Λ.Ε. Μηλιατζίδου-Ιωάννου, Ε. (1993). Μονογράμματα στο γυναικείο παραδοσιακό πουκάμισο της Φλώρινας. *Λαογραφία*, *36*, 108 – 120. Μηλιατζίδου-Ιωάννου, Ε. (1994). Ένδυση. Στο Ε. Μηλιατζίδου-Ιωάννου (επιμ.), *Πρώτη γνωριμία με τον παραδοσιακό πολιτισμό της περιοχής Φλώρινας. Οδηγός έκθεσης*. Θεσσαλονίκη: Λαογραφικό και Εθνολογικό Μουσείο Μακεδονίας;-Θράκης, 37 – 43. Μηλιατζίδου-Ιωάννου, Ε. (2002). Οι τοπικές ενδυμασίες. Στο Ε. Κυριακούδης (επιμ.), *Η Φλώρινα και η περιοχή της*. Φλώρινα: Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Φλώρινας, 220 – 237.

[60] Παπαγεωργίου, Γ. (2010). *Ελληνικές Παραδοσιακές Φορεσιές. Μακεδονία*. Αθήνα: Μίλητος.

σα του Ανταρτικού, των Αλώνων, των Ψαράδων, της Σκοπιάς, της Νίκης και της Αγίας Παρασκευής[61].

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, σκοπός της παρούσας έρευνας είναι να καταγράψει την τυπολογία των γυναικείων παραδοσιακών φορεσιών της Φλώρινας, μέσα από αρχειακό υλικό, και να εντοπίσει τις επιμέρους διαφοροποιήσεις τους στον ενδυματολογικό κώδικα, ώστε να αποτυπωθεί η ταυτότητα της εκάστοτε παραδοσιακής κοινότητας που διερευνάται. Επιλέγουμε να εστιάσουμε στη γυναικεία ενδυμασία, καθώς, όπως ήδη έχει αναφερθεί, συνήθως υφίστανται περισσότερες από μία παραλλαγές μέσα σε μια περιοχή και αποτυπώνουν πιο ευκρινώς τον χαρακτήρα του κάθε τόπου στη διαχρονία του.

Χάρτης 1: *Χάρτης οικισμών του Εκλογικού Καταλόγου του 1914, σε συσχετισμό με τον σημερινό νομό Φλώρινας*[62]

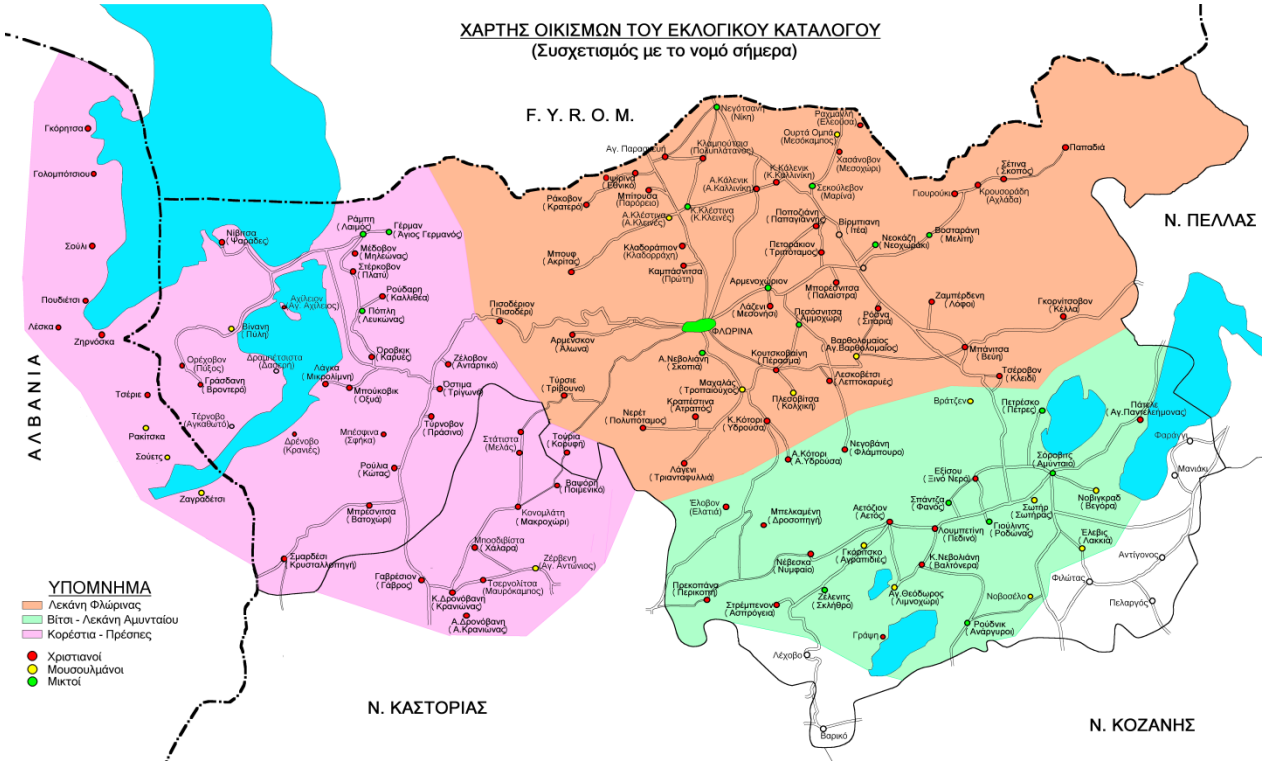

[61] Γουήλ-Μπαδιεριτάκη, Α. (1980). *Το γυναικείο παραδοσιακό πουκάμισο της ηπειρωτικής Ελλάδας*. Ιωάννινα: Φιλοσοφική Σχολή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων (αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή).

[62] *Ό. π.*

Η έρευνα εστιάζει χρονικά στην περίοδο από τα τέλη του 19ου αιώνα, οπότε και έχουμε τις πρώτες οπτικές καταγραφές και διηγήσεις περιηγητών που αναφέρονται στο θέμα αυτό, έως και σήμερα και χωρικά αξιοποιεί τις καταγραφές των οικισμών στον *Εκλογικό Κατάλογο της Υποδιοικήσεως Φλωρίνης*, του 1914[63] που σήμερα ανήκουν στους Δήμους Πρεσπών και Φλώρινας, όπως και στον πρώην καποδιστριακό Δήμο Κορεστείων (Χάρτης 1).

Λαμβάνουμε, όμως, υπόψη μας:

α) τις ιστορικοπολιτικοκοινωνικές συνθήκες της εποχής στην οποία βασίζεται η έρευνα και, κατά τον τρόπο αυτό, συμπεριλαμβάνουμε και περιοχές που σήμερα ανήκουν στην Αλβανική επικράτεια και

β) τη μορφολογία του εδάφους η οποία σχηματίζει γεωγραφικές ενότητες, που ξεπερνούν τα κρατικά σύνορα και εντάσσουμε παραλίμνιους οικισμούς της Π.Γ.Δ.Μ., οι οποίοι μαζί με αυτούς της Αλβανίας και της Ελλάδας συγκροτούν την Κάτω Πρέσπα.

Κατά τον τρόπο αυτό, αξιοποιούμε και την καταγραφή του Αθανάσιου Χαλκιόπουλου, στο βιβλίο του *Η Μακεδονία. Εθνολογική στατιστική των βιλαετίων Θεσσαλονίκης και Μοναστηρίου*, το οποίο εκδόθηκε το 1910, την Αθήνα, *Εκ του τυπογραφείου «Νομικής»*[64] (Χάρτης 2).

Από τον *Εκλογικό Κατάλογο* του 1914 και από τους υπόλοιπους οικισμούς που εμπλούτισαν την έρευνά μας, επιλέγουμε να διερευνήσουμε μόνο τους χριστιανικούς και μικτούς οικισμούς και εστιάζουμε στους οικισμούς που υφίστανται έως το 1922. Το αστικό κέντρο της περιοχής που διερευνούμε, η Φλώρινα, δεν συμπεριλαμβάνεται, καθώς τα ερευνητικά μας ενδιαφέροντα εστιάζουν στον αγροτικό πληθυσμό. Από αυτούς τους οικισμούς δεν διερευνούμε, επίσης, τα αρβανιτοχώρια και τα βλαχοχώρια της περιοχής.

---

[63] Καρατζάς, Ι. (2004). Ποσοτικά και ποιοτικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού των οικισμών του Ν. Φλώρινας από τον πρώτο εκλογικό κατάλογο της Υποδιοικήσεως Φλωρίνης (1914). Στο Α. Ανδρέου (επιμ.), *Πρακτικά Συνεδρίου «Φλώρινα 1912-2002. Ιστορία και Πολιτισμός»*, Φλώρινα: Παιδαγωγική Σχολή Φλώρινας & Τμήμα Βαλκανικών Σπουδών (Α.Π.Θ.), 665 – 684.

[64] Χαλκιόπουλος, Α. (1910). *Η Μακεδονία. Εθνολογική στατιστική των βιλαετίων Θεσσαλονίκης και Μοναστηρίου*. Αθήνα: Εκ του τυπογραφείου «Νομικής».

Χάρτης 2: *Χάρτης οικισμών κατά Χαλκιόπουλο*

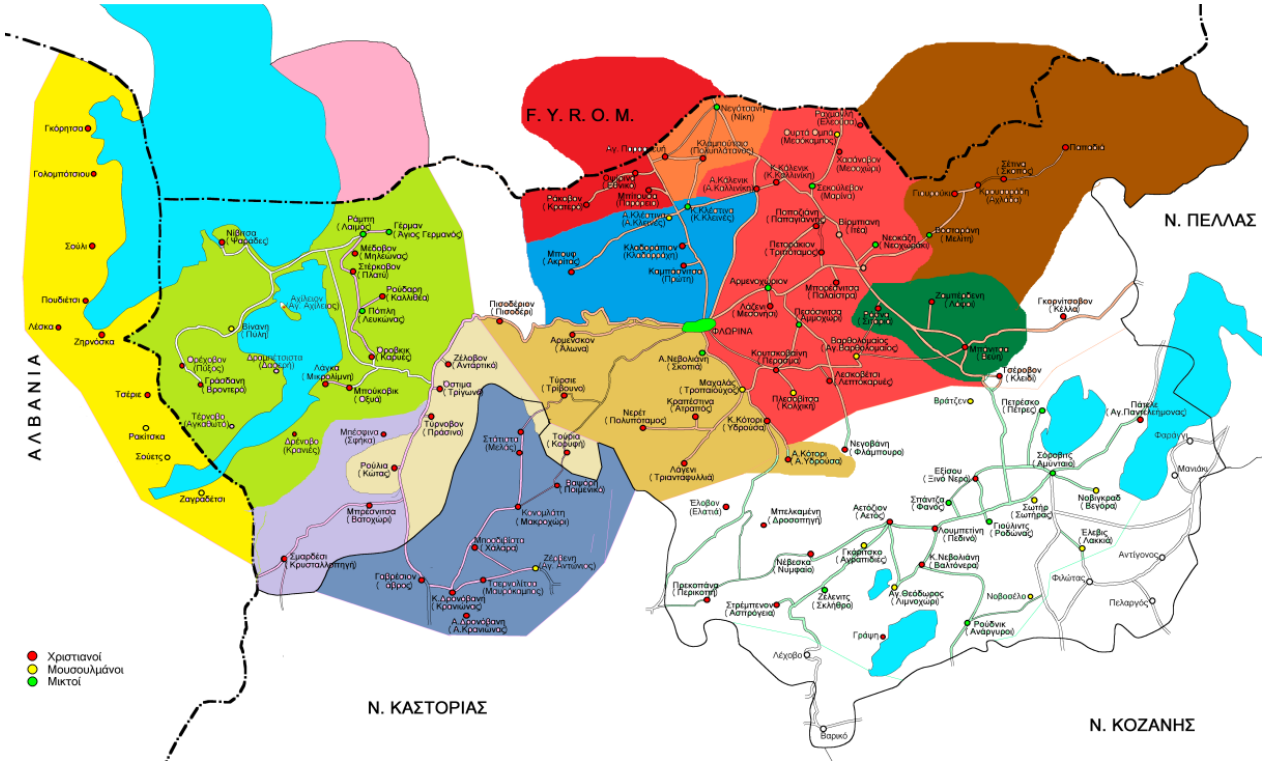

Οικισμοί Κορεστείων – Πρεσπών (Κορέστεια)

Φλώρινας
Καστοριάς
Σφήκα/Μάλι Μάδι

Οικισμοί Κορεστείων – Πρεσπών (Πρέσπα)

Ελλάδα
Αλβανία
Π.Γ.Δ.Μ.

Οικισμοί Φλώρινας

Χωρία επί των Ν.Α. υπωρειών του Περιστερίου
Χωρία επί των Α. υπωρειών του Περιστερίου ή Μπουφκόλου
Χωρία πεδινό του Μπουφκόλου
Χωρία επί των βορείων υπωρειών του Βιτσίου όρους
Χωρία πεδινά
Χωρία εις τα στενά της Λυγγυστίδος
Χωρία επί των Ν.Δ. υπωρειών του όρους Νίτσε

Οι οικισμοί χωρίζονται σε τρεις γεωγραφικές ενότητες για κάθε μία από τις οποίες υπάρχει αλφαβητική κατάταξή τους. Η πόλη της Φλώρινας ηγείται της πρώτης ενότητας, της λεκάνης της Φλώρινας με 49 οικισμούς και 11.771 εκλογείς. Η Νέβεσκα (Νυμφαίο)[65] ηγείται της δεύτερης ενότητας, δηλαδή Βιτσίου και

[65] Έως το 1928 Νέβεσκα. Οικισμός της Δυτικής Μακεδονίας, στις πλαγιές του όρους Βέρνου-Βίτσι. Υπήρξε περιώνυμο κέντρο αργυροχρυσοχοΐας και κέντρο διακίνησης προϊόντων αργυροχρυσοχοΐας προς την Ευρώπη. Επί Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ήταν υιοθετημένο από την Υψηλή Πύλη. Στην περίοδο του Μακεδονικού Αγώνα ήταν «διευθύνον κέντρον». Στο τέλος του 19ου

λεκάνης Αμυνταίου[66] με 26 οικισμούς και 5.356 εκλογείς. Τέλος, το Ζέλοβον (Ανταρτικό)[67] ηγείται της τρίτης ενότητας, Κορεστίων – Πρεσπών με 44 οικισμούς. Ανάμεσα από την πρώτη και δεύτερη ενότητα υπάρχουν οι εγγραφές των καλυβιών των μετακινούμενων κτηνοτρόφων (Βλάχων ή Σαρακατσάνων) που αναφέρονται σε 6 περιοχές με 385 εκλογείς[68]. Η αναλυτική παρουσίαση των οικισμών για κάθε ενότητα παρατίθεται στη συνέχεια της εργασίας, στην παρουσίαση και αναλυτική προσέγγιση των γεωγραφικών περιοχών.

Το υλικό μας αποτέλεσαν αρχειακά οπτικά ντοκουμέντα, τα οποία βρίσκονταν σε δημόσιες συλλογές, οικογενειακά αρχεία και στο διαδίκτυο[69]. Επίσης, αξιοποιήθηκε η ιματιοθήκη του *Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «Λυγκηστές»* και το προσωπικό αρχείο του ερευνητή. Το υλικό πιστοποιήθηκε μέσα από εστιασμένες προφορικές συνεντεύξεις.

Η συνέντευξη, ως εργαλείο συλλογής πρωτογενούς εθνογραφικού υλικού[70], έχει σκοπό να οργανώσει μια σχέση προφορικής επικοινωνίας ανάμεσα σε δύο πρόσωπα, το συνεντευκτή και τον ερωτώμενο, έτσι ώστε να επιτρέψει στον πρώτο τη συλλογή ορισμένων πληροφοριών από το δεύτερο πάνω σε ένα συγκεκριμένο αντικείμενο. Αποτελεί μια συστηματική διαδικασία έρευνας ενώ, ταυτόχρονα, συνιστά μια επικοινωνιακή διαδικασία. Η έρευνα που πραγματοποιείται με αυτή τη μέθοδο πρέπει να έχει προετοιμαστεί με κάθε λεπτομέρεια

αιώνα, αναφέρεται ότι είχε 8.500 κατοίκους. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2012). *Γεωγραφικό Λεξικό της Ελλάδος*, Αθήνα: ΤΑ ΝΕΑ [εφημερίδα], τ. 2, 281.

[66] Αμύνταιο Φλώρινας. Έως το 1928 Σόροβιτς. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2001). *Επίτομο Γεωγραφικό Λεξικό της Ελλάδος*, Αθήνα: Ερμής, 69.

[67] Έως το 1928 Ζέλοβο. Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, στις πλαγιές του Τρικλάριου όρους, ν. Φλωρίνης, δ. Πρεσπών (έως 1997 επ. Φλωρίνης, κοιν. Ανταρτικού). Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2001). *ό. π.*, 77.

[68] Καρατζάς, Ι. (2004). *ό. π.*

[69] Επιλέξαμε να αξιοποιήσουμε φωτογραφικό υλικό από το διαδίκτυο, ειδικότερα από σελίδες/ομάδες κοινωνικής δικτύωσης, καθώς αρκετές από αυτές προέρχονται από οικογενειακά αρχεία, με στοιχεία για το χρόνο λήψης της φωτογραφίας, τα εικονιζόμενα πρόσωπα, τον τόπο και τη συνθήκη λήψης. Τέτοιο υλικό είναι αναρτημένο όχι μόνο σε ελληνικές σελίδες, αλλά και σε αντίστοιχες στην Αλβανία και την Π.Γ.Δ.Μ. Με την ίδια λογική τις εντάξαμε και αυτές στην έρευνα. Ταυτόχρονα, το συγκεκριμένο υλικό ταυτοποιήθηκε με επιτόπια έρευνα, με τις διηγήσεις των πληροφορητών και από αυθεντικές φορεσιές, που υπάρχουν είτε σε μουσειακούς χώρους είτε σε ιδιωτικές ιματιοθήκες και, ιδιαίτερα, στην ιματιοθήκη του *Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «Λυγκηστές»*.

[70] Thompson, P. (2000). *The Voice of the Past, Oral History*. Oxford: OUP, 222 – 245.

καθώς ο συνεντευκτής οφείλει σε ελάχιστο χρονικό διάστημα, να αποκτήσει πολυάριθμες και σημαντικές πληροφορίες[71].

Η ενασχόληση του ερευνητή με ζητήματα που άπτονται της παράδοσης, ιδιαίτερα της περιοχής της Φλώρινας, συνέβαλε στη σύνταξη ενός οδηγού συνέντευξης, ενός corpus ερωτήσεων, με στόχο την μετατροπή των σκοπών της έρευνας σε ερωτήματα. Διαμορφώθηκαν συγκεκριμένες ερωτήσεις, οι οποίες είναι ιδιαίτερα χρήσιμες στην περίπτωση των ημι-δομημένων συνεντεύξεων, αλλά, ταυτόχρονα σχεδιάστηκε να υπάρχει η δυνατότητα αξιοποίησης των θεματικών περιοχών ή λέξεων – κλειδιών, όπως συνήθως συμβαίνει στην περίπτωση των μη δομημένων συνεντεύξεων.

Μεθοδολογικά, ως προς την επιλογή των πληροφορητών και τον τρόπο κατά τον οποίο διεξήχθηκε η συνέντευξη, θα μπορούσαμε να αναφερθούμε στην τεχνική της εντοπισμένης συνέντευξης[72]. Η συνέντευξη αυτού του τύπου έχει σκοπό να εντοπίσει την προσοχή σε μια εμπειρία και στα αποτελέσματα που έφεραν ένα ή περισσότερα ιδιαίτερα ερεθίσματα. Η διαδικασία της μοιάζει να είναι πιο αυστηρή από τη διαδικασία της συνέντευξης με ελεύθερες απαντήσεις, επειδή η επιλογή των ερωτώμενων και κυρίως το αντικείμενο της έρευνας είναι πιο συγκεκριμένα. Τα ερωτώμενα πρόσωπα για παράδειγμα, είναι μέλη μιας ομάδας με μια συγκεκριμένη εμπειρία.

Αν και ο αριθμός των πληροφορητών μας ήταν μικρός, αξιοποιήθηκαν στοιχεία από την τεχνική των Focus Groups[73] (Ομαδικής Συνέντευξης). Η τεχνική περιλαμβάνει την ταυτόχρονη εξέταση, μέσω συζήτησης, των απόψεων μιας ομάδας

---

[71] Φίλιας, Β. (επιμ.). (2001). *Εισαγωγή στη Μεθοδολογία και τις τεχνικές των Κοινωνικών Ερευνών*. Αθήνα: Gutenberg.

[72] Merton, R. (1967). *On Theoretical Sociology: Five essays old and new*. New York: Free Press.

[73] Για τις δυνατότητες αξιοποίησης της μεθόδου στις κοινωνικές επιστήμες, το χώρο του marketing, στο χώρο της κοινωνικής κλινικής παρέμβασης, στο χώρο της πολιτικής δημοσκόπησης και της μέτρησης της κοινής γνώμης, καθώς και τη γενικότερη κριτική βλ. Merton, R. & Kendall, L. (1946). The focused interview. *The American Journal of Sociology*, *51* (6), 541 – 557. Millward, J. (1995). Focus group. Στο G. M. Breakwell, S. Hammond & C. Fife-Shaw (eds.), *Research Methods in Psychology*. London: Sage Publications, 274 – 292. Morgan, L. (1997). *Focus Groups as Qualitative Research*. London: Sage Publications. Σταυρίδου, Α. (2002). Η σημασία της ποιοτικής έρευνας στο γενικό σχεδιασμό δημοσκοπήσεων – ερευνών πολιτικού και κοινωνικού περιεχομένου: Μια εφαρμογή των focus groups στη μελέτη της εγκληματικότητας. Στο Χρ. Βερναρδάκης (επιμ.), *Η Κοινή Γνώμη στην Ελλάδα*. Αθήνα: Λιβάνης.

ατόμων πάνω σε ένα συγκεκριμένο θέμα, υπάρχει δηλαδή «εστίαση» (focus)[74]. Ο συνεντευκτής θέτει το γενικό πλαίσιο και εντοπίζει τα σημεία ιδιαίτερου ενδιαφέροντος, ούτως ώστε εκεί να εστιασθεί η ανάπτυξη του θέματος. Η τεχνική αυτή χρησιμοποιείται κυρίως σε πληροφοριοδότες – κλειδιά, για τους οποίους εκ των προτέρων θεωρούμε πως έχουν ιδιαίτερη γνώση επί του διερευνώμενου θέματος, όπως στη συγκεκριμένη περίπτωση.

Αναφορικά με τη δειγματοληψία, ο στόχος της συγκεκριμένης μεθόδου είναι να επιλεγούν άτομα που θα δώσουν τις πιο ουσιαστικές πληροφορίες σχετικά με το θέμα[75]. Η αξιοποίηση της μεθόδου στην έρευνά μας αφορά τη συστηματική στρατηγική για να αποφασιστεί η σύνθεση της ομάδας, η οποία έλαβε υπόψη τους εξής παράγοντες[76]:

- Ηλικία
- Καταγωγή
- Συμμετοχή/Ενημέρωση για το θέμα

Χαρακτηριστικό των δεδομένων που συλλέγονται με τη μέθοδο των focus groups είναι ότι επηρεάζονται καταλυτικά από στοιχεία της δυναμικής της ομάδας (group dynamics) και του κλίματος της ομαδικής αλληλεπίδρασης (groupintraction)[77]. Η ανάλυση της αλληλεπίδρασης στην ομάδα μπορεί να αποκαλύψει πληροφορίες, όπως:

- Την κοινή γλώσσα που χρησιμοποιείται πάνω σε ένα θέμα.
- Την κατανόηση του θέματος που συζητείται.
- Για ποια θέματα ζητήθηκαν επεξηγήσεις.
- Το είδος των επιχειρημάτων που χρησιμοποιούνται σε αντικρουόμενες απόψεις.
- Το βαθμό συναισθηματικής εμπλοκής των ατόμων κατά τη διάρκεια της συζήτησης.

---

[74] Morgan, L. (1997). *ό. π.* Glaser, G. (1998). *Doing grounded theory: Issues and discussions*. Mill Valley, CA: Sociology Press.

[75] Morgan, L. (1997). *ό. π.*

[76] Stewart, D. & Shamdasani, P. (1990). *Focus groups: Theory and practice*. Newbury Park: Sage Publications.

[77] Catterall, M. & Maclaran, P. (1997). Focus Group Data and Qualitative Analysis Programs: Coding the Moving Picture as Well as the Snapshots. *Sociological Research Online, 2*, (1). Διαθέσιμο στο http://www.socresonline.org.uk/2/1/6.html (ημερομηνία πρόσβασης: 20/2/2016).

Κατά τον τρόπο αυτό προσπαθήσαμε να αναδείξουμε την υποκειμενική διάσταση της μνήμης που αναπτύσσεται και λειτουργεί μέσα στα πλαίσια της ομάδας όπου το άτομο ανήκει, δηλαδή τους τρόπους με τους οποίους το άτομο ανακαλεί και ανασυγκροτεί το παρελθόν πάντα ως μέλος μιας ομάδας ή ως φορέας μιας πολιτισμικής ταυτότητας στην οποία συμμετέχουν πολλοί με διαφορετικούς τρόπους.

Όσον αφορά το επίπεδο δομής, η συνέντευξη χαρακτηρίζεται ως ημικατευθυνόμενη, καθώς υπήρχε τόσο οδηγός συνέντευξης όσο και από το γεγονός ότι ο σκοπός της συνέντευξης ήταν εντοπισμένος, χωρίς όμως το αντικείμενο να είναι περιορισμένο. Η τεχνική της ημι-κατευθυνόμενης συνέντευξης δεν στηρίζεται μόνο σε ένα κατάλογο προκαθορισμένων ερωτήσεων όπου ο συνεντευκτής σέβεται τη σειρά και τη διατύπωσή τους αλλά και σε μια συζήτηση πολύ ελεύθερη όπου το μόνο μέλημα του συνεντευκτή είναι να επαναφέρει τη συζήτηση στο πλαίσιο της έρευνας. Ο άξονας στον οποίο κατατάξαμε το ύφος της διεξαγωγής της ομαδικής συνέντευξης είναι του χαλαρού ελέγχου του περιεχομένου, με στόχο τη συγκέντρωση πλούσιων πληροφοριών, την ολοκλήρωση της διαδικασίας και την αποτελεσματική διεκπεραίωσή της[78].

Παρόλα αυτά, η μεγάλη χρονική απόσταση από το διερευνώμενο υλικό, οι ανακρίβειες που έχουν μετατραπεί σε πεποιθήσεις και απόψεις, οι «εθνικές» παραποιήσεις που οδηγούν σε στερεότυπα, οι εσφαλμένες ή παραποιημένες λεζάντες που συνόδευαν τα οπτικά ντοκουμέντα, όπως και οι συγκινησιακές φορτίσεις των συνεντευξιαζόμενων αποτέλεσαν παράγοντες που δυσχέραιναν την ερευνητική διαδικασία.

Τέλος, προκύπτει το ζήτημα της πόζας, *η προσπάθεια του ατόμου που φωτογραφίζεται να εισχωρήσει στις χημικές αλλοιώσεις της φωτογραφικής πλάκας με όλη την προσωπικότητά του ακέραια, κατά τη μαγική στιγμή της φωτογράφησης*[79]. Η σπάνια παρουσία φωτογράφων στην περιοχή αναδείκνυε τη φωτογράφιση σε ένα γεγονός ιδιαίτερο, σε μια «γιορτή», όπου όλοι φορούσαν τα «καλά» τους. Καθώς, λοιπόν, οι τεχνικές για τη φωτογραφία στην περίοδο που αναφέρεται η έρευνα δεν είναι ακόμα ανεπτυγμένες, το περισσότερο οπτικό υλικό

[78] Millward, J. (1995). *ό. π.*

[79] Κίτσος, Κ. (χ.χ.). «Η γοητεία της πόζας». Παρατηρώντας δυο παλιές φωτογραφίες. *Είδωλο, 7*, 64 – 65.

καταγράφει τις γιορτινές ή νυφιάτικες φορεσιές, ιδιαίτερα αυτό το υλικό που προέρχεται από τα οικογενειακά αρχεία.

Η περιοχή της Φλώρινας χαρακτηρίζεται από ποικιλία φορεσιών, ανάλογα με την προέλευση των κατοίκων, οι οποίες έχουν τα εξής κοινά χαρακτηριστικά κομμάτια: *α) το μαντήλι, β) την τραχηλιά/ επιστήθιο, γ) το πουκάμισο, δ) τα επιμανίκια, ε) την κιουρδία (επανωφόρι), στ) την ποδιά, ζ) τα ζωνάρια και η) τις κάλτσες*[80]. Προσεγγίζουμε την κάθε φορεσιά στηριζόμενοι στην συγκεκριμένη τυπολογία, παραθέτοντας, όμως, τις επιμέρους διαφοροποιήσεις σε επίπεδο ονοματολογίας και εμπλουτίζοντας τον βασικό κατάλογο, σύμφωνα με τα δεδομένα που προέκυψαν από την έρευνα.

[80] Μηλιατζίδου-Ιωάννου, Ε. (1994). *ό. π.*

ΤΕΤΑΡΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Οι οικισμοί των Κορεστείων – Πρεσπών

Γεωγραφικός προσδιορισμός

Στον εκλογικο καταλογο του 1914, στην ομαδα Κορεστιων – Πρεσπων[81] καταγράφονται 44 οικισμοί και ηγείται το Ζέλοβον (Ανταρτικό)[82]. Στον

[81] Πληροφορητές/ριες ενότητας:

- Αλίκη Ράμμου, έτος γέννησης: 1949, κάτοικος Κώττα, «κλειδοκράτορας» (όπως η ίδια ζήτησε να αναφερθεί) του *Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα Καπετάν Κώττα*, στο ομώνυμο χωριό. Η συνέντευξη πραγματοποιήθηκε τον Σεπτέμβριο του 2015.
- Βασίλκα Σωτήρη, έτος γέννησης 1950, στο χωριό Πούστετς της Αλβανικής Πρέσπας, όπου και κατοικεί. Η συνέντευξη πραγματοποιήθηκε τον Αύγουστο του 2016.
- Λένα Βελιάνη, έτος γέννησης 1944, στο χωριό Τσέριε της Αλβανικής Πρέσπας. Παντρεύτηκε στο χωριό Πούστετς της Αλβανικής Πρέσπας, όπου και κατοικεί. Η συνέντευξη πραγματοποιήθηκε τον Αύγουστο του 2016.
- Jone Evtimovski, έτος γέννησης 1956, αγρότης, κάτοικος του χωριού Podmočani της Π.Γ.Δ.Μ. Συλλέκτης εθνολογικού υλικού και ιδρυτής του *Εθνολογικού Μουσείου Podmočani*. Η συνέντευξη πραγματοποιήθηκε τον Αύγουστο του 2016.
- Πασχαλιά Γεωργίου, (1912 – 2003), το γένος Νάστου. Γεννήθηκε στο χωριό Κώττας και, στη συνέχεια, όταν ο γιος της Βασίλειος Γεωργίου χειροτονήθηκε ιερέας,

Χαλκιόπουλο αναφέρεται ότι στον οικισμό κατοικούν *550 ορθόδοξοι Έλληνες και 500 σχισματικοί από του 1907 ένεκα της βουλγαρικής τρομοκρατίας*. Επισημαίνεται, επίσης, ότι *η μία των Ελληνικών Εκκλησιών το 1907 κατελήφθη υπό των Βουλγάρων, η ετέρα υπό των Ελλήνων*[83].

Σε αυτή την ομάδα εντάσσονται 11 οικισμοί, οι οποίοι σήμερα ανήκουν στην Αλβανία[84] και 9, οι οποίοι ανήκουν διοικητικά στην Περιφερειακή Ενότητα Καστοριάς. Σύμφωνα με τα κριτήρια της έρευνας που έχουμε θέσει, αποκλείουμε τους αμιγώς μουσουλμανικούς οικισμούς Ράκιτσα/Rakica[85], Σούετς/ *Shuec*[86],

---

μετακόμισε και έζησε μαζί του στο Ανταρτικό, όπου και ιερουργούσε. Οι πληροφορίες αντλήθηκαν σε συζητήσεις κατά τα έτη 1990 – 1994.

- Σταφυλιά Γεωργίου, το γένος Κωτσάκη, γεννημένη το 1945 στον Κώττα. Σύζυγος του ιερέα Βασίλειου Γεωργίου. Μετακόμισε και έζησε μαζί του στο Ανταρτικό, όπου ιερουργούσε. Οι πληροφορίες αντλήθηκαν σε συζητήσεις κατά τα έτη 2005 – 2010.
- Ελευθερία Παρασκευαΐδου, το γένος Μπεγάλτση (1927 – 2017). Γεννήθηκε στην Καλλιθέα Πρεσπών. Ο πρώτος της γάμος ήταν με τον Μιχάλη Μηρτσόπουλο, στο χωριό Ψαράδες των Πρεσπών. Όταν χήρεψε, κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου, παντρεύτηκε με τον Αλέξανδρο Παρασκευαΐδη, κάτοικο του χωριού Λαιμός, Πρεσπών, όπου και έζησε τα υπόλοιπα χρόνια της ζωής της. Η συνέντευξη πραγματοποιήθηκε τον Αύγουστο του 2015.
- Αλέξανδρος Παρακευαΐδης, αγρότης (1921 – 2015). Γεννήθηκε και έζησε στο χωριό Λαιμός, Πρεσπών. Η συνέντευξη πραγματοποιήθηκε τον Αύγουστο του 2014.
- Ιωάννης Παρασκευαΐδης, έτος γέννησης: 1959, κάτοικος Λαιμού.
- Marvin Moehle, έτος γέννησης 1958. Κάτοικος Granite City, Illinois, U.S.A., με καταγωγή από τα χωριά Κρυσταλλοπηγή, Πισοδέρι, Μοσχοχώρι. Συλλέκτης εθνολογικού υλικού, στο οποίο περιλαμβάνεται όλη η υπό διερεύνηση περιοχή. Η σειρά των συνεντεύξεων πραγματοποιήθηκε στο Σικάγο, το 2014, 2016 και 2017, κατά τη διάρκεια του Spring Festival, που διοργανώνεται από το University of Chicago, όπου ο ερευνητής παραβρέθηκε ως εισηγητής.
- Αγάπη Τερκάλα, το γένος Δουκέτη (1944 – 2015). Γεννήθηκε στο Πράσινο και έζησε στο Ανταρτικό, μετά τον γάμο της με τον Γεώργιο Τερκάλα.

[82] Χρησιμοποιούμε τις ονομασίες των οικισμών όπως καταγράφονται στον συγκεκριμένο εκλογικό κατάλογο. Καρατζάς, Ι. (2004). *ό. π.*

[83] Χαλκιόπουλος, Α. (1910). *ό. π.*

[84] Οι μεγάλες αλλαγές στους οικισμούς της Μακεδονίας έφερε το προσφυγικό ρεύμα που ξεκίνησε με τη συνθήκη του Βουκουρεστίου το 1913, συνεχίστηκε με τη συνθήκη του Νεϊγύ το 1919 και ολοκληρώθηκε με την υποχρεωτική ανταλλαγή των πληθυσμών της Μακεδονίας που κυρώθηκε με τη Συνθήκη της Λωζάνης το 1923. Την ίδια εποχή παραχωρήθηκαν από την Ελλάδα, τα παρακάτω 14 χωριά της περιοχής Φλώρινας – Καστοριάς με αμιγή μουσουλμανικό πληθυσμό στην Αλβανία για διόρθωση των συνόρων των δυο χωρών: Άνω Γκορίτσα, Βερνίκι, Γκλομποτσάνη, Ζαγραδέτσι, Ζαρόσκα, Καπέστιτσα, Κάτω Γκορίτσα, Λέσκα, Πούστετς, Ρακίτσα, Σούλεν, Σούετς, Τέρστενικ και Τσέριε. Βέρρου, Θ. (2008). *Τοπωνύμια και διοικητική κατανομή οικισμών της Μακεδονίας*. *Μεταβολές στον 20ο αιώνα*. Θεσσαλονίκη, 12.

[85] Στον *Εκλογικό Κατάλογο Υποδιοικήσεως Φλωρίνης* του 1914 καταγράφονται 153 εκλογείς, μουσουλμάνοι, όπως προκύπτει από την αποδελτίωση των ονοματεπώνυμων. Καρατζάς, Ι. (2004). *ό. π*. Σύμφωνα με τη στατιστική του Milocevic, το 1920, καταγράφονται 65 σπίτια μου-

Ζαγραδέτσι/Zagradec[87], που σήμερα ανήκουν στην Αλβανία, όπως και τους οικισμούς Βίνανη (Πύλη)[88] και Ζέρβενη (Άγιος Αντώνιος)[89].

Ταυτόχρονα, εντάσσουμε στην έρευνα, έναν οικισμό που δεν υφίσταται πλέον, το Βάμπελ[90], οι οποίος καταγράφεται από τον Χαλκιόπουλο στο *Σανδάκιον Κορυτσάς - Καζάς Κορυτσάς - Τμήμα Μπιγλίστης*[91], όπως και στον *Χάρτη Κοντογόνη*[92]. Επίσης, επιλέγουμε να προσεγγίσουμε την περιοχή των Πρεσπών ως ενιαία γεωγραφική ενότητα, πέρα από εθνικά σύνορα, και εντάσσουμε σ' αυτήν επτά όμορους προς την περιοχή που ερευνούμε οικισμούς, που ανήκουν σήμερα στην Π.Γ.Δ.Μ., Slivnica[93], Krani[94], Arvati[95], Strbovo[96], Ljubojno[97], Brajcino[98], Nakolec[99], Dolno Dupeni[100].

σουλμάνων Αλβανών. Λιθοξόου, Δ. (2008). *Ο πληθυσμός 654 οικισμών του ελληνικού τμήματος της Μακεδονίας το 1920 κατά θρησκεία και γλώσσα στη στατιστική του 1920 του Milojevic*. Διαθέσιμο στο http://www.lithoksou.net/p/o-plithysmos-654-oikismon-toy-ellinikoy-tmimatos-tis-makedonias-1920-kata-thriskeia-kai-glossa-sti (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

[86] Είναι ένα χωριό στη δυτική όχθη της λίμνης Πρέσπας, του Δήμου Devol στην περιοχή της Κορυτσάς. Διαθέσιμο στο https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%A8%D1%83%D0%B5%D1%86 (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014). Στον *Εκλογικό Κατάλογο Υποδιοικήσεως Φλωρίνης* του 1914 καταγράφονται 14 εκλογείς, μουσουλμάνοι, όπως προκύπτει από την αποδελτίωση των ονοματεπώνυμων. Καρατζάς, Ι. (2004). *ό. π.* Σύμφωνα με τη στατιστική του Milocevic, το 1920, καταγράφονται 8 σπίτια μουσουλμάνων Αλβανών. Λιθοξόου, Δ. (2008). *ό. π.*

[87] Είναι ένα χωριό στη δυτική όχθη της λίμνης Πρέσπας, του Δήμου Devol στην περιοχή της Κορυτσάς. Διαθέσιμο στο https://mkwikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%B0%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%B5%D1%86 (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014). Στον *Εκλογικό Κατάλογο Υποδιοικήσεως Φλωρίνης* του 1914 καταγράφονται 16 εκλογείς, μουσουλμάνοι, όπως προκύπτει από την αποδελτίωση των ονοματεπώνυμων. Καρατζάς, Ι. (2004). *ό. π.* Σύμφωνα με τη στατιστική του Milocevic, το 1920, καταγράφονται 8 σπίτια μουσουλμάνων Αλβανών. Λιθοξόου, Δ. (2008). *ό. π.*

[88] Έως το 1928 Βίβανη και Βίνωνη. Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, στην όχθη της λίμνης Μικρής Πρέσπας. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2001). *ό. π.*, 653 – 654.

[89] Έως το 1928 Ζέρβαινη. Οικισμός της Δυτικής Μακεδονίας, βόρεια της Καστοριάς, στην περιοχή των Κορεστείων. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2012). *ό. π.*, τ. 1, 18.

[90] Έως το 1928 Βαμπέλι. Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, ν. και επ. Καστοριάς, κοιν. Μοσχοχωρίου. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2001). *ό. π.*, 509. 650 ορθόδοξοι Έλληνες υπό την βουλγαρικήν τρομοκρατίαν από του 1904. Χαλκιόπουλος, Α. (1910). *ό. π. Χάρτης Κοντογόνη – Κλίμακα: 1: 200.000*. (1910). Αθήναι: Γ. Κοντογόνης.

[91] Χαλκιόπουλος, Α. (1910). *ό. π.*

[92] *Χάρτης Κοντογόνη – Κλίμακα: 1: 200.000*. (1910). *ό. π.*

[93] Χωριό στην ανατολική ακτή της Μεγάλης Πρέσπας, το οποίο ανήκει στον Δήμο Resen, της Π.Γ.Δ.Μ. Διαθέσιμο στο https://en.wikipedia.org/wiki/Slivnica_(Resen_Municipality) (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014). Σύμφωνα με τη στατιστική του K'ncov, το 1900, κατοικείται από 120 χριστιανούς – Βούλγαρους και 6 μουσουλμάνους – Βούλγαρους. Λιθοξόου, Δ. (2008α). *Ο Πληθυσμός των οικισμών της Μακεδονίας το 1900 κατά θρησκεία και γλώσσα στη στατιστική του K'ncov*. Διαθέσιμο στο http://www.lithoksou.net/t/o-plithysmos-ton-oikismon-tis-makedonias-1900-kata-thriskeia-kai-glossa-sti-statistiki-toy-kncov-2 (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

Με βάση την αρχειακή και εθνολογική έρευνα, τον σημερινό διακρατικό και διοικητικό διαχωρισμό της περιοχής και αξιοποιώντας τις φυσικές γεωγραφικές οριοθετήσεις (ποτάμια, όρη, λίμνες κ.λπ.) καταλήξαμε στην παρακάτω κατηγοριοποίηση των οικισμών για την αρχική παρουσίαση των ερευνητικών μας δεδομένων (Πίνακες 1 & 2):

Πίνακας 1: *Οικισμοί Κορεστείων – Πρεσπών (Κορέστεια)*

Οικισμοί Κορεστείων – Πρεσπών (Κορέστεια)		
Φλώρινας	**Καστοριάς**	**Σφήκα/Μάλι Μάδι**
Ζέλοβον/Ανταρτικό Όστιμα/Τρίγωνο Τύρνοβον/Πράσινο Ρούλια/Κώττας Τούρια/Κορυφή	Γαβρέσιον/Γάβρος Α. & Κ. Δρονόβανη/Κρανιώνας Τσερνολίτσα/Μαυρόκαμπος Μποσδιβίστα/Χαλάρα Κονομλάτη/Μακροχώρι Στάτιστα/Μελάς Βαψόρη/Ποιμενικό	Μπέσφινα/Σφήκα Μπρέσνιτσα/Βατοχώρι Σμαρδέσι/Κρυσταλλοπηγή Βαμπέλι/Μοσχοχώρι Βερνίκι/Vernik ((Αλβανία)

Στην περιοχή των Κορεστείων εντάσσονται 17 οικισμοί, από τους οποίους οι 9 ανήκουν στην Περιφερειακή Ενότητα Φλώρινας και οι 8 στην Περιφερειακή Ενότητα Καστοριάς. Από το σύνολο των οικισμών είναι σήμερα ερημωμέ-

---

[94] Χωριό στην ανατολική ακτή της Μεγάλης Πρέσπας, το οποίο ανήκει στον Δήμο Resen, της Π.Γ.Δ.Μ. Διαθέσιμο στο https://en.wikipedia.org/wiki/Krani (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014). Σύμφωνα με την απογραφή του Brancoff, το 1905, κατοικείται από 256 εξαρχικούς Βούλγαρους και 342 Αλβανούς. Στο χωριό υπάρχει και βουλγαρικό σχολείο. Brancoff, D. M. (1905). *La Macédoine et sa Population Chrétienne*. Paris: Librairie Plon, 170 – 171.

[95] Χωριό στην ανατολική ακτή της Μεγάλης Πρέσπας, το οποίο ανήκει στον Δήμο Resen, της Π.Γ.Δ.Μ. Διαθέσιμο στο https://en.wikipedia.org/wiki/Arvati (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014). Σύμφωνα με την απογραφή του Brancoff, το 1905, κατοικείται από 200 εξαρχικούς Βούλγαρους και 186 Αλβανούς. Brancoff, D. M. (1905). *ό. π.*, 170 – 171.

[96] Χωριό στην ανατολική ακτή της Μεγάλης Πρέσπας, το οποίο ανήκει στον Δήμο Resen, της Π.Γ.Δ.Μ. Διαθέσιμο στο https://en.wikipedia.org/wiki/%C5%A0trbovo (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

[97] Χωριό στην ανατολική ακτή της Μεγάλης Πρέσπας, το οποίο ανήκει στον Δήμο Resen, της Π.Γ.Δ.Μ. Διαθέσιμο στο https://en.wikipedia.org/wiki/Ljubojno (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

[98] Χωριό στην ανατολική ακτή της Μεγάλης Πρέσπας, το οποίο ανήκει στον Δήμο Resen, της Π.Γ.Δ.Μ. Διαθέσιμο στο https://en.wikipedia.org/wiki/Braj%C4%8Dino (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014). Σύμφωνα με την απογραφή του Brancoff, το 1905, κατοικείται από 480 εξαρχικούς Βούλγαρους. Brancoff, D. M. (1905). *ό. π.*, 170 – 171.

[99] Χωριό στην ανατολική ακτή της Μεγάλης Πρέσπας, το οποίο ανήκει στον Δήμο Resen, της Π.Γ.Δ.Μ. Διαθέσιμο στο https://en.wikipedia.org/wiki/Nakolec (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

[100] Χωριό στην ανατολική ακτή της Μεγάλης Πρέσπας, το οποίο ανήκει στον Δήμο Resen, της Π.Γ.Δ.Μ. Διαθέσιμο στο https://en.wikipedia.org/wiki/Dolno_Dupeni (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

νοι/ακατοίκητοι ή έχουν μετεγκατασταθεί 6 (Κορυφή[101], Γάβρος[102], Κρανιώνας[103], Ποιμενικό[104], Σφήκα[105], Μοσχοχώρι[106]). Οργανώσαμε τους οικισμούς λαμβάνοντας τόσο διοικητικούς όσο και γεωγραφικούς παράγοντες. Μία ενότητα συγκροτούν πέντε οικισμοί που ανήκουν στην Περιφερειακή Ενότητα Φλώρινας (Ανταρτικό, Τρίγωνο[107], Πράσινο[108], Κώττας[109], και Κορυφή). Η δεύτερη ενότητα ταυτίζεται με τον πρώην καποδιστριακό Δήμο Κορεστείων, που σήμερα ανήκει στον Δήμο Καστοριάς και το Ποιμενικό, το οποίο ανήκει στην Περιφερειακή Ενότητα Καστοριάς. Στην τρίτη ενότητα, με γεωγραφικά κριτήρια, εντάσσουμε τους οικισμούς που αναπτύσσονται στο όρος Τρικλάριο (Σφήκα/Μάλι Μάδι) (Σφήκα, Βατοχώρι[110], Κρυσταλλοπηγή[111], Μοσχοχώρι και το Βερνίκι/Vernik[112], που ανήκει στην Αλβανία) (Πίνακας 1).

---

[101] Έως το 1928 Τούρια. Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, στις πλαγιές του όρους Βέρνου. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2012). *ό. π.*, τ. 2, 101.

[102] Έως το 1928 Γαβρέσι. Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, στις πλαγιές του όρους Όρλοβο. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2012). *ό. π.*, τ. 1, 154.

[103] Έως το 1928 Δρανοβαίνη. Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, βόρεια της Καστοριάς. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2012). *ό. π.*, τ. 2, 116.

[104] Έως το 1940 Βαψώρι και ως το 1951 Βαψώριον. Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, ν. και επ. Καστοριάς. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2012). *ό. π.*, τ. 3, 83.

[105] Έως το 1928 Μπέσφινα. Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, ν. και επ. Φλωρίνης. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2012). *ό. π.*, τ. 3, 180.

[106] Έως το 1928 Βαμπέλι. Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, ν. και επ. Καστοριάς. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2012). *ό. π.*, τ. 2, 239.

[107] Έως το 1928 Όστιμα. Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, στις πλαγιές του Βέρνου, ΝΑ της Φλώρινας, ν. Φλωρίνης, δ. Πρεσπών. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2001). *ό. π.*, 746.

[108] Έως το 1955 Τίρνοβο. Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, στις πλαγιές του όρους Βέρνο – Βίτσι, ΝΔ της Φλώρινας, ν. Φλωρίνης, δ. Πρεσπών. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2001). *ό. π.*, 644.

[109] Έως το 1928 Κατωχώρι και Ρούλια, έως το 1940 Κώττα. Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, ΝΔ της Φλώρινας, ν. Φλωρίνης, δ. Πρεσπών. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2001). *ό. π.*, 404.

[110] Έως το 1928 Μπρένιτσα. Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, στις πλαγιές της κορ. Μπούτσι, ΝΔ της Φλώρινας, ν. Φλωρίνης, δ. Πρεσπών. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2001). *ό. π.*, 127.

[111] Έως το 1928 Σμάρδεσι, έως το 1940 Κρουσταλλοπηγή. Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας. Στις πλαγιές της κορ. Μπούτσι, ΝΔ της Φλώρινας, ν. Φλωρίνης, δ. Πρεσπών. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2001). *ό. π.*, 394 – 395.

[112] Είναι ένα χωριό του Δήμου Devoll, στην περιοχή της Κορυτσάς, κοντά στην Κρυσταλλοπηγή, στα Ελληνικά σύνορα. Διαθέσιμο στο https://en.wikipedia.org/wiki/Vernik (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

Στην περιοχή της Πρέσπας εντάσσονται 29 οικισμοί, από τους οποίους οι 16 ανήκουν στην Ελλάδα (Ψαράδες[113], Πυξός[114], Βροντερό[115], Αγκαθωτό[116], Δασερή[117], Άγιος Αχίλλειος[118], Λαιμός[119], Άγιος Γερμανός[120], Μηλιώνας[121], Πλατύ[122], Καλλιθέα[123], Λευκώνας[124], Καρυές[125], Μικρολίμνη[126], Οξυά[127], Κρανιές[128]), 7 στην

[113] Έως το 1928 Νίβιστα. Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, στη Ν. όχθη της λίμνης Μεγάλης Πρέσπας, ΒΔ της Φλώρινας, ν. Φλωρίνης, δ. Πρεσπών. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2001). *ό. π.*, 805.

[114] Έως το 1928 Ράχωβα και Όροβον. Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, ν. και επ. Φλωρίνης, κοιν. Πυξού. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2001). *ό. π.*, 655.

[115] Έως το 1928 Γκρασδέν. Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, στις πλαγιές της κορυφής Τσουτσούλι, προς τα σύνορα, ν. Φλωρίνης, δ. Πρεσπών. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2001). *ό. π.*, 147.

[116] Έως το 1928 Τύρνοβο. Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, ν. και επ. Φλωρίνης, κοιν. Βροντερού. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2001). *ό. π.*, 39.

[117] Έως το 1928 Δρόμπιστα. Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, στη λίμνη Μικρή Πρέσπα, ν. και επ. Φλωρίνης, κοιν. Αγ. Αχιλλείου. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2001). *ό. π.*, 177.

[118] Έως το 1928 Αχίλι. Νησίδα μέσα στη λίμνη Μικρή Πρέσπα και οικ., ο μόνος που βρίσκεται στη νησίδα. Η νησίδα έχει επιφάνεια 0,475 τ. χλμ. και υψ. 1025 μ. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2001). *ό. π.*, 18.

[119] Έως 1928 Ράμπη. Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, κοντά στα σύνορα, επάνω από τη Δ. όχθη των Πρεσπών, ΒΔ της Φλώρινας, ν. Φλωρίνης, δ. Πρεσπών. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2001). *ό. π.*, 409.

[120] Έως το 1928 Γέρμαν. Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, στις πλαγιές του όρους Βαρνούς, ν. Φλωρίνης, δ. Πρεσπών. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2001). *ό. π.*, 19.

[121] Μηλεώνας (και Μηλεών, έως 1928 Μέδοβο, έως 1940 Μηλιώνας, έως 1951 Μηλιώνα). Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, στις πλαγιές του όρους Τρικλάριου, ν. Φλωρίνης, σ. Πρεσπών. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2001). *ό. π.*, 496 – 497.

[122] Έως το 1928 Στέρκοβο. Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, ΒΑ της Φλώρινας, ν. Φλώρινας, δ. Πρεσπών. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2001). *ό. π.*, 631.

[123] Έως το 1928 Ρούδαρι. Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, στις πλαγιές του Τρικλάριου όρους, ΒΔ της Φλώρινας, ν. Φλωρίνης, δ. Πρεσπών. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2001). *ό.ˋπ.*, 285 – 286.

[124] Έως το 1928 Πόπλη. Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, στις πλαγιές του όρους Τρικλάριου, πάνω από την όχθη της Μικρής Πρέσπας, ν. Φλωρίνης, δ. Πρεσπών. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2001). *ό. π.*, 426.

[125] Έως το 1928 Όροβνικ. Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, πάνω από την όχθη της λίμνης Μικρής Πρέσπας, Δ. της Φλώρινας, ν. Φλωρίνης, δ. Πρεσπών. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2001). *ό. π.*, 311.

[126] Έως το 1928 Λάγκα. Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, στην όχθυη της Μικρής Πρέσπας, ΝΔ της Φλώρινας, ν. Φλώρινας, δ. Πρεσπών. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2001). *ό. π.*, 502.

[127] Έως το 1928 Μπούκοβικ. Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, στις πλαγιές του Τρικλαρίου όρους, ΝΔ της Φλώρινας, ν. Φλωρίνης, δ. Πρεσπών. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2001). *ό. π.*, 564.

[128] Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, ν. και επ. Φλωρίνης, κοιν. Μικρολίμνης. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2001) *ό. π.*, 387.

Αλβανία (Γκόρητσα/Gorica[129], Γολομπότσιου/Globoceni[130], Σούλι/Sulin[131], Πουδιέτσι/ Pustec[132], Λέσκα/Leska[133], Ζηρνόσκα/Zrnovsko[134], Τσέριε/Cerje[135]) και

[129] Είναι ένα χωριό στη δυτική όχθη της λίμνης Πρέσπας, του Δήμου Pustec στην περιοχή της Κορυτσάς. Στον *Εκλογικό Κατάλογο Υποδιοικήσεως Φλωρίνης* του 1914 καταγράφονται 123 εκλογείς, χριστιανοί, όπως προκύπτει από την αποδελτίωση των ονοματεπώνυμων. Καρατζάς, Ι. (2004). *ό. π*. Σύμφωνα με τη στατιστική του Milocevic, το 1920, καταγράφονται 12 σπίτια χριστιανών Σλάβων. Λιθοξόου, Δ. (2008). *ό. π*. Το 2013, το επίσημο όνομα του χωριού άλλαξε από Goricë e Madhe σε Dolna Gorica, την παλιά ονομασία της κοινότητας. Διαθέσιμο στο http://en.wikipedia.org/wiki/Gorna_Gorica (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

[130] Είναι ένα χωριό στη δυτική όχθη της λίμνης Πρέσπας, του Δήμου Pustec στην περιοχή της Κορυτσάς. Στον *Εκλογικό Κατάλογο Υποδιοικήσεως Φλωρίνης* του 1914 καταγράφονται 103 εκλογείς, χριστιανοί, όπως προκύπτει από την αποδελτίωση των ονοματεπώνυμων. Καρατζάς, Ι. (2004). *ό. π*. Σύμφωνα με τη στατιστική του Milocevic, το 1920, καταγράφονται 30 σπίτια χριστιανών Σλάβων. Λιθοξόου, Δ. (2008). *ό. π*. Το 2013, το επίσημο όνομα του χωριού άλλαξε από Gollomboç σε Gllboçeni, την παλιά ονομασία της κοινότητας. Διαθέσιμο στο http://en.wikipedia.org/wiki/Gllobo%C3%A7eni (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

[131] Είναι ένα χωριό στη δυτική όχθη της λίμνης Πρέσπας, του Δήμου Pustec στην περιοχή της Κορυτσάς. Στον *Εκλογικό Κατάλογο Υποδιοικήσεως Φλωρίνης* του 1914 καταγράφονται 110 εκλογείς, χριστιανοί, όπως προκύπτει από την αποδελτίωση των ονοματεπώνυμων. Καρατζάς, Ι. (2004). *ό. π*. Σύμφωνα με τη στατιστική του Milocevic, το 1920, καταγράφονται 30 σπίτια χριστιανών Σλάβων. Λιθοξόου, Δ. (2008). *ό. π*. Το 2013, το επίσημο όνομα του χωριού άλλαξε από Diellas σε Šulin, την παλιά ονομασία της κοινότητας. Διαθέσιμο στο http://en.wikipedia.org/wiki/%C5%A0ulin (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

[132] Είναι ένα χωριό στη δυτική όχθη της λίμνης Πρέσπας, του Δήμου Pustec στην περιοχή της Κορυτσάς. Στον *Εκλογικό Κατάλογο Υποδιοικήσεως Φλωρίνης* του 1914 καταγράφονται 139 εκλογείς, χριστιανοί, όπως προκύπτει από την αποδελτίωση των ονοματεπώνυμων. Καρατζάς, Ι. (2004). *ό. π*. Σύμφωνα με τη στατιστική του Milocevic, το 1920, καταγράφονται 80 σπίτια χριστιανών Σλάβων. Λιθοξόου, Δ. (2008). *ό. π*. Το 1973, το επίσημο όνομα του χωριού άλλαξε σε Liqenas από την αλβανική κυβέρνηση. Το 2013, όμως, επανήλθε η παλιά ονομασία Pustec. Διαθέσιμο στο http://en.wikipedia.org/wiki/Pustec (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

[133] Είναι ένα χωριό στη δυτική όχθη της λίμνης Πρέσπας, του Δήμου Pustec στην περιοχή της Κορυτσάς. Το 2013 το χωριό πήρε το παλιό του όνομα Leska, που είχε αλλάξει, κατά την κομμουνιστική περίοδο (Lajthizë). Διαθέσιμο στο https://en.wikipedia.org/wiki/Leska (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014). Σύμφωνα με τη στατιστική του Milocevic, το 1920, καταγράφονται 8 σπίτια χριστιανών Σλάβων. Λιθοξόου, Δ. (2008). *ό. π*. Στον *Εκλογικό Κατάλογο Υποδιοικήσεως Φλωρίνης* του 1914 καταγράφονται 33 εκλογείς, χριστιανοί, όπως προκύπτει από την αποδελτίωση των ονοματεπώνυμων. Καρατζάς, Ι. (2004). *ό. π*.

[134] Είναι ένα χωριό στη δυτική όχθη της λίμνης Πρέσπας, του Δήμου Pustec στην περιοχή της Κορυτσάς. Το 2013 το χωριό πήρε το παλιό του όνομα Zrnovsko, που είχε αλλάξει, κατά την κομμουνιστική περίοδο (Zaroshkë). Διαθέσιμο στο https://en.wikipedia.org/wiki/Zrnovsko (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014). Σύμφωνα με τη στατιστική του Milocevic, το 1920, καταγράφονται 15 σπίτια χριστιανών Σλάβων. Λιθοξόου, Δ. (2008). *ό. π*. Στον *Εκλογικό Κατάλογο Υποδιοικήσεως Φλωρίνης* του 1914 καταγράφονται 33 εκλογείς, χριστιανοί, όπως προκύπτει από την αποδελτίωση των ονοματεπώνυμων. Καρατζάς, Ι. (2004). *ό. π*.

[135] Είναι ένα χωριό στη δυτική όχθη της λίμνης Πρέσπας, του Δήμου Pustec στην περιοχή της Κορυτσάς. Διαθέσιμο στο https://en.wikipedia.org/wiki/Cerja (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014). Σύμφωνα με τη στατιστική του Milocevic, το 1920, καταγράφονται 8 σπίτια χριστιανών Σλάβων. Λιθοξόου, Δ. (2008). *ό. π*. Στον *Εκλογικό Κατάλογο Υποδιοικήσεως Φλωρίνης*

8 στην Π.Γ.Δ.Μ. (Slivnica, Krani, Arvati, Strbovo, Ljubojno, Brajcino, Nakolec, Dolno Dupeni). Από το σύνολο των οικισμών της ελληνικής επικράτειας είναι σήμερα ερημωμένοι/ακατοίκητοι ή έχουν μετεγκατασταθεί έξι (6) (Πυξός, Α-γκαθωτό, Δασερή, Μηλιώνας, Οξυά, Κρανιές) (Πίνακας 2).

Πίνακας 2: *Οικισμοί Κορεστείων – Πρεσπών (Πρέσπα)*

Οικισμοί Κορεστείων – Πρεσπών (Πρέσπα)			
Ελλάδα		**Αλβανία**	**Π.Γ.Δ.Μ.**
Νίβιτσα/Ψαράδες	Στέρκοβον/Πλατύ	Γκόρητσα/Gorica	Slivnica
Ορέχοβο/Πυξός	Ρούδαρη/Καλλιθέα	Γολομπότσιου/Globoceni	Krani
Γράσδανη/Βροντερό	Πόπλη/Λευκώνας	Σούλι/Sulin	Arvati
Τέρνοβο/Αγκαθωτό	Όροβκικ/Καρυές	Πουδιέτσι/ Pustec	Strbovo
Δραμπέτσιστα/Δασερή	Λάγκα/Μικρολίμνη	Λέσκα/Leska	Ljubojno
Αχίλειον/Άγιος Αχίλλειος	Μπούκοβικ/Οξυά	Ζηρνόσκα/Zrnovsko	Brajcino
Ράμπη/Λαιμός	Δρένοβο/Κρανιές	Τσέριε/Cerje	Nakolec
Γέρμαν/Άγιος Γερμανός			Dolno Dupeni
Μέδοβον/Μηλιώνας			

του 1914 καταγράφονται 26 εκλογείς, χριστιανοί, όπως προκύπτει από την αποδελτίωση των ονοματεπώνυμων. Καρατζάς, Ι. (2004). *ό. π.*

Η γυναικεία φορεσιά της περιοχής των Κορεστείων

Φλώρινα

Η γυναικεία φορεσιά του Ανταρτικού, τόσο η καθημερινή όσο και η γιορτινή/νυφιάτικη, απαρτίζεται από δέκα βασικά κομμάτια. Οι πρώτες καταγραφές προέρχονται από τα αρχεία της Στρατιάς της Ανατολής, από Φωτοκάρτες, οι οποίες χρησιμοποιήθηκαν ως επιστολικά δελτάρια κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Τα οικογενειακά αρχεία αποτελούν, επίσης, σημαντική πηγή για την έρευνα.

Κατά τον τρόπο αυτό, η παλαιότερη φωτογραφία που έχουμε στην κατοχή μας χρονολογείται από το 1913 και απεικονίζει μια οικογένεια από το Ανταρτικό (Εικόνα 1). Παρά το γεγονός ότι πρόκειται για αρχείο που προήλθε από το διαδίκτυο, τα τεχνικά στοιχεία της φωτογραφίας μας επιτρέπουν να θεωρήσουμε ότι πραγματικά εντάσσεται στη συγκεκριμένη χρονική στιγμή, με μικρή απόκλιση λάθους. Είναι εμφανές ότι πρόκειται για μία ρετουσαρισμένη και επιζωγραφισμένη φωτογραφία, αλλά μπορούμε να εντοπίσουμε τα βασικά στοιχεία που απαρτίζουν τη γυναικεία επίσημη/νυφιάτικη φορεσιά και, μάλιστα, σε ηλικιακό εύρος, καθώς αποτυπώνονται τέσσερις γυναικείες μορφές από την νηπιακή έως και τη μέση ηλικία.

Εικόνα 1: *Οικογένεια από το Ανταρτικό, 1913*[136].

<u>Ντούλμπεν</u>

Η μαντήλα που καλύπτει το κεφάλι. Η καθημερινή είναι από μαύρο και σκούρο κόκκινο σταμπωτό βαμβακερό ύφασμα, ενώ η γιορτινή είναι λευκή βαμβακερή

[136] [*Από τα αριστερά προς τα δεξιά: H Jordana, μητέρα της Baba Sotira, Dedo Tanas, Baba Velika, (αδερφή της Sotira), Baba Sophia και Baba Sotira. Ανταρτικό 1913*] (μτφρ). Διαθέσιμο στο http://www.zhelevo.com/gallery/bw/dt.html (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

κεντημένη με κόκκινες και πορτοκαλί μάλλινες κλωστές. Στα τελειώματα υπάρχουν αντίστοιχου χρώματος φούντες. Δένεται ή πίσω ψηλά στο κεφάλι (*να πετάρι*) ή χαλαρά μπροστά, κάτω από το σαγόνι (*μπαμπίσκο*) ή επάνω στο κεφάλι (*να σκέπε*) και στηριζόταν με βελόνα (*ίγλα*) (Εικόνες 1 – 3).

Εικόνα 2: *Κεφαλοδέσιμο*[137].

Εικόνα 3: *Ντούλμπεν*[138].

Εικόνα 4: *Κεφαλοδέσιμο*[139].

<u>Γκρλο/Γκούσνικ/Γκούσνακ</u>

Επιστήθιο που δένει στον αυχένα, από βαμβακερό ύφασμα, σε διάφορες αποχρώσεις, κεντημένο με χάντρες και μπαίνει κάτω από το πουκάμισο. Μεταγενέστερα, κυριαρχούν το λευκό και το κόκκινο και είναι κατασκευασμένο από βελούδο ύφασμα του εμπορίου διακοσμημένο με πούλιες γύρω από τον λαιμό και με τρέσες υφασμάτινες ή πλεκτές κάθετα (Εικόνες 5 & 6).

[137] Λεπτομέρεια από φωτογραφία των *εορτασμών της 4ης Αυγούστου το 1937: γυναίκες με παραδοσιακές ενδυμασίες της Μακεδονίας (;)*. Δημιουργός: Nelly (Έλλη Σεραϊδάρη). *Φωτογραφικό Αρχείο Ε.Λ.Ι.Α*.

[138] Αυθεντική μαντήλα από το Ανταρτικό. *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ»*.

[139] Λεπτομέρεια από φωτοκάρτα (1916 – 1918). *Αρχείο Γιάννη Κωνσταντίνου*.

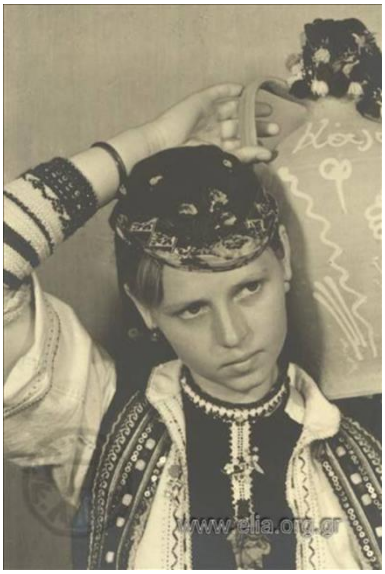

Εικόνα 5: *Γκούσνικ*[140].

Εικόνα 6: *Γκούσνικ*[141].

Εικόνα 7: *Κοσούλα*[142].

<u>Κοσούλα</u>

Πουκάμισο, με μανίκια (ως το μέσο του πήχη) από λευκό βαμβακερό ύφασμα, που φτάνει στο μέσο της γάμπας. Το γιορτινό είναι κεντημένο με μάλλινες πράσινες και κόκκινες κλωστές γύρω από το άνοιγμα του στήθους και του λαιμού,

[140] Λεπτομέρεια από φωτογραφία των *εορτασμών της 4ης Αυγούστου το 1937: γυναίκα με παραδοσιακή ενδυμασία κρατά στάμνα.* Δημιουργός: Nelly (Έλλη Σεραϊδάρη). *Φωτογραφικό Αρχείο Ε.Λ.Ι.Α*.

[141] Φωτογραφία από τους *εορτασμούς της 4ης Αυγούστου το 1937: γυναίκα με παραδοσιακή ενδυμασία*. Δημιουργός: Nelly (Έλλη Σεραϊδάρη). *Φωτογραφικό Αρχείο Ε.Λ.Ι.Α*.

[142] Βλ.: Εικόνα 1.

στον ποδόγυρο, στο τελείωμα των μανικιών και στις πλαϊνές ραφές, ως το ύψος του μηρού (Εικόνα 7).

Κιουρντία

Σεγκούνι, σε μαύρο χρώμα, μακρύ μέχρι το ύψος του γόνατου γιλέκο, κατασκευασμένο από μάλλινο ύφασμα. Πρόκειται για κατασκευή επαγγελματική, από τερζήδες, με άνοιγμα στο μπροστινό μέρος, το οποίο και διακοσμείται σε ένα πλάτος 8-10 εκ. με κεντημένα σχέδια, χάντρες, σιρίτια σε χρυσό, κουμπιά, γαϊτάνια κ.λπ. Όλο το ένδυμα γύρω γύρω έχει κόκκινα γαϊτάνια (Εικόνες 8 & 9).

Εικόνα 8: *Κιουρντία*[143].

Εικόνα 9: *Κιουρντία*[144].

Πόγιας

Μακρύ ζωνάρι από ριγωτό, μάλλινο υφαντό ύφασμα, πλάτους 15-20 εκ. και μήκος 3 μ., το οποίο και δένεται γύρω από τη μέση. Συνήθως σε άσπρο και καφέ χρώμα (Εικόνες 10 & 11).

[143] Λεπτομέρεια από φωτογραφία των *εορτασμών της 4ης Αυγούστου το 1937: γυναίκες με παραδοσιακές ενδυμασίες της Μακεδονίας (;)*. Δημιουργός: Nelly (Έλλη Σεραϊδάρη). *Φωτογραφικό Αρχείο Ε.Λ.Ι.Α*.

[144] *Lena Yoanou and Vasa Kotovska*. Διαθέσιμο στο https://www.facebook.com/Egejska/photos/a.10150195848523670/10155702321023670/?type=3&theater (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

Εικόνες 10 & 11: *Πόγιας*[145].

Εικόνα 12: *Φούτα/πρέγατς (παλαιός τύπος)*[146].

Εικόνα 13: *Φούτα/πρέγατς (παλαιός τύπος)*[147].

Εικόνα 14: *Φούτα/πρέγατς (παλαιός & νέος τύπος)*[148].

<u>Φούτα/Πρέγατς</u>

Η ποδιά, με γεωμετρικά επαναλαμβανόμενα μοτίβα, που σχηματίζουν ρόμβους διαφόρων μεγεθών. Είναι υφαντή, δένεται πάνω από το ζωνάρι και φτάνει μέχρι τα γόνατα. Έχει πλάτος 50 – 60 εκ. Κυριαρχούν οι αποχρώσεις του κόκκινου και

---

[145] Λεπτομέρειες από φωτοκάρτα (1916 – 1918). *Αρχείο Γιάννη Κωνσταντίνου*.

[146] Λεπτομέρειες από φωτοκάρτα (1916 – 1918). *Αρχείο Γιάννη Κωνσταντίνου*.

[147] Αυθεντική ποδιά από το Ανταρτικό. Χατζημιχάλη, Α. (1983). *ό. π.*, 7 – 14.

[148] [*Φορεσιές από το χωριό Ανταρτικό (1942)*] (μτφ.). Φωτογραφία της Niki Lazarova. Διαθέσιμο στο https://www.facebook.com/Egejska/photos/a.10150195848523670/10151505973648670/?type=3&theater (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

του πορτοκαλί και το φυσικό χρώμα του μαλλιού. Γύρω γύρω, από τις τρεις πλευρές έχει δεμένες φούντες ή κρόσσια στις ίδιες κόκκινες και πορτοκαλί αποχρώσεις, που στολίζονται και με λίγο πράσινο, όπως του πουκάμισου.

Ο νεότερος τύπος της ποδιάς κατασκευάζεται από μάλλινο υφαντό ύφασμα και φέρει κάθετες ρίγες, σε χρώματα πράσινο, μωβ, μαύρο, μπορντώ, ροζ, λιλά. Έχει φάρδος 50 – 60 εκ. και διακοσμείται γύρω γύρω με επίθεμα δαντέλας. Με δαντέλα, επίσης, καλύπτεται η ένωση των υφαντών κομματιών. Στις κάτω γωνίες δημιουργούνται διακοσμητικά τρίγωνα με στενότερες δαντέλες ή στενές τρέσες. Στο εσωτερικό των τριγώνων η διακόσμηση μπορεί να είναι από πούλιες ή απλικαρισμένα υφασμάτινα λουλούδια. Παρόμοια διακόσμηση επαναλαμβάνεται, ορισμένες φορές, και στη μέση της ποδιάς. Εκεί, υπάρχει διακοσμητικό μοτίβο από πολύχρωμα νήματα με αραιή βελονιά, που σχηματίζουν τετράγωνα.

Εικόνα 15: *Ρακάι*[149].

<u>Ρακάι/Καλτσίνα</u>

Χειρότια, πλεχτά με βελόνες στα χρώματα της ποδιάς, με επαναλαμβανόμενα γεωμετρικά μοτίβα (Εικόνα 15).

<u>Τσοράπι/Τσουράπι βιένι</u>

Πλεχτές, μάλλινες κάλτσες, παρόμοιες σε χρώματα και σχέδια με τα χειρότια. Ορισμένες φορές καλύπτουν ολόκληρο το πόδι και άλλες φορές σταματούν στο ύψος του αστράγαλου, σαν γκέτες (Εικόνα 16).

[149] Λεπτομέρεια από φωτογραφία των *εορτασμών της 4ης Αυγούστου το 1937: γυναίκες με παραδοσιακές ενδυμασίες της Μακεδονίας (;)*. Δημιουργός: Nelly (Έλλη Σεραϊδάρη). *Φωτογραφικό Αρχείο Ε.Λ.Ι.Α*.

Εικόνα 16: *Τσοράπι*[150].

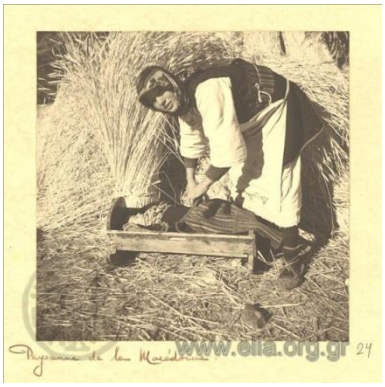

Εικόνες 17 & 18: *Πίντσι*[151].

<u>Πίντσι</u>

Τσαρούχια κατασκευασμένα από γουρουνόδερμα, που δένουν με δερμάτινα κορδόνια (Εικόνες 17 & 18).

<u>Ρεσάτσκα</u>

Μάλλινο, πανωφόρι, αμάνικο, μακρύτερο από την *κιουρντία*, με ανοίγματα στις μασχάλες, περίπου 10 εκ., που κλείνουν με μάλλινο κορδόνι. Στην πιο επίσημη μορφή του, φέρει διάκοσμο στα εσωτερικά τελειώματα των ραφών, τα οποία γυρίζουν από την καλή και φαίνονται. Στην πλάτη δημιουργούνται διάφορά γεωμετρικά ή ανθόσχημα μοτίβα με γαϊτάνια κόκκινα και βυσσινί. Στην απλή της

[150] Λεπτομέρεια από φωτοκάρτα (1916 – 1918). *Αρχείο Γιάννη Κωνσταντίνου*.

[151] Φωτοκάρτα (1936) και λεπτομέρεια που απεικονίζει *γυναίκα με παραδοσιακή φορεσιά και μωρό σε κούνια (Paysanne de la Macédoine)*. Δημιουργός: Αντώνης Οικονομίδης. *Φωτογραφικό Αρχείο Ε.Λ.Ι.Α*.

μορφή για καθημερινή χρήση, απουσιάζει ο διάκοσμος και εσωτερικά είναι σαν βελέντζα, καθώς ο σκοπός της είναι να προστατεύει από το κρύο (Εικόνα 19).

Εικόνα 19: *Ρεσάτσκα*[152].

Εικόνα 20: *Κοσμήματα*[153].

<u>Κοσμήματα/στολίδια</u>

- *Πάφτι*: μεταλλικές (ασημένιες ή μπρούτζινες) πόρπες, που συγκρατούν τη ζώνη.
- *Κολάντσε/κόλαν σο μόνιστα*: ζώνη με κεντημένες χάντρες.

[152] Λεπτομέρεια από φωτοκάρτα (1916 – 1918). *Αρχείο Γιάννη Κωνσταντίνου*.

[153] [*Από τα αριστερά προς τα δεξιά: Η προγιαγιά μου Baba Krstojca, η προ-προγιαγιά μου Baba Spirojca (καθισμένη, κρατώντας τον αδερφό της Baba Mitsa, Fane), και η προγιαγιά μου Baba Sophia. Ανταρτικό 1935*]. (μτφ.). Διαθέσιμο στο http://www.zhelevo.com/gallery/bw/bw6.html (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

- *Σιντζίρι*: κόσμημα μεταλλικό (ασημένιο ή μπρούντζος) με αλυσίδες (4-5), όπου στην τελευταία σειρά κρεμόντουσαν νομίσματα. Καρφιτσωνόταν στην ποδιά, από δεξιά προς τα αριστερά, δημιουργούσε ένα μεγάλο ημικύκλιο και κατέληγε στο πίσω μέρος της ποδιάς (Εικόνα 20).

Παρόμοιος με το Ανταρτικό είναι και ο ενδυματολογικός κώδικας των οικισμών Τρίγωνο (Εικόνες 21 – 23), Πράσινο (Εικόνες 24 – 28) και Κώττας (Εικόνες 29 – 33). Η φορεσιά της Κορυφής διαφοροποιείται ενδυματολογικά και θα συμπεριληφθεί στην ομάδα *Χωρία επί των βορείων υπωρειών του Βιτσίου όρους*.

Εικόνα 21: *Φορεσιά Τριγώνου*[154].

Εικόνα 22: *Φορεσιά Τριγώνου*[155].

Εικόνα 23: *Φορεσιά Τριγώνου*[156].

[154] *Oshchima 1928. Tupurka Georgi, Illo, Sevda, Lena (baby), Lozana, Mitra*. [Τρίγωνο 1928] (μτφ.). Διαθέσιμο στο https://www.facebook.com/Egejska/photos/a.10151339840518670/10154711925703670/?type=3&theater (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

[155] [*Slava Keleshova Bogleva.* (Τρίγωνο 1936)] (μτφ.). Διαθέσιμο στο https://www.facebook.com/Egejska/photos/a.10151339840518670/10155595572538670/?type=3&theater (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

[156] [*Lena και Paso Boglevski, την ημέρα του γάμου τους το 1941*. (Τρίγωνο)] (μτφ.). Διαθέσιμο στο https://www.facebook.com/Egejska/photos/a.10151339840518670/10155595572193670/?type=3&theater (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

Εικόνα 24: *Φορεσιά Πράσινου*[157].

Εικόνα 25: *Φορεσιά Πράσινου*[158].

Εικόνα 26: *Φορεσιά Πράσινου*[159].

Εικόνα 27: *Φορεσιά Πράσινου*[160].

Εικόνα 28: *Φορεσιά Πράσινου*[161].

[157] [*Η μητέρα του Georgi F. Todorovski και ο αδερφός του.* (Πράσινο)] (μτφ.). Διαθέσιμο στο http://giorgi10.tripod.com/id39.htm (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

[158] [*Η οικογένεια του Georgi F. Todorovski, ο πατέρας του Philip, η μητέρα του Mara, ο ίδιος (baby), ο αδερφός του Naso και η αδερφή του Tsila.* (Πράσινο)] (μτφ.). Διαθέσιμο στο http://giorgi10.tripod.com/id39.htm (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

[159] [*Η μητέρα του Georgi F. Todorovski το 1929*. (Πράσινο 1929)] (μτφ.). Διαθέσιμο στο http://giorgi10.tripod.com/id39.htm (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

[160] *Γάμος στο χωριό Πράσινο του Νομού Φλώρινας* (1933). *Αρχείο Γιάννη Κωνσταντίνου*.

[161] *Νεανίδες από τα χωριό Πράσινο του Νομού Φλώρινας με τις παραδοσιακές τοπικές ενδυμασίες* (1935). *Αρχείο Γιάννη Κωνσταντίνου*.

Εικόνα 29: *Φορεσιά Κώττα*[162].

Εικόνα 30: *Φορεσιά Κώττα*[163].

Εικόνα 31: *Φορεσιά Κώττα*[164].

Εικόνα 32: *Φορεσιά Κώττα*[165].

Εικόνα 33: *Φορεσιά Κώττα*[166].

[162] *Ζωή, σύζυγος του Καπετάν Κώττα*. Φωτογραφία που εκτίθεται στο *Μουσείο Μακεδονικού Αγώνα Καπετάν Κώττα*, στο ομώνυμο χωριό. *Αρχείο Γιάννη Κωνσταντίνου*.

[163] Η αυθεντική φορεσιά της Ζωής Κώττα, όπως εκτίθεται στο *Μουσείο Μακεδονικού Αγώνα Καπετάν Κώττα*, στο ομώνυμο χωριό. *Αρχείο Γιάννη Κωνσταντίνου*.

[164] Λεπτομέρεια από την αυθεντική φορεσιά της Ζωής Κώττα, όπως εκτίθεται στο *Μουσείο Μακεδονικού Αγώνα Καπετάν Κώττα*, στο ομώνυμο χωριό. *Αρχείο Γιάννη Κωνσταντίνου*.

[165] [*Ο Стато και η Веселина Козарови με τα παιδιά τους* (Κώττας)] (μτφ.). Διαθέσιμο στο https://www.facebook.com/Egejska/photos/a.10151271770548670/10151271770718670/?type=3&theater (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

[166] Η πληροφορήτρια Πασχαλιά Γεωργίου, με φορεσιά του Κώττα, φωτογραφημένη το 1994, στο Ανταρτικό. *Αρχείο Γιάννη Κωνσταντίνου*.

Η γυναικεία φορεσιά της περιοχής των Κορεστείων

Καστοριά

Τα χωριά των Κορεστείων που ανήκουν στην Περιφερειακή Ενότητα Καστοριάς, (Γάβρος, Κρανιώνας, Μαυρόκαμπος[167], Χάλαρα[168], Μακροχώρι[169], Μελάς[170], Ποιμενικό) διαφοροποιούνται ενδυματολογικά και θα συμπεριληφθούν στην ομάδα *Χωρία επί των βορείων υπωρειών του Βιτσίου όρους*.

[167] Έως το 1928 Τσερνολίστα. Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, βορειοδυτικά της Καστοριάς. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2012). *ό. π.*, τ. 2, 200.

[168] Έως το 1928 Ποδοβίστα. Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, βόρεια της Καστοριάς. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2012). *ό. π.*, τ. 3, 236.

[169] Έως το 1928 Κονοπλάτη. Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, βορειοανατολικά της Καστοριάς. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2012). *ό. π.*, τ. 2, 183.

[170] Έως το 1928 Στάτιστα. Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, στις πλαγιές του όρους Βέρνον. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2012). *ό. π.*, τ. 2, 210.

Η γυναικεία φορεσιά της περιοχής των Κορεστείων

Τρικλάριο/Σφήκα/Μάλι Μάδι

Στην τρίτη ενότητα, με γεωγραφικά κριτήρια, εντάσσουμε τους οικισμούς που αναπτύσσονται στο όρος Τρικλάριο/Σφήκα/Μάλι Μάδι: Σφήκα, Κρυσταλλοπηγή (Εικόνα 36), Βατοχώρι (Εικόνα 37), Μοσχοχώρι (Εικόνες 38 – 40) και το Βερνίκι/Vernik, που βρίσκεται στην Αλβανική επικράτεια (Εικόνες 34 & 35) .

Εικόνα 34: *Φορεσιά Vernik*[171].

Εικόνα 35: *Φορεσιά Vernik*[172].

Ο παλιός τύπος της φορεσιάς συμπεριλάμβανε τα εξής στοιχεία: μαντήλα, πουκάμισο, επιστήθιο, *μαλλίνα*, *κιουρδία/βλάσενικ*, ζωνάρι, ποδιά και κάλτσες όπως πιστοποιείται και από φωτογραφικό τεκμήριο της εποχής του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, από το χωριό Vernik, το πρώτο χωριό μετά την ελληνοαλβανική μεθόριο στην Κρυσταλλοπηγή. Ο νεότερος τύπος της φορεσιάς της περιοχής αποτελείται από τα εξής στοιχεία: μαντήλα, *φούσταν*, ποδιά και κάλτσες.

- Μαντήλι/*Σαμία*: σκούρο, βαμβακερό, σταμπωτό ύφασμα, συνήθως δένεται ψηλά στο κεφάλι ή πέφτει ελεύθερα στους ώμους.
- *Φούσταν*: σκουρόχρωμο μάλλινο, μακρυμάνικο φόρεμα. Στο ύψος του στήθους έως στον λαιμό έχει βελούδινο ύφασμα, σε σχήμα καρέ, διακοσμημένο στις ραφές. Το λεπτό, σκουρόχρωμο ύφασμα στο σημείο εκείνο σχηματίζει σούρες, ενώ έχει κόψιμο στη μέση, όπου και σχηματίζεται ζώνη και συνεχίζει

[171] Φορεσιές Vernik (1916 – 1918). *Αρχείο Γιάννη Κωνσταντίνου*.

[172] Αυθεντικά κομμάτια φορεσιάς από το Vernik. Διακρίνονται το *φούσταν*, η *κιουρδία/βλάσενικ* και η ποδιά/*φούτα*. *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ»*.

με πιέτες προς τα κάτω. Το μανίκι δημιουργεί ελαφριά φούσκα με πιέτες και καταλήγει σε βελούδινο ρεβέρ στον καρπό.

- *Μαλλίνα*: Παλιότερη εκδοχή μάλλινου, σκουρόχρωμου, μακρυμάνικου φορέματος, από χειροποίητο υφαντό, μάλλινο ύφασμα, το οποίο και έβαφαν με φυτικές βαφές. Είναι σε λαιμόκοψη, με σκίσιμο έως πάνω από το στήθος. Από μέσα έμπαινε το πουκάμισο. Σε νεότερες εκδοχές, τα μανίκια και διακοσμητικά στοιχεία γύρω από το άνοιγμα του λαιμού γινόταν από διαφορετικό ύφασμα, συνήθως βελούδο με σχέδια λουλουδιών ή επαναλαμβανόμενων μικρών μοτίβων. Στο κάτω μέρος υπάρχει συνήθως διακοσμητική βελούδινη φαρδιά τρέσα. Από το ύψος της μέσης, σχηματίζονται πιέτες μπροστά και κουφόπιετες πίσω.
- Πουκάμισο/*κοσούλα*: απλό χωρίς κεντήματα, από υφαντό ύφασμα.
- Επιστήθιο/*γκούσνικ*: βελούδινη, απλή, χωρίς κεντήματα σε μπλε σκούρο, μπορντώ κ.λπ.
- *Κιουρδία*/*βλάσενικ*: Σεγκούνι, σε μαύρο χρώμα, μακρύ μέχρι τη μέση της γάμπας γιλέκο, κατασκευασμένο από μάλλινο ύφασμα. Πρόκειται για κατασκευή επαγγελματική, από τερζήδες, με άνοιγμα στο μπροστινό μέρος, το οποίο και διακοσμείται με κόκκινα γαϊτάνια και χρωματιστά φλόκια. Κάτω από το στήθος κουμπώνει με τρία κουμπιά θηλυκωτά, με θηλιές που δημιουργούνται ως συνέχεια των γαϊτανιών και αποτελούν, επίσης, διακοσμητικά μοτίβα. Όλο το ένδυμα γύρω γύρω έχει κόκκινα γαϊτάνια.
- Ζωνάρι/*πόγιας*: σε παλιότερες εκδοχές συναντούμε τον πόγια, σκουρόχρωμο, μάλλινο υφαντό ζωνάρι.
- Ποδιά/*φούτα*: Στην παλιά εκδοχή είναι μάλλινη, υφαντή, με κάθετες ρίγες πράσινο, μωβ, μαύρες, μπορντώ, ροζ, λιλά. Ταιριάζει με τα φλόκια από την *κιουρδία*.
- Κάλτσες/*τσοράπι*: χειροποίητες, μάλλινες, πλεχτές, με απλά σχέδια, συνήθως ρίγες.

Εικόνα 36: *Φορεσιά Κρυσταλλοπηγής*[173].

Εικόνα 37: *Φορεσιές από το Βατοχώρι*[174].

Εικόνα 38: *Φορεσιά από το Μοσχοχώρι*[175].

Εικόνα 39: *Φορεσιά από το Μοσχοχώρι*[176].

Εικόνα 40: *Φορεσιά από το Μοσχοχώρι*[177].

[173] [*Οικογένεια Ρεπάτση (Κρυσταλλοπηγή)*] (μτφ.). Διαθέσιμο στο https://www.facebook.com/search/top/?q=Repatsev%20Familija%20od%20Smurdesh%20Kostursko (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

[174] *Οικογένεια Ηλία και Γιοβάνας Μάγια*. Ημερολόγιο του 2000 από τον *Σύλλογο Εξωραϊσμού και Προστασίας του περιβάλλοντος «Το γραφικό Βατοχώρι»*. *Αρχείο Γιάννη Κωνσταντίνου*.

[175] [*Οικογένεια από το Vmbel (Μοσχοχώρι 1921)*] (μτφ.). Διαθέσιμο στο https://www.facebook.com/Egejska/photos/a.10150189134658670/10155240724893670/?type=3&theater (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

[176] [*Οικογένεια από το Vmbel (Μοσχοχώρι 1919)*] (μτφ.). Διαθέσιμο στο https://www.facebook.com/Egejska/photos/a.10150189134658670/10150189134733670/?type=3&theater (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

[177] [*Οικογενειακή φωτογραφία του Risto Somovski – Groteto από το Vmbel (Μοσχοχώρι)*] (μτφ.). Διαθέσιμο στο https://www.facebook.com/Egejska/photos/a.10150189134658670/10153941691918670/?type=3&theater (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

Η γυναικεία φορεσιά της περιοχής των Πρεσπών

Ως αφετηρία για την περιοχή των Πρεσπών επιλέγουμε μία φωτογραφία του 1939 από το χωριό Καλλιθέα. Σύμφωνα με τη λεζάντα απεικονίζεται ο Παύλε Γιόσσε, ο οποίος πήρε μέρος στον ελληνοϊταλικό πόλεμο. Δεν μπορούμε να πιστοποιήσουμε την ταυτότητα των απεικονιζόμενων, μπορούμε, όμως, να ταυτοποιήσουμε την εποχή της λήψης της φωτογραφίας με την περίοδο της Δικτατορίας του Μεταξά, καθώς ο εικονιζόμενος νεαρός άνδρας φέρει τη στολή της Εθνικής Οργάνωσης Νέων (Ε.Ο.Ν.) (Εικόνα 41).

Εικόνα 41: [*Ο Παύλε Γιόσσε στο ελληνοϊταλικό μέτωπο το 1939*] (μτφ.)[178].

Τα βασικά στοιχεία της γυναικείας φορεσιάς των Πρεσπών είναι:

Σαμία

Σκουρόχρωμη (βυσσινή ή μαύρη) μαντήλα, σταμπωτή με λουλούδια και κρόσσια. Στην παλιότερη εκδοχή της ήταν μάλλινη. Υπάρχουν και ανοιχτόχρωμες μαντήλες, άσπρες ή κίτρινες, τις οποίες συνήθως φορούν οι νεαρότερες γυναίκες και τα κορίτσια (Εικόνες 42 – 44).

[178] [*Φωτογραφία του Paul Fotevski*] (μτφ.). Διαθέσιμο στο https://www.facebook.com/Egejska/photos/a.10153028881228670/10153027746783670/?type=3&theater (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

Εικόνα 42: *Σαμία*[179].

Εικόνα 43: *Σαμία*[180].

Εικόνα 44: *Σαμία*[181].

Εικόνα 45: *Γκούσακ*[182].

Εικόνα 46: *Γκούσακ*[183].

Εικόνα 47: *Γκούσακ*[184].

<u>Γκούσακ/Γκουσάρκα/Γκούσνικ</u>

Επιστήθιο που δένει στον αυχένα, από βαμβακερό ή βελούδινο ύφασμα, με διακόσμηση από χάντρες και κορδέλες ή με ένθετα υφασμάτινα χειροποίητα λουλούδια από σατέν, τις περισσότερες φορές, ύφασμα, διαφόρων χρωμάτων και πούλιες. Αυτές οι τραχηλιές είναι συνήθως σε έντονα χρώματα, κόκκινο ή σκούρο καφέ. Οι λευκές τραχηλιές φέρουν κεντημένο διάκοσμο, εμπνευσμένο από

[179] Βλ.: Εικόνα 70.

[180] Αυθεντική μαντήλα από την περιοχή της Πρέσπας. *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ»*.

[181] Βλ.: Εικόνα 41.

[182] Αυθεντικό επιστήθιο από την περιοχή της Πρέσπας. *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ»*.

[183] Η πληροφορήτρια Ελευθερία Παρασκευαΐδου, με την πεθερά της και την κόρη της φωτογραφημένη στους Ψαράδες, στις αρχές της δεκαετίας του 1950. *Οικογενειακό αρχείο Ιωάννη Παρασκευαΐδη*.

[184] Λεπτομέρεια από φωτογραφία της οικογένειας Δαμολή, στον Άγιο Γερμανό, στα τέλη της δεκαετίας του 1930. *Οικογενειακό αρχείο Χρήστου Δαμολή*.

φυτικά θέματα ή επαναλαμβανόμενα μοτίβα. Τέλος, οι μεγαλύτερης ηλικίας γυναίκες φέρουν μαύρες, βελούδινες τραχηλιές, χωρίς ιδιαίτερο διάκοσμο. Στην περιοχή των Πρεσπών, οι τραχηλιές φοριούνται επάνω από το πουκάμισο (Εικόνες 45 – 47).

Εικόνα 48: *Κοσούλα*[185].

Εικόνα 49: *Κοσούλα*[186].

Εικόνα 50: *Κοσούλα*[187].

Κοσούλα

Πουκάμισο, με μανίκια (ως το μέσο του πήχη) από λευκό ή υπόλευκο βαμβακερό ύφασμα, που φτάνει στο μέσο της γάμπας. Η όλη διακόσμησή του, δαντέλες στα τελειώματα και αζούρ στις ενώσεις από το ύψος του μηρού έως τον ποδόγυρο, είναι στις ίδιες αποχρώσεις. Χαρακτηριστικό του πουκαμίσου των Πρεσπών είναι το μεγάλο φάρδος από το ύψος του στήθους και κάτω, που επιτρέπει τη δημιουργία πτυχώσεων όταν δενόταν από πάνω η ποδιά και το ζωνάρι. Για να δεί-

[185] Αυθεντικό πουκάμισο από την περιοχή της Πρέσπας. *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ»*.

[186] [*Γυναίκες από τους Ψαράδες*] (μτφ.) Κατά προσέγγιση στα τέλη της δεκαετίας του 1940 ή στις αρχές της δεκαετίας του 1950. Διαθέσιμο στο https://www.facebook.com/Egejska/photos/a.10150734180313670/10155457601873670/?type=3&theater (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

[187] Λεπτομέρεια ποδόγυρου από αυθεντικό πουκάμισο από την περιοχή της Πρέσπας. *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ»*.

χνει όλο του το φάρδος το πουκάμισο φορούσαν από κάτω ένα είδος φουρό, από το ίδιο ύφασμα (Εικόνες 48 – 50).

Εικόνα 51: *Σεγκούνι*[188].

Εικόνα 52: *Σεγκούνι*[189].

Εικόνα 53: *Σεγκούνι*[190].

<u>Σεγκούνι</u>

Σεγκούνι, σε μαύρο χρώμα, μακρύ μέχρι το ύψος του γόνατου επανωφόρι, με μανίκια, τα οποία όταν γυρίζουν στο ύψος του αγκώνα, σχηματίζουν ένα ρεβέρ 20 εκατοστών περίπου, κατασκευασμένο από μάλλινο ύφασμα. Πρόκειται για κατασκευή επαγγελματική, από τερζήδες, με άνοιγμα στο μπροστινό μέρος, το οποίο και διακοσμείται με μαύρα, καφέ και μπορντό σιρίτια (Εικόνες 51 – 53).

<u>Πόγιας Τκάεν</u>

Μακρύ ζωνάρι από μαύρο, μάλλινο υφαντό ύφασμα, πλάτους 40 εκ. και μήκος 2 μ., το οποίο και δένεται γύρω από τη μέση, διπλωμένο στα δύο, κατά μήκος (Εικόνες 54 – 56).

---

[188] Αυθεντικό σεγκούνι από την περιοχή της Πρέσπας. *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ»*.

[189] [*Γυναίκες από τους Ψαράδες*] (μτφ.) Κατά προσέγγιση στα τέλη της δεκαετίας του 1940 ή στις αρχές της δεκαετίας του 1950, αν κρίνει κανείς από το φόρεμα του μικρού κοριτσιού. Διαθέσιμο στο https://www.facebook.com/Egejska/photos/a.10150734180313670/10155549890528670/?type=3&theater (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

[190] Λεπτομέρεια από αυθεντικό σεγκούνι από την περιοχή της Πρέσπας. *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ»*.

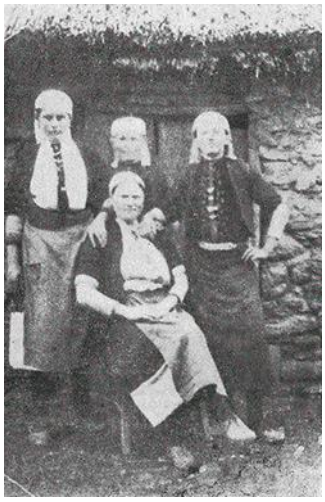

Εικόνες 54 & 55:[191].

Εικόνα 56: *Πόγιας Τκάεν*[192].

<u>Πόγιας Βόλνεν</u>

Μακρύ μάλλινο κορδόνι, σαν πλεξούδα, 3 μ., το οποίο τυλίγεται στη μέση, πάνω από το Πόγιας Τκάεν και την ποδιά (Εικόνα 57).

Εικόνα 57: *Πόγιας Βόλνεν*[193].

<u>Πρέγατς/Βούτα/Μπόφτσα</u>

Η ποδιά από μαύρο, μάλλινο, υφαντό ύφασμα, πλάτους 40-50 εκ., με μήκος ως τα γόνατα. Είναι λιτά διακοσμημένη με κεντήματα από λουλούδια και κλαδιά, στα οποία, ορισμένες φορές, δένονται και νομίσματα. Στο κάτω μέρος διακο-

[191] [*Κορίτσια από το χωριό Πόπλι. Καθισμένη η Dora Angelovska Munduseva*] (μτφ.). Φωτογραφία του Milan Mundusev. Διαθέσιμο στο https://www.facebook.com/Egejska/photos/a.10150818507128670/10154694703338670/?type=3&theater (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

[192] Αυθεντικό ζωνάρι από την περιοχή της Πρέσπας. *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ»*.

[193] Λεπτομέρεια από φωτοκάρτα (1916 – 1918). *Αρχείο Γιάννη Κωνσταντίνου*.

σμείται με μία βελούδινη φάσα ή από άλλο λουλουδάτο ύφασμα και στο τελείωμα δαντέλα (Εικόνες 58 – 60).

Εικόνα 58: *Μπόφτσα*[194].

Εικόνα 59: *Μπόφτσα*[195].

Εικόνα 60: *Μπόφτσα*[196].

Εικόνες 61 & 62: *Ρακάβι*[197].

<u>Ρακάβι</u>

Χειρότια, πλεχτά με βελόνες, μαύρα ή άσπρα, σπάνια διακοσμημένα με ρίγες και γεωμετρικά σχέδια σκουρόχρωμα, στο ύψος των καρπών ή στα τελειώματα, κοντά στους αγκώνες (Εικόνες 61 & 62).

---

[194] Αυθεντική ποδιά από την περιοχή της Πρέσπας. *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ»*.

[195] Βλ.: Εικόνα 41.

[196] Λεπτομέρεια από αυθεντική ποδιά από την περιοχή της Πρέσπας. *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ»*.

[197] Λεπτομέρειες από φωτογραφία της οικογένειας Δαμολή, στον Άγιο Γερμανό, στα τέλη της δεκαετίας του 1930. *Οικογενειακό αρχείο Χρήστου Δαμολή*.

Τσοράπι

Πλεχτές, μάλλινες κάλτσες, σε μαύρο χρώμα, κυρίως, που καλύπτουν ολόκληρο το πόδι. Ορισμένες φορές είναι διακοσμημένες με ρίγες (Εικόνα 63).

Οπίντσι

Τσαρούχια κατασκευασμένα από γουρουνόδερμα, που δένουν με δερμάτινα κορδόνια (Εικόνα 63).

Εικόνα 63: *Τσοράπι & Οπίντσι*[198].

Εικόνα 64: *Κουσάλε*[199].

Εικόνα 65: *Κουσάλε*[200].

Εικόνα 66: *Κουσάλε*[201].

[198] Λεπτομέρεια από φωτοκάρτα (1916 – 1918). *Αρχείο Γιάννη Κωνσταντίνου*.

[199] Αυθεντικό κοντό γυναικείο γιλέκο από την περιοχή της Πρέσπας. *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ»*.

[200] Λεπτομέρειες από φωτογραφία της οικογένειας Δαμολή, στον Άγιο Γερμανό, στα τέλη της δεκαετίας του 1930. *Οικογενειακό αρχείο Χρήστου Δαμολή*.

[201] [*Ο Γερμανός και η Μπλαγκούνα Καρλόφσκι, από τον Άγιο Γερμανό.*] (μτφ.). (1931). Διαθέσιμο στο https://www.facebook.com/Egejska/photos/a.10150177485713670/10156845645228670/?type=3&theater&ifg=1 (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

Κουσάλε

Κοντό γιλέκο, το οποίο φοριέται πάνω από το σεγκούνι, σε μαύρο χρώμα, μέχρι τη μέση. Επαγγελματική κατασκευή, διακοσμημένο με σκουρόχρωμα σιρίτια, το οποίο φορούν οι νεότερες γυναίκες. Στη νυφική του εκδοχή είναι πολλές φορές διακοσμημένο με γούνα (Εικόνες 64 – 66).

Εικόνα 67: *Ρεσάτσκα*[202].

Εικόνα 68: *Ρεσάτσκα*[203].

Εικόνα 69: *Ρεσάτσκα*[204].

Ρεσάτσκα

Μάλλινο, πανωφόρι, αμάνικο, μακρύτερο από το σεγκούνι, με ανοίγματα στις μασχάλες, περίπου 10 εκ., που κλείνουν με μάλλινο κορδόνι. Φέρει διάκοσμο στις ραφές και καταλήγει σε κρόσσια. Συνήθως το φορούν οι παντρεμένες και σε μεγαλύτερη ηλικία γυναίκες (Εικόνες 67 – 69).

Κοσμήματα/στολίδια

- *Πάφτι*: μεταλλικές (ασημένιες ή μπρούτζινες) πόρπες, που συγκρατούν τη ζώνη.
- *Κολάντσε/κόλαν σο μόνιστα*: ζώνη με κεντημένες χάντρες, μπροστά στερεωνόταν με πόρπη και στο πίσω μέρος είχε τόκες (μικρού μεγέθους πόρπες).
- *Σίντζιρι*: κόσμημα μεταλλικό (ασημένιο ή μπρούντζος) με αλυσίδες (4-5), όπου στην τελευταία σειρά κρεμόντουσαν νομίσματα. Καρφιτσωνόταν στην

[202] Αυθεντικό κοντό γυναικείο γιλέκο από την περιοχή της Πρέσπας. *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ»*.

[203] Βλ.: Εικόνα 52.

[204] Αυθεντικό κοντό γυναικείο γιλέκο από την περιοχή της Πρέσπας. *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ»*.

ποδιά, από δεξιά προς τα αριστερά, δημιουργούσε ένα μεγάλο ημικύκλιο και κατέληγε στο πίσω μέρος της ποδιάς.

- *Τορτουλίτσε*: μικρή σειρά νομισμάτων σε αλυσίδα, που στερεωνόταν στο μαντήλι και έπεφτε στο μέτωπο.
- *Κότσιακ*: πλεξούδα μαλλιών, με την οποία εμπλούτιζαν την κόμμωση.

(Εικόνες 70 & 71).

Εικόνα 70: *Κοσμήματα*[205].

Εικόνα 71: *Κοσμήματα*[206].

Εικόνες 72 & 73: *Φορεσιές από τα χωριά της Κάτω Πρέσπας, που ανήκουν στην Π.Γ.Δ.Μ.*[207].

---

[205] Λεπτομέρεια από φωτογραφία: [*Νέα κορίτσια χορεύουν στο χωριό Πόπλι με τοπική ενδυμασία. Πρώτη χορεύει η Ilinka Dupenska*] (μτφ.). Διαθέσιμο στο https://www.facebook.com/Egejska/photos/a.10150818507128670/10150818508833670/?type=3&theater (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

[206] [*Η Petra, η Dosta και η Krstin, φωτογραφημένες γύρω στα τέλη της δεκαετίας του 1920, με αρχές της δεκαετίας του 1930, στον Άγιο Γερμανό. Φωτογραφία του Done Laovski*] (μτφ.). Διαθέσιμο στο https://www.facebook.com/Egejska/photos/a.10150818507128670/10150818508833670/?type=3&theater (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

[207] Αποκόμματα εφημερίδων, χωρίς λοιπά στοιχεία, της δεκαετίας του 1970. *Αρχείο Ιωάννη Παρασκευαΐδη*.

Παρόμοια ήταν και η φορεσιά στα χωριά της Κάτω Πρέσπας, που ανήκουν στην Π.Γ.Δ.Μ. (Εικόνες 72, 73 & 75), όπως και αυτών της Αλβανικής Πρέσπας (Εικόνα 74).

Εικόνα 74: *Φορεσιές από τα χωριά της Αλβανικής Πρέσπας*[208].

Εικόνα 75: *Φορεσιά από τα χωριά της Κάτω Πρέσπας, που ανήκουν στην Π.Γ.Δ.Μ.*[209].

[208] Φωτογραφία γυναικών με παραδοσιακές φορεσιές στην περιοχή της Αλβανικής Πρέσπας. *Αρχείο Γιάννη Κωνσταντίνου*.

[209] Μουσειακό έκθεμα, από το *Εθνολογικό Μουσείο Podmočani*.

ΠΕΜΠΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Οι οικισμοί της Φλώρινας

Γεωγραφικός προσδιορισμός

Στον εκλογικό κατάλογο του 1914, η πολη της Φλωρινας ηγειται της πρωτης ενότητας και περιλαμβάνει τους 49 οικισμούς της λεκάνης της Φλώρινας[210].

[210] Χρησιμοποιούμε τις ονομασίες των οικισμών όπως καταγράφονται στον συγκεκριμένο εκλογικό κατάλογο. Καρατζάς, Ι. (2004). *ό. π.*

Πληροφορητές/ριες ενότητας:

- Πολυξένη Κωνσταντίνου, το γένος Παναγιωτίδου, έτος γέννησης 1935, στον Ακρίτα και παντρεμένη στα Άλωνα. Σύζυγος του χορευτή και χοροδιδάσκαλου Σίμου Κωνσταντίνου(1925 – 2001).
- Σίμος Κωνσταντίνου. Γεννήθηκε στα Άλωνα το 1925. Μετά τον Εμφύλιο κατέφυγε στη Γιουγκοσλαβία και εντάχθηκε στο νεοσύστατο χορευτικό συγκρότημα *Tanec*, το οποίο στη συνέχεια απέσπασε πολλές τιμητικές διακρίσεις και βραβεία σε διεθνείς διαγωνισμούς. Το *Tanec* είναι από τα πρώτα οργανωμένα χορευτικά συγκροτήματα στα Βαλκάνια, που αποπειράθηκε να μεταφέρει στοιχεία του λαϊκού πολιτισμού στη σκηνή. Επαναπατρίζεται το 1954 και εντάχθηκε στο χορευτικό συγκρότημα της *Δώρας Στράτου*. Το 1958 επέστρεψε οριστικά στα Άλωνα και αξιοποίησε το μουσικοχορευτικό συγκρότημα της κοινότητας, όπως και αυτό του Ακρίτα, ενώ, ταυτόχρονα, δίδασκε χορό στο *Λύκειο των Ελληνίδων* της Φλώρινας και στο χορευτικό τμήμα

του *Φ.Σ.Φ. «Αριστοτέλης»*. Συμμετείχε σε διεθνή σεμινάρια παραδοσιακού χορού στην Ελλάδα, στην Ευρώπη, στην Αμερική και στην Αυστραλία. Το 1986, διοργάνωσε για πρώτη φορά το *Greek Traditional Dance Seminar*, στις Πρέσπες, το οποίο ως σήμερα, δίνει την ευκαιρία σε Έλληνες και ξένους χορευτές να προσεγγίσουν τον ελληνικό χορό, τη μουσική και την παράδοση. Απεβίωσε στη Φλώρινα το 2001. Ο Σίμος Κωνσταντίνου ήταν αυτός που είχε την γνώση και την ικανότητα να μεταφέρει τους χορούς της «κλειστής» κοινότητας των Αλώνων στη σκηνή, κάνοντας γνωστή τη Φλώρινα και την ιδιαίτερη παράδοσή της στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Συμμετείχε στις επιτόπιες έρευνες σε ζητήματα παράδοσης (μουσική, χορός, φορεσιές) στην περιοχή της Φλώρινας των Δ. Στράτου, Ι. Παπαντωνίου, Ρ. Λουτζάκη, Ε. Τσαούλη, Κ. Καρεκλά και Α. Φραγκιαδάκη, του Λυκείου Ελληνίδων Αθηνών κ.λπ. κατά το χρονικό διάστημα 1960 – 1970. Επίσης, παραχώρησε στους ερευνητές αυτούς πλούσιο φωτογραφικό υλικό από το προσωπικό και το οικογενειακό του αρχείο, το οποίο και χρησιμοποιήθηκε σε αντίστοιχες εκδόσεις.

- Ιορδάνα Κωνσταντίνου (1911 – 2015), σύζυγος Παναγιώτη Μποζίνη. Γεννήθηκε και μεγάλωσε στα Άλωνα. Μετανάστευσε στον Καναδά το 1947. Η συνέντευξη πραγματοποιήθηκε το 2014, κατά τις επισκέψεις του ερευνητή στο Τορόντο.
- Βασίλειος Στάμκος, έτος γέννησης 1926, στα Άλωνα. Μετανάστευσε στις αρχές της δεκαετίας του 1950 στην Αυστραλία και ζει στην Μελβούρνη. Η συνέντευξη πραγματοποιήθηκε το καλοκαίρι του 2016, που είχε επισκεφθεί την Ελλάδα.
- Αναστασία Δημητρίου. Γεννήθηκε το 1931 στο Κρατερό. Παντρεύτηκε το 1953 τον Δημήτριο Παναγιωτίδη, από τον Ακρίτα, όπου και ζει έκτοτε.
- Αγγελική Καλλίνη. Γεννήθηκε το 1953, στη Μελίτη, όπου και κατοικεί.
- Φρειδερίκη Μπάρμπα, έτος γέννησης 1951, στις Κάτω Κλεινές. Μετά τον γάμο της με τον Θεόφιλο Ατζή ζει στον Πολυπλάτανο.
- Αναστασία Βελιάνη, έτος γέννησης 1955, στην Αγία Παρασκευή.
- Θωμάς Καλλίνης. Γεννήθηκε το 1927, στη Μελίτη, όπου και κατοικεί.
- Κωνσταντίνος Λυκούδης. Γεννήθηκε το 1951, στη Μελίτη, όπου και κατοικεί.
- Σοφία Κωνσταντινίδου. Γεννήθηκε το 1946, στο Πέρασμα.
- Παντελής Ανδρέου. Γεννήθηκε το 1945, στη Νίκη.
- Γαβριήλ Μήνου, γεννημένος στον Παπαγιάννη, το 1950. Συνταξιούχος δάσκαλος, ο οποίος ασχολείται με τα λαογραφικά δρώμενα στον Παπαγιάννη.
- Владо Ѓорѓиевски, έτος γέννησης 1957, στο χωριό Логоварди της Битола, Π.Γ.Δ.Μ. Φιλόλογος και συλλέκτης εθνολογικού υλικού.
- Ελευθερία Νικολαΐδου, έτος γέννησης 1948, στην Κλαδοράχη, όπου και κατοικεί.
- Κωνσταντίνα Ιωαννίδου, έτος γέννησης 1937, στην Κλαδοράχη, όπου και κατοικεί.
- Πανδώρα Παπαναούμ, του Ηλία, έτος γέννησης 1944, στο Πέρασμα, όπου και κατοικεί.
- Άννα Κωνσταντινίδου, του Γεωργίου, έτος γέννησης 1933, στο Πέρασμα, όπου και κατοικεί.
- Ζήσης Κωνσταντινόπουλος, του Αναστασίου, έτος γέννησης 1932, στους Λόφους, όπου και κατοικεί.
- Όλγα Μούκα, έτος γέννησης 1956, στην Άνω Υδρούσα, όπου και κατοικεί.
- Ελένη Μίσσιου, έτος γέννησης 1936, στην Άνω Υδρούσα, όπου και κατοικεί.
- Αικατερίνη Βασιλείου, έτος γέννησης 1933, στην Άνω Υδρούσα, όπου και κατοικεί.
- Σοφία Ροσέγκα, το γένος Σκένδου, έτος γέννησης 1944, στη Σκοπιά, όπου και κατοικεί.

Από αυτούς, σύμφωνα με τις προδιαγραφές της έρευνας, αποκλείονται οι αμιγώς μουσουλμανικοί οικισμοί Α. Κλέστινα (Α. Κλεινές[211]), Ουρτά Ομπά (Μεσόκαμπος[212]), Πλεσοβίτσα (Κολχική[213]) και Βαρθολομαίος (Άγ. Βαρθολομαίος[214]). Επίσης, δεν συμπεριλαμβάνεται ο οικισμός Πισοδέριον[215] (Πισοδέρι), ο οποίος ανήκει στα βλαχοχώρια-αρβανιτοχώρια. Καθώς, προσπαθούμε να προσδιορίσουμε γεωγραφικά το πεδίο της έρευνας και με τα σημερινά διοικητικά δεδομένα, επεκτείνουμε τη συγκεκριμένη ενότητα οικισμών στα όρια του καλλικρατικού Δήμου Φλώρινας. Κατά τον τρόπο αυτό εντάσσονται στην έρευνα οι οικι-

---

- Μαγδαληνή Πανοπούλου, το γένος Δημητριάδου, έτος γέννησης 1934, στο Εθνικό. Παντρεύτηκε και κατοικεί στο Κρατερό.
- Δημητριάδης Στέφανος, ιερέας, έτος γέννησης 1925, στο Εθνικό, όπου και κατοικεί.
- Μαγδαληνή Ρίζου, έτος γέννησης 1931, στη Μελίτη, όπου και κατοικεί.
- Φανή Ευαγγέλου, έτος γέννησης 1926, στη Μελίτη, όπου και κατοικεί.
- Μαρία Μπαγώση, έτος γέννησης 1936, στην Άνω Καλλινίκη, όπου και κατοικεί.
- Χρήστος Λαζάρου (1925), από την Τριανταφυλλιά. Οι πληροφορίες αντλήθηκαν σε συζητήσεις κατά τα έτη 2005 – 2010.
- Ευδοξία Λαζάρου (1928), το γένος Άσπρου, από την Τριανταφυλλιά. Οι πληροφορίες αντλήθηκαν σε συζητήσεις κατά τα έτη 2005 – 2010.
- Χριστίνα Πέτρου (1930), σύζυγος Τραϊανού, από την Τριανταφυλλιά. Οι πληροφορίες αντλήθηκαν σε συζητήσεις κατά τα έτη 2005 – 2010.
- Φερενίκη Ευαγγέλου (1945), το γένος Βασίλη Μίλη από τον Πολυπόταμο, σύζυγος Ιωάννη Ευαγγέλου.
- Ελένη Σουκλίνη. Γεννήθηκε το 1939, στο Μεσοχώρι και μεγάλωσε στο Πέρασμα. Παντρεύτηκε τον Γιώργο Σλήφκα από τον Πολυπόταμο, όπου και ζει έως σήμερα.
- Ελευθερία Ρασπόπτση (1946), σύζυγος Στέφανου Ζελέφτση. Γεννήθηκε και ζει στον Πολυπόταμο.
- Marvin Moehle, έτος γέννησης 1958. Κάτοικος Granite City, Illinois, U.S.A., με καταγωγή από τα χωριά Κρυσταλλοπηγή, Πισοδέρι, Μοσχοχώρι. Συλλέκτης εθνολογικού υλικού, στο οποίο περιλαμβάνεται όλη η υπό διερεύνηση περιοχή. Η σειρά των συνεντεύξεων πραγματοποιήθηκε στο Σικάγο, το 2014, 2016 και 2017, κατά τη διάρκεια του Spring Festival, που διοργανώνεται από το University of Chicago, όπου ο ερευνητής παραβρέθηκε ως εισηγητής.

[211] Έως το 1928 Άνω Κλέστινα. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2001). *ό. π.*, 83.

[212] Έως το 1928 Ορτά Ομπά. Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, ν. και επ. Φλωρίνης. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2012). *ό. π.*, τ. 2, 217.

[213] Έως το 1928 Πλησεβίτσα. Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, ν. και επ. Φλωρίνης. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2012). *ό. π.*, τ. 2, 92.

[214] Έως το 1928 Βαρθαλόμ. Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, ν. και επ. Φλωρίνης. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2012). *ό. π.*, τ. 1, 19.

[215] Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, στη διάβαση μεταξύ των ορέων Βαρνούς και Βέρνο – Βίτσι, ν. Φλωρίνης, δ. Πρεσπών. Τον 18ο αι. οι κάτοικοι του Πισοδερίου ήταν γνωστοί ως ιδιοκτήτες καραβανιών, που μετέφεραν εμπορεύματα έως την κεντρική Ευρώπη. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2001). *ό. π.*, 624.

σμοί Έλοβον (Ελατιά[216]), Μπελκαμένη (Δροσοπηγή[217]), Α. Κότορι (Α. Υδρούσα[218]) και Νεγοβάνη (Φλάμπουρο[219]), οι οποίοι στον Εκλογικό Κατάλογο του 1914 εντάσσονται στη δεύτερη ενότητα, δηλαδή Βιτσίου και λεκάνης Αμυνταίου, στην οποία ηγείται η Νέβεσκα (Νυμφαίο). Από αυτούς τους οικισμούς στην έρευνα εντάσσεται μόνο το Α. Κότορι (Α. Υδρούσα), καθώς οι υπόλοιποι τρεις, Έλοβον (Ελατιά), Μπελκαμένη (Δροσοπηγή) και Νεγοβάνη (Φλάμπουρο), ανήκουν στα βλαχοχώρια-αβανιτοχώρια.

Στη συνέχεια, προχωρήσαμε στην κατηγοριοποίηση των 42 οικισμών για την αρχική παρουσίαση των ερευνητικών μας δεδομένων, σύμφωνα με τον Χαλκιόπουλο. Στην ενότητα *Χωρία επί των Ν.Α. υπωρειών του Περιστερίου* συμπεριλαμβάνονται τέσσερις οικισμοί, Μπουφ (Ακρίτας[220]), Καμπάσνιτσα (Πρώτη[221]), Κλαδοράπιον (Κλαδοράχη[222]) και Κ. Κλέστινα (Κάτω Κλεινές[223]). Στα *Χωρία επί των Α. υπωρειών του Περιστερίου ή Μπουφκόλου* οι οικισμοί Ράκοβον (Κρατερό[224]), Οψίρινα (Εθνικό[225]) και Μπίτουσα (Παρόρι[226]). Στα *Χωρία πεδινό του Μπουφκόλου* η Σφέτα Πέτκα (Αγία Παρασκευή[227]), Κλαμπούτσιστα (Πολυπλά-

[216] Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, ν. και επ. Φλωρίνης, που ανήκε στην κοινότητα Δροσοπηγής. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2012). *ό. π.*, τ. 1, 213. Έως το 1928 Έλλοβον. Φ.Ε.Κ. 156/Α΄/8-8-1928.

[217] Έως το 1928 Μπελκαμένη. Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, ν. και επ. Φλωρίνης. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2012). *ό. π.*, τ. 1, 204.

[218] Έως το 1928 Άνω Κότορι. Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, ν. και επ. Φλωρίνης. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2012). *ό. π.*, τ. 1, 87.

[219] Έως το 1928 Νεγοβάνη. Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, ν. και επ. Φλωρίνης. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2012). *ό. π.*, τ. 3, 225.

[220] Έως το 1955 Μπούφι. Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, ν. και επ. Φλωρίνης. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2012). *ό. π.*, τ. 1, 55.

[221] Έως το 1928 Καμπάσνιτσα. Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, ν. και επ. Φλωρίνης. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2012). *ό. π.*, τ. 2, 101.

[222] Έως το 1928 Κλαδορράπη και Κλαδοράπ. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2001). *ό. π.,* 351.

[223] Έως το 1928 Κάτω Κλέστινα. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2001). *ό. π.,* 329.

[224] Έως το 1928 Ράκοβο. Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, ν. και επ. Φλωρίνης. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2012). *ό. π.*, τ. 2, 116.

[225] Έως το 1928 Οψίρινα. Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, ν. και επ. Φλωρίνης. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2012). *ό. π.*, τ. 1, 210.

[226] Έως το 1928 Μπίτουσα. Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, ν. και επ. Φλωρίνης. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2012). *ό. π.*, τ. 3, 43.

[227] Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, ν. και επ. Φλωρίνης. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2012). *ό. π.*, τ. 1, 8. Αποτέλεσε ομώνυμη κοινότητα το 1918 (Φ.Ε.Κ. 259/Α΄/21-2-1918). Σφέτα Πέτκα καζά Μοναστηρίου, χριστιανικός οικισμός. *Χάρτης Κοντογόνη – Κλίμακα: 1:*

τανος[228]) και Νεγκοτσάνη (Νίκη[229]). Στα *Χωρία επί των βορείων υπωρειών του Βιτσίου όρους*, το Άρμενσκον (Άλωνα[230]), Λάζενι (Μεσονήσι[231]), Α. Νεβολιάνη (Σκοπιά[232]), Κραπέστινα (Ατραπός[233]), Νερέτ (Πολυπόταμος[234]), Λαγένι (Τριανταφυλλιά[235]), Τύρσιε (Τρίβουνο[236]), Άνω Κότορι (Άνω Υδρούσα) και Κάτω Κότορι (Υδρούσα[237]). Στα *Χωρία επί των Ν. Δ. υπωρειών του Περιστερίου* ανήκουν οι οικισμοί: Αρμενοχώριον (Αρμενοχώρι[238]), Πεσόσνιτσα (Αμμοχώρι[239]), Κουτσκοβαίνη (Πέρασμα[240]), Λεσκοβέτσι (Λεπτοκαρυά[241]), Πετοράκιον (Τριπόταμος[242]), Ποποζιάνη (Παπαγιάννης[243]), Α. Κάλενικ (Άνω Καλλινίκη[244]), Κ. Κάλενικ

200.000. (1910). *ό. π.* Σφέλα Πέτκα Μοναστηρίου, 470 ορθόδοξοι Έλληνες. Χαλκιόπουλος, Α. (1910). *ό. π.*

[228] Έως το 1928 Κλαμπούσιστα. Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, ν. και επ. Φλωρίνης. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2012). *ό. π.*, τ. 3, 86.

[229] Έως το 1928 Νεγκοτσάνη. Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, ν. και επ. Φλωρίνης. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2012). *ό. π.*, τ. 2, 277.

[230] Οικισμός της Δυτικής Μακεδονίας, στις πλαγιές του όρους Βαρνούντα, στη διάβαση προς το Περιστέρι, με υψόμετρο 1000 μέτρα. Ήταν στην πλειοψηφία του πατριαρχικό χωριό. Μέχρι το 1928 διατηρούσε την ονομασία Άρμεν(τ)σκο και ως το 1940 την ονομασία Άλωνας. Υπάγεται στο νομό Φλώρινας. Σταματελάτος Μ. & Βάμβα-Σταματελάτου Φ. (2001). *ό. π.*, 62. Dakin D. (1996). *Ο Ελληνικός Αγώνας στη Μακεδονία 1897-1913.* Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη, 141.

[231] Έως το 1928 Λάζενι. Σταματελάτος Μ. & Βάμβα-Σταματελάτου Φ. (2001). *ό. π.,* 490.

[232] Έως το 1928 Άνω Νεβόλιανη. Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, ν. και επ. Φλωρίνης. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2012). *ό. π.*, τ. 3, 150.

[233] Έως το 1928 Κραπέστινα. Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, ν. και επ. Φλωρίνης. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2012). *ό. π.*, τ. 1, 111.

[234] Έως το 1928 Νερέτι. Σταματελάτος Μ. & Βάμβα-Σταματελάτου Φ. (2001). *ό. π.,* 637.

[235] Έως το 1928 Λάγενη. Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, ν. και επ. Φλωρίνης. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2012). *ό. π.*, τ. 3, 197.

[236] Έως το 1928 Τύρσια. Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, ν. και επ. Φλωρίνης. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2012). *ό. π.*, τ. 3, 197.

[237] Έως το 1928 Κάτω Κόττορι. Σταματελάτος Μ. & Βάμβα-Σταματελάτου Φ. (2001). *ό. π.,* 761.

[238] Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, ν. και επ. Φλωρίνης. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2012). *ό. π.*, τ. 1, 100. Αποτέλεσε ομώνυμη κοινότητα το 1918 (Φ.Ε.Κ. 259/Α΄/21-2-1918). Αρμενοχώρι καζά Φλωρίνης, μικτός οικισμός χριστιανών και μουσουλμάνων *Χάρτης Κοντογόνη – Κλίμακα: 1: 200.000*. (1910). *ό. π.* Αρμενοχώριον Φλωρίνης, 318 ορθόδοξοι Έλληνες, 200 σχισματικοί βουλγαρίζοντες και 100 μουσουλμάνοι. Χαλκιόπουλος, Α. (1910). *ό. π.*

[239] Έως το 1928 Πεσόσνιτσα. Σταματελάτος Μ. & Βάμβα-Σταματελάτου Φ. (2001). *ό. π.,* 65.

[240] Έως το 1928 Κουτσκοβαίνη. Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, ν. και επ. Φλωρίνης. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2012). *ό. π.*, τ. 3, 58.

[241] Έως το 1928 Λεσκοβίτσι. Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, ν. και επ. Φλωρίνης. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2012). *ό. π.*, τ. 2, 150.

[242] Έως το 1928 Πετοράκ. Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, ν. και επ. Φλωρίνης. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2012). *ό. π.*, τ. 3, 201.

[243] Έως το 1928 Παπάζανη. Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, ν. και επ. Φλωρίνης. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2012). *ό. π.*, τ. 3, 36.

(Κάτω Καλλινίκη[245]), Ραχμανλή (Ελεούσα[246]), Χασάνοβον (Μεσοχώρι[247]), Σεκούλεβον (Μαρίνα[248]), Βίρμπιανι (Ιτιά[249]), Νεοκάζι (Νεοχωράκι[250]) και Μπορέσνιτσα (Παλαίστρα[251]). Στα *Χωρία εις τα στενά της Λυγγυστίδος* εντάσσονται η Ρόσνα (Σιταριά[252]), Ζαμπέρδενη (Λόφοι[253]) και Μπάνιτσα (Βεύη[254]). Τέλος, την ενότητα *Χωρία επί των Ν. Δ. υπωρειών του όρους Νίτσε* συγκροτούν οι οικισμοί Σέτινα (Σκοπός[255]), Παπαδιά[256], Κρουσοράδη (Αχλάδα[257]) και Βοσταράνη (Μελίτη[258]) (Πίνακες 3 & 4):

---

[244] Έως το 1928 Άνω Κάλενικ. (Φ.Ε.Κ. 55/Α΄/15-2-1926). Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, ν. και επ. Φλωρίνης. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2012). *ό. π.*, τ. 1, 82.

[245] Έως το 1940 Κάτω Καληνίκη και Κάτω Καλλίνικον. Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, ν. και επ. Φλωρίνης. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2012). *ό. π.*, τ. 2, 56.

[246] Έως το 1928 Ραχμανλή. Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, ν. και επ. Φλωρίνης. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2012). *ό. π.*, τ. 1, 214.

[247] Έως το 1928 Hasan Obasi [Χασάνοβο]. Ανδρέου Α. (2001). Ένα τούρκικο τεφτέρι για τα εσνάφια της Φλώρινας και τους αγρότες των χωριών της περιοχής στα 1834\1835. *Εταιρία,* 36, 5 – 32. Σταματελάτος Μ. & Βάμβα-Σταματελάτου Φ. (2001). *ό. π.,* 491.

[248] Έως το 1928 Σακούλεβο. Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, ν. και επ. Φλωρίνης. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2012). *ό. π.*, τ. 2, 193.

[249] Έως το 1928 Βύρμπανη ή Βέρμπαννη και Ιτιά έως το 1940. Σταματελάτος Μ. & Βάμβα-Σταματελάτου Φ. (2001). *ό. π.,* 269.

[250] Έως το 1928 Νεοκάζη. Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, ν. και επ. Φλωρίνης. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2012). *ό. π.*, τ. 2, 272.

[251] Έως το 1928 Μπο(α)ρέσνιτσα. Σταματελάτος Μ. & Βάμβα-Σταματελάτου Φ. (2001). *ό. π.,* 578.

[252] Έως το 1928 Ρόσνα. Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, ν. και επ. Φλωρίνης. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2012). *ό. π.*, τ. 3, 143.

[253] Έως το 1928 Ζαμπύρδανη. Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, ν. και επ. Φλωρίνης. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2012). *ό. π.*, τ. 2, 172.

[254] Έως το 1928 Μπάνιτσα. Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, ν. και επ. Φλωρίνης. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2012). *ό. π.*, τ. 1, 134.

[255] Έως το 1928 Σέτινα. Σταματελάτος Μ. & Βάμβα-Σταματελάτου Φ. (2001). *ό. π.,* 115.

[256] Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, κοινότητα Σκοπού, ν. και επ. Φλωρίνης. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2012). *ό. π.*, τ. 3, 36. Παπαδιά καζά Φλωρίνης, χριστιανικός οικισμός. *Χάρτης Κοντογόνη – Κλίμακα: 1: 200.000*. (1910). *ό. π.* Παπαδιά Φλωρίνης, 48 ορθόδοξοι Έλληνες τρομοκρατούμενοι, μετά το Σύνταγμα του 1908. Χαλκιόπουλος, Α. (1910). *ό. π.*

[257] Έως το 1928 Κρουσουράτη. Σταματελάτος Μ. & Βάμβα-Σταματελάτου Φ. (2001). *ό. π.,* τ. 1, 116.

[258] Έως το 1928 Βοσταράνη. Σταματελάτος Μ. & Βάμβα-Σταματελάτου Φ. (2001). *ό. π.,* 483.

Πίνακας 3: *Οικισμοί Φλώρινας σύμφωνα με τον Χαλκιόπουλο (α)*

Οικισμοί Φλώρινας σύμφωνα με τον Χαλκιόπουλο (α)			
Χωρία επί των Ν.Α. υπωρειών του Περιστερίου	**Χωρία επί των Α υπωρειών του Περιστερίου ή Μπουφκόλου**	**Χωρία πεδινό του Μπουφκόλου**	**Χωρία επί των βορείων υπωρειών του Βιτσίου όρους**
Μπουφ/Ακρίτας Καμπάσνιτσα/Πρώτη Κλαδοράπιον/Κλαδοράχη Κ. Κλέστινα/Κ. Κλεινές	Ράκοβον/Κρατερό Οψίρινα/Εθνικό Μπίτουσα/Παρόρι	Σφέτα Πέτκα/Αγία Παρασκευή Κλαμπούτσιστα/Πολυπλάτανος Νεγκοτσάνη/Νίκη	Αρμένσκον/Άλωνα Λάζενι/Μεσονήσι Α. Νεβολιάνη/Σκοπιά Κραπέστινα/Ατραπός Νερέτ/Πολυπόταμος Λαγένι/Τριανταφυλλιά Τύρσιε/Τρίβουνο Άνω Κότορι/Άνω Υδρούσα Κάτω Κότορι/Υδρούσα

Πίνακας 4: *Οικισμοί Φλώρινας σύμφωνα με τον Χαλκιόπουλο (β)*

Οικισμοί Φλώρινας σύμφωνα με τον Χαλκιόπουλο (β)		
Χωρία πεδινά	**Χωρία εις τα στενά της Λυγγυστίδος**	**Χωρία επί των Ν.Δ. υπωρειών του όρους Νίτσε**
Αρμενοχώριον/Αρμενοχώρι Πεσόσνιτσα/Αμμοχώρι Κουτσκοβαίνη/Πέρασμα Λεσκοβέτσι/Λεπτοκαρυά Πετοράκιον/Τριπόταμος Ποποζιάνη/Παπαγιάννης Α. Κάλενικ/Άνω Καλλινίκη Κ. Κάλενικ/Κάτω Καλλινίκη Ραχμανλή/Ελεούσα Χασάνοβον/Μεσοχώρι Σεκούλεβον/Μαρίνα Βίρμπιανι/Ιτιά Νεοκάζι/Νεοχωράκι Μπορέσνιτσα/Παλαίστρα	Ρόσνα/Σιταριά Ζαμπέρδενη/Λόφοι Μπάνιτσα/Βεύη	Σέτινα/Σκοπός Παπαδιά Κρουσοράδη/Αχλάδα Βοσταράνη/Μελίτη

Η γυναικεία φορεσιά της περιοχής των χωρίων επί των Ν.Α. υπωρειών του Περιστερίου

Ξεκινάμε τη διερεύνηση της φορεσιάς των *χωρίων επί των Ν.Α. υπωρειών του Περιστερίου* από τον Ακρίτα. Στη φωτογραφία του 1918, καταγράφεται ο γάμος των Ντόνε και Ντόστα Γιανκουλόφσκι, από τον φωτογράφο Φίλιππο Γιανκουλόβσκη, που εδρεύει στο *Μπούφη* (Ακρίτα), Φλώρινα, όπως δηλώνεται στη σφραγίδα. Το συγκεκριμένο οπτικό ντοκουμέντο μας επιτρέπει να καταγράψουμε τη γυναικεία επίσημη, όπως και τη νυφιάτικη φορεσιά του χωριού, σε ένα ηλικιακό εύρος, από την παιδική έως και τη μέση ηλικία. Το ίδιο συμβαίνει και με την αντρική φορεσιά. Στο κέντρο απεικονίζεται το νέο ζευγάρι. Η νύφη, που μας ενδιαφέρει στο σημείο αυτό της εργασίας, ξεχωρίζει από το περίτεχνο στόλισμα της κεφαλής και τα πολλά και πλούσια κοσμήματα που φέρει. Στ' αριστερά της γυναικείες μορφές, κατά πάσα πιθανότητα συγγενικές του ζευγαριού, διαφόρων ηλικιών (Εικόνα 76).

Εικόνα 76: *Ο γάμος των Ντόνε και Ντόστα Γιανκουλόφσκι, το 1918, στον Ακρίτα*[259].

[259] *Αρχείο Γιάννη Κωνσταντίνου.*

Η γυναικεία φορεσιά του Ακρίτα περιλαμβάνει τα εξής κομμάτια:

Εικόνες 77, 78 & 79: *Ντάρκμα*[260].

Εικόνα 80: *Ντάρκμα*[261].

<u>Ντάρκμα</u>

Η μαντήλα που καλύπτει το κεφάλι, από λευκό βαμβακερό ύφασμα, κεντημένη στη μία γωνία με πολύχρωμα, περίτεχνα, γεωμετρικά σχέδια, πούλιες, χάντρες και σιρίτια με μεταλλικά στοιχεία. Πολλές φορές κρεμούσαν και νομίσματα. Κατέληγε σε κρόσσια, αντίστοιχων χρωματισμών με το κέντημα (*ντάρκμα άλτσκα*). Ανάλογα με το κέντημα ξεχωρίζουν σε *σο έτνο* ή *ντβε* ή *τρι ταρκάλο*, δηλαδή με έναν, δύο ή τρεις ρόμβους αντίστοιχα. Ανάλογα με το δέσιμο, έφτανε η απόληξή

[260] Αυθεντικές μαντήλες από τον Ακρίτα. *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ»*.

[261] Φωτογραφία γυναικών, από τον Ακρίτα, να χορεύουν στην πλατεία του χωριού, μπροστά από το Δημοτικό Σχολείο, το 1933. *Οικογενειακό αρχείο Branoff*. (Καναδάς).

της έως το ύψος των γοφών. Τα βασικά δεσίματα ήταν τρία: α) ψηλά στο κεφάλι και αριστερά ή δεξιά να σχηματίζει η απόληξη του μαντηλιού ένα «κερατάκι» (*να ρότσζε*), β) να ξεκινά η μαντήλα χαμηλά από το μέτωπο και δένεται πίσω στο κρανίο, στο ύψος των ματιών (*να τέμε*) και γ) κάτω από το σαγόνι (*ποτ γκούσα*). Η καθημερινή μαντήλα (*ντούλμπεν*) ήταν επίσης λευκή, χωρίς σχέδια. Ενώ, σε περίπτωση πένθους, λευκό κέντημα και κρόσσια αντικαθιστούσαν τα αντίστοιχα πολύχρωμα (*ντάρκμα μπέλα*). Υπήρχε και η μαντήλα με μαύρα και σκουρόχρωμα κεντήματα και κρόσσια (*καλέσα*), η οποία και, τελικά, επικράτησε και καθιερώθηκε (Εικόνες 77 – 80).

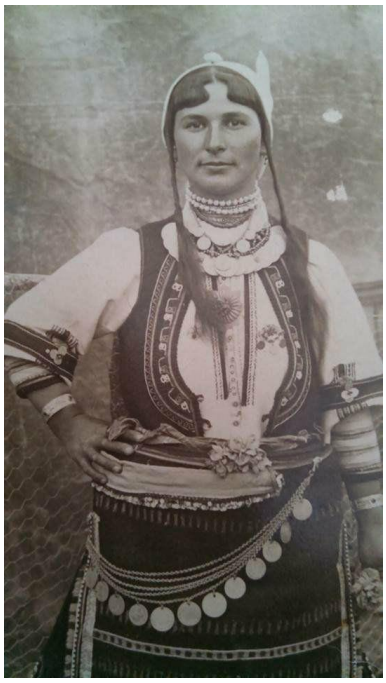

Εικόνα 81: *Γκουσεγκάκι*[262].

<u>Γκουσεγκάκι</u>

Επιστήθιο που δένει στον αυχένα, από λευκό βαμβακερό ύφασμα, κεντημένο κάθετα στη μέση με χάντρες, πούλιες και μικρά διακοσμητικά σχέδια. Μπαίνει κάτω από το πουκάμισο. Υπήρχαν και επιστήθια από βελούδινο, σκούρο μπλε ύφασμα, με διακόσμηση από ένθετα υφασμάτινα χειροποίητα λουλούδια από σατέν, τις περισσότερες φορές, διαφόρων χρωμάτων και πούλιες (Εικόνα 81).

[262] [*Themyana (Chokreff) Branof, ως έφηβη, πριν μεταναστεύσει στην Αμερική.*] (μτφ.). Διαθέσιμο στο https://www.facebook.com/photo.php?fbid=726423467466972&set=g.342344645791232&type=1&theater&ifg=1 (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

Εικόνες 82, 83 & 84: *Κοσούλα*[263].

Εικόνα 85: *Κοσούλα*[264].

<u>Κοσούλα</u>

Πουκάμισο, με μανίκια (ως το μέσο του πήχη) από λευκό βαμβακερό ύφασμα, που φτάνει στο μέσο της γάμπας. Έχει λεπτό κέντημα στον λαιμό, τον ποδόγυρο και στα μανίκια. Παλαιότερα, το κέντημα βρισκόταν στα μανίκια στην εσωτερική πλευρά, ώστε να φαίνεται όταν τα γύριζαν ρεβέρ. Το νυφικό πουκάμισο (*κρίβοτο σο όιμι*) ήταν κεντημένο με χάντρες. Τα γιορτινά πουκάμισα ήταν τριών τύπων: α) *παπρίσκι*: με μπλε και άσπρη κλωστή, β) *σο κλουτσίνα*: με μαύρη και άσπρη κλωστή και γ) *ρακόφσκο/άλτσκα*: με κόκκινες κλωστές και βαρύτερο κέντημα (Εικόνες 82 – 85).

[263] Αυθεντικά πουκάμισα και λεπτομέρειες από τον Ακρίτα. *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ»*.

[264] Βλ.: Εικόνα 75.

Εικόνα 86: *Κιουρντία*[265].

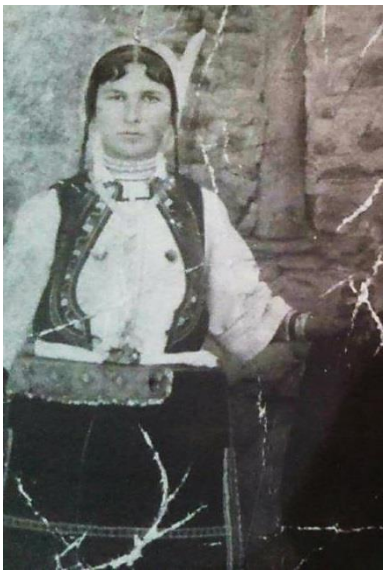

Εικόνα 87: *Κιουρντία*[266].

Εικόνα 88: *Κιουρντία*[267].

Κιουρντία

Σεγκούνι, σε μαύρο χρώμα, μακρύ μέχρι το ύψος του γόνατου γιλέκο, κατασκευασμένο από μάλλινο ύφασμα. Πρόκειται για κατασκευή επαγγελματική, από τερζήδες, με άνοιγμα στο μπροστινό μέρος, το οποίο καταλήγει σε βαθύ στρογγυλό ντεκολτέ, κάτω από το στήθος και διακοσμείται σε ένα πλάτος 8-10 εκ. με κεντημένα σχέδια, χάντρες, σιρίτια σε χρυσό, κουμπιά, γαϊτάνια κ.λπ., σε βαθύ κόκκινο, χρυσό, μπλε σκούρο, πράσινο, κίτρινο και μαύρο. Όταν κουμπώνει, με κορδόνι ή καρφίτσα στο λαιμό δημιουργείται ένα αχλαδόσχημο μοτίβο, μέσα από το οποίο φαίνεται το πουκάμισο και το επιστήθιο. Η νυφιάτική *κιουρντία*

---

[265] Αυθεντικό σεγκούνι από τον Ακρίτα. *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ»*.

[266] Λεπτομέρεια από φωτογραφία: [*Themyana (Chokreff) Branof, με την οικογένειά της.*] (μτφ.). Διαθέσιμο στο https://www.facebook.com/photo.php?fbid=726423484133637&set=g.342344645791232&type=1&theater&ifg=1 (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

[267] Λεπτομέρεια από αυθεντικό σεγκούνι από τον Ακρίτα. *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ»*.

ονομάζεται *σο μπέλα κοπρίνα*, ενώ ο πιο συνήθης τύπος, με μπλε κουμπάκια, *κοπέφσκο* και αυτός με τα σταυρουδάκια *καρφτσινάτα* (Εικόνες 86 – 92).

Εικόνες 89 – 92: *Κιουρντία*[268].

Εικόνα 93: *Πρέγατς νυφιάτικο*[269].

Εικόνα 94: *Πρέγατς γιορτινό/νυφιάτικο*[270].

[268] Αυθεντικά σεγκούνια από τον Ακρίτα. Από αριστερά: *μπέλα κοπρίνα, κοπέφσκο, καρφτσινάτα* και απλό καθημερινό. *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ»*.

[269] Βλ.: Εικόνα 75.

[270] Αυθεντική ποδιά από τον Ακρίτα. *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ»*.

<u>Πρέγατς</u>

Η ποδιά, ιδιαίτερη και χαρακτηριστική του χωριού, σε κόκκινη απόχρωση (*τέμνι*/σκοτεινή ή *άλτσκι*/φωτεινή), με μπλε ή πράσινες λεπτές ρίγες στην ύφανση, που παραπέμπουν σε φλόγες. Ο τρόπος ύφανσης της νυφιάτικης και γιορτινής ποδιάς ονομαζόταν *τσετφόρνο*/*πιλένο* (σφιχτή ύφανση). Γύρω γύρω διακοσμείται με κορδόνια χρωματιστά και με μικρές φουντίτσες στο τελείωμα. Φτάνει μέχρι τα γόνατα και έχει πλάτος 50-60 εκ. Ορισμένες φορές, καταγράφονται και απλικαρισμένα λουλούδια, από σατέν ύφασμα ή, ακόμα και νομίσματα, στις πλαϊνές άκρες, στις γωνίες ή στο μέσο της ποδιάς, στο κάτω μέρος. Οι μεγαλύτερες γυναίκες φορούσαν ποδιές λιγότερο διακοσμημένες, υφαντές, κατά τον τρόπο που αποκαλούσαν *λιτένο* (χαλαρή ύφανση), με κάθετες ρίγες, σε σκούρες αποχρώσεις. Ταυτόχρονα, σε όλες τις ηλικίες χρησιμοποιούσαν και μια βαμβακερή ποδιά, υφαντή, με κάθετες ρίγες, λεπτές ή χοντρές, πράσινες, μαύρες ή άσπρες, που λεγόταν *κιστάλο*. Συνήθως, ήταν η ποδιά εργασίας, γι' αυτό και οι οπτικές καταγραφές, σε επίσημες στιγμές (γαμήλιες φωτογραφίες για παράδειγμα), μας πληροφορούν ότι οι συγκεκριμένες εικονιζόμενες ήταν από αυτές που βοηθούσαν σε όλο το τελετουργικό του γάμου (Εικόνες 93 – 101).

Εικόνα 95: *Πρέγατς γιορτινό*[271].

Εικόνα 96: *Πρέγατς γιορτινό/νυφιάτικο*[272].

[271] Βλ.: Εικόνα 75.

[272] Αυθεντική ποδιά από τον Ακρίτα. *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ»*.

Εικόνα 97: *Πρέγατς (λιτένο)*[273].

Εικόνες 98 & 99: *Πρέγατς (λιτένο)*[274].

Εικόνα 100: *Πρέγατς πιλένι & κιστάλα*[275].

Εικόνα 101: *Πρέγατς γιορτινά & κιστάλο*[276].

<u>Πόγιας Βόλνεν</u>

Μακρύ μάλλινο κορδόνι, σαν πλεξούδα, 3 μ., το οποίο τυλίγεται στη μέση, πάνω από το σεγκούνι (Εικόνες 102 & 103).

---

[273] Λεπτομέρεια από [*Φωτογραφία οικογένειας, από τον Ακρίτα, στις αρχές του 20ου αιώνα.]* (μτφ.). Миновски, Н. (2006). *Селото Буф. Монографски приказ*. Битола: Ну Завод н Музеј – Битола, 68.

[274] Αυθεντική ποδιά από τον Ακρίτα. *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ»*.

[275] [*Από τα αριστερά προς τα δεξιά: Simeitsa Cvetkovska, Leodinitsa Serbinovska και Pandora Todorovska, στον Ακρίτα, γύρω στα 1940.*] (μτφ.). Διαθέσιμο στο https://www.facebook.com/Egejska/photos/a.10150178159478670/10156255225708670/?type=3&theater (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

[276] [*Ο γάμος του Dimitri Jankoulovski, το 1935, στον Ακρίτα. Για πρώτη φορά στο χωριό η νύφη δεν φορά την παραδοσιακή φορεσιά.*] (μτφ.). Миновски, Н. (2006). *ό. π.*, 238.

Εικόνες 102 & 103: *Πόγιας*[277].

Εικόνα 104: *Κάρπα, σαμία & σαμίτσε*[278].

Εικόνα 105: *Σαμία & σαμίτσε*[279].

<u>Σαμία/Κάρπα/Σαμίτσε</u>

Πάνω από την ποδιά, έβαζαν μία μεγάλη μαντήλα, την οποία και τύλιγαν γύρω από τη μέση τους (*σαμία*). Στην ποδιά στερέωναν, επίσης, μια πετσέτα, ειδικά φτιαγμένη για εκεί, από υφαντό ύφασμα (*κάρπα*) και ένα μικρότερο μαντήλι με

[277] Αυθεντικό *πόγιας* από τον Ακρίτα. *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ»*.

[278] Λεπτομέρεια από φωτογραφία του 1924 ή 1925, στον γάμο των Συμεών και Δήμητρα Πάνοφ (Βασιλόφσκα). *Οικογενειακό Αρχείο Αθηνάς Γιανκουλίδη* (Αυστραλία).

[279] Βλ.: Εικόνα 81.

πούλιες ή φούντες γύρω γύρω, το οποίο και χρησιμοποιούσαν όταν χόρευαν πρώτες (*σαμίτσε*) (Εικόνες 104 – 107).

Εικόνα 106: *Κάρπι*[280].

Εικόνα 107: *Σαμιτσίνα*[281].

Εικόνα 108: *Ρακάι*[282].

Εικόνα 109: *Ρακάι*[283].

Εικόνα 110: *Ρακάι*[284].

[280] Αυθεντικές *κάρπι*, από τον Ακρίτα. *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ»*.

[281] Αυθεντικά μαντηλάκια χορού, από τον Ακρίτα, με φούντες και με πούλιες. *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ»*.

[282] Βλ.: Εικόνα 75.

[283] Βλ.: Εικόνα 81.

[284] Αυθεντικά χειρότια από τον Ακρίτα. *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ»*.

Ρακάι

Χειρότια, πλεχτά με βελόνες, λευκά με ρίγες στα χρώματα της ποδιάς, και επαναλαμβανόμενα γεωμετρικά μοτίβα στο τελείωμα κοντά στον καρπό (Εικόνες 108 – 110).

Τσοράπι & Κάλτσι

Πλεχτές, μάλλινες κάλτσες, με έντονα γεωμετρικά σχέδια και χρώματα. Ορισμένες φορές καλύπτουν ολόκληρο το πόδι (*τσοράπι*) και άλλες φορές σταματούν στο ύψος του αστράγαλου, σαν γκέτες (*κάλτσι*) (Εικόνες 111 – 113).

Εικόνα 111: *Οπίντσι, τσοράπι & κάλτσι*[285].

Εικόνες 112 & 113: *Κάλτσι*[286].

Οπίντσι

Τσαρούχια κατασκευασμένα από γουρουνόδερμα, που δένουν με δερμάτινα κορδόνια. Αργότερα, φορούσαν αγοραστά παπούτσια από καφέ ή μαύρο βουβαλίσιο δέρμα[287] (Εικόνα 111).

[285] Βλ.: Εικόνα 75.

[286] Αυθεντικά *κάλτσι* από τον Ακρίτα. *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ»*.

[287] Τα παπούτσια αυτά τα χάριζε ο γαμπρός όχι μόνο στη νύφη, αλλά και στους άλλους συγγενείς της, πατέρα, μητέρα, αδερφές, ανάλογα με τη συμφωνία των αρραβώνων. Χατζημιχάλη, Α. (1978β). *ό. π.*

Εικόνα 114: *Ρεσάτσκα*[288].

Εικόνες 115 & 116: *Ρεσάτσκα*[289].

<u>Ρεσάτσκα</u>

Μάλλινο, πανωφόρι, αμάνικο, μακρύτερο από την κιουρντία, με ανοίγματα στις μασχάλες, περίπου 10 εκ., που κλείνουν με μάλλινο κορδόνι. Στην πιο επίσημη μορφή του, φέρει διάκοσμο στα εσωτερικά τελειώματα των ραφών, τα οποία γυρίζουν από την καλή και φαίνονται. Στην πλάτη δημιουργούνται διάφορα γραμικά μοτίβα, από τους ώμους έως τη μέση, με γαϊτάνια κόκκινα (*άλτσκα*) και βυσσινί ή μαύρα. Στην απλή της μορφή για καθημερινή χρήση, απουσιάζει ο διάκοσμος και εσωτερικά είναι σαν βελέντζα, καθώς ο σκοπός της είναι να προστατεύει από το κρύο (Εικόνες 114 – 116).

Εικόνα 117: *Τζούμπε*[290].

Εικόνα 118: *Τζούμπε*[291].

Εικόνα 119: *Τζούμπε*[292].

---

[288] Βλ.: Εικόνα 93.

[289] Αυθεντικές *ρεσάτσκι*, από τον Ακρίτα. *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ»*.

[290] Βλ.: Εικόνα 93.

[291] [*Η Mitra Trgacheva και ο Dime Gagachev, στον γάμο τους, στον Ακρίτα, το 1932.*] (μτφ.). Διαθέσιμο στο

Τζούμπε

Κοντό, μάλλινο, αμάνικο γιλέκο, από μαύρο σαγιάκι, το οποίο φορούσαν οι νεότερες γυναίκες, και ιδιαιτέρα οι αρραβωνιασμένες, έως την ημέρα του γάμου τους. Ήταν διακοσμημένο με κεντήματα και γαϊτάνια και με γούνα αλεπούς γύρω από τον λαιμό και στο άνοιγμα του στήθους (Εικόνες 117 – 119).

Εικόνα 120: *Κοσμήματα*[293].

Εικόνα 121: *Κοσμήματα*[294].

Εικόνα 122: *Κοσμήματα*[295].

Κοσμήματα/στολίδια

- *Σίντζιρ*: κόσμημα μεταλλικό (ασημένιο ή μπρούντζος), με αλυσίδες (1-5), όπου στην τελευταία σειρά κρεμόντουσαν νομίσματα. Καρφιτσωνόταν στην ποδιά, από δεξιά προς τα αριστερά, δημιουργούσε ένα μεγάλο ημικύκλιο και κατέληγε στο πίσω μέρος της ποδιάς.
- *Γκέρταν*: Κόσμημα από αλυσίδα, που στερεωνόταν δεξιά και αριστερά στην *κιουρδία*, στο ύψος του στήθους και στην οποία κρεμούσαν χρυσά ή ασημένια νομίσματα, λίρες ή πεντόλιρα.
- *Κιόστεκ*: μεταλλικές (ασημένιες ή μπρούτζινες) πόρπες, που στολίζουν τη μέση.

---

https://www.facebook.com/photo.php?fbid=4807085395165&set=g.342344645791232&type=1&theater&ifg=1 (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017)

[292] [*Ο γάμος του Γιώργη Γιόρσεφ, στον Ακρίτα.*] (μτφ.). Διαθέσιμο στο https://www.facebook.com/Egejska/photos/a.10150178159478670/10150864423398670/?type=3&theater (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

[293] Βλ.: Εικόνα 93.

[294] Βλ.: Εικόνα 75.

[295] [*Γαμήλια φωτογραφία του Kole Gruiov και της Bozna Gruiova (Panova).*] (μτφ.). Διαθέσιμο στο https://www.facebook.com/photo.php?fbid=1199585413408358&set=g.342344645791232&type=1&theater&ifg=1 (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

(Εικόνες 120 – 122).

- Νυφικός κεφαλόδεσμος: Σύμφωνα με την Χατζημιχάλη, ο κεφαλόδεσμος του Ακρίτα *προσφέρει μια μοναδική μαρτυρία για τον νυφιάτικο κεφαλόδεσμο της περιοχής. Αποτελείται από ένα μονοκόμματο μπαμπακερό πανί, ραμμένο κατάλληλα έτσι που να σχηματίζει κώνο, ολοκέντητο με γεωμετρικά σχέδια. Πάνω από το μέτωπο έχει ραμμένο πρόχειρα με στερεωμένα τρύπια «άσπρα», με τρόπο που θυμίζει το φεσάκι με τα φλουριά. Στην άκρη του είναι ραμμένη μια αλυσίδα από όπου κρέμονται μεγάλες τετραμίδες και μεγάλα ορθογώνια ελάσματα, με καμπύλη τη μία πλευρά, και ανάμεσά τους μια σειρά μαργαριτάρια. Η άκρη που πέφτει στην πλάτη έχει ραμμένες τέσσερες σειρές χάντρες, που καταλήγουν σε ένα στρογγυλό κομμάτι ύφασμα, στολισμένο και αυτό με χάντρες και φλουριά. Στην κάτω άκρη του μια πλούσια φούντα από μάλλινα στρίμματα συμπληρώνει το κόσμημα* (Εικόνες 123 & 124)[296].

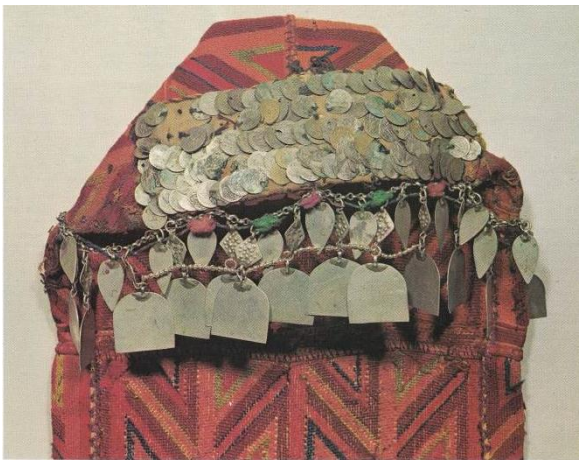

Εικόνες 123 & 124: *Νυφικός Κεφαλόδεσμος*[297].

[296] Χατζημιχάλη, Α. (1978β). *ό. π.*

[297] Νυφικός κεφαλόδεσμος από τη Φλώρινα, που εκτίθεται στο Μουσείο Μπενάκη (ΕΕ 2391), όπως αναφέρεται στο: Χατζημιχάλη, Α. (1978β). *ό. π.*

Παρόμοια είναι και η ενδυμασία των γυναικών στα υπόλοιπα χωριά της γεωγραφικής ενότητας *Χωρία επί των Ν.Α. υπωρειών του Περιστερίου*, Πρώτη (Εικόνα 125), Κλαδοράχη (εικόνα 126) και Κάτω Κλεινές (Εικόνα 127).

Εικόνα 125: *Φορεσιές από το χωριό Πρώτη*[298].

Εικόνα 126: *Φορεσιές από την Κλαδοράχη*[299].

Εικόνα 127: *Φορεσιές από τις Κάτω Κλεινές*[300].

[298] [*Γάμος στο χωριό Πρώτη, τη δεκαετία του 1930.*] (μτφ.). Διαθέσιμο στο https://www.facebook.com/photo.php?fbid=1851225461776889&set=a.1851225481776887&type=3&theater (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

[299] Τα ξαδέρφια Σταύρος (αριστερά), Παναγιώτης Ιωαννίδης, γιοι των αδερφών Νικολάου και Πασχάλη Ιωαννίδη, αντίστοιχα. Πίσω τους στέκονται όρθιες οι γυναίκες τους, από αριστερά η Μένκα Μπατακόα, σύζυγος του Σταύρου και Κατερίνα Πιερία, σύζυγος του Παντελή (1918-1920). *Οικογενειακό αρχείο Κωνσταντίνας Ιωαννίδη*.

[300] Θόδωρος Ρακοβαλής του Ιωάννη και Παρασκευή Πούγιου του Κωνσταντίνου, την ημέρα του γάμου τους, στις Κάτω Κλεινές, στα τέλη της δεκαετίας του 1920. *Οικογενειακό αρχείο Σοφίας Ρακοβαλή*.

Η γυναικεία φορεσιά της περιοχής των χωρίων επί των Α. υπωρειών του Περιστερίου ή Μπουφκόλου και του πεδινού του Μπουφκόλου

Εικόνα 128: *Γάμος στο χωριό Νίκη*[301].

Το ίδιο ενδυματολογικό τυπικό (Εικόνα 128) με τον Ακρίτα συναντούμε όχι μόνο στα υπόλοιπα χωριά της κατηγορίας *Χωρία επί των Ν.Α. υπωρειών του Περιστερίου* (Πρώτη, Κλαδοράχη και Κάτω Κλεινές), αλλά και στα *Χωρία επί των Α. υπωρειών του Περιστερίου ή Μπουφκόλου*, Κρατερό (Εικόνες 129 – 131), Εθνικό (Εικόνες 131 & 132), Παρόρι (Εικόνα 134), όπως και στα *Χωρία πεδινό του Μπουφκόλου*, Αγία Παρασκευή (Εικόνες 135 – 137), Πολυπλάτανος (Εικόνες 138 – 140) και Νίκη (Εικόνα 141 – 144).

Εικόνα 129: *Φορεσιές από το Κρατερό*[302].

Εικόνα 130: *Φορεσιά από το Κρατερό*[303].

[301] [*Οι νιόπαντροι με τις νυφικές φορεσιές τους, περιτριγυρισμένοι από νέες. (1916 – 1918)*] (μτφ.). *Ministère de la Culture (France) - Médiathèque de l'architecture et du patrimoine - diffusion RMN*.

[302] [*Η οικογένεια Σολικόι, στο Κρατερό (1924/25)*] (μτφ.). Διαθέσιμο στο https://www.facebook.com/photo.php?fbid=509792879143304&set=g.21669381160&type=1&theater&ifg=1 (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

[303] Ο Καραφύλλης Δημόπουλος, με την αρραβωνιαστικιά του Σταυρούλα Τασοπούλου, στο Κρατερό, το 1904, λίγο πριν φύγει για την Αμερική. Fermanis, M. (χ.χ.). *Κρατερό. Μία επική ιστορία ηρωϊσμού*. Χ.τ.: Society of Kratero, Melburne & Victoria Inc, 161.

Εικόνα 131: *Φορεσιές από το Κρατερό*[304].

Εικόνα 132: *Φορεσιές από το Εθνικό*[305].

Εικόνα 133: *Φορεσιά από το Εθνικό*[306].

Εικόνα 134: *Φορεσιά από το Παρόρι*[307].

[304] Η οικογένεια του Ηλία Μποϊκοβίτη, το 1926, στο Κρατερό. *Οικογενειακό αρχείο Sam Boikovitis* (Μελβούρνη, Αυστραλία).

[305] Ο γάμος των γονιών του πληροφορητή Στέφανου Δημητριάδη, ιερέα, την περίοδο του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, στο Εθνικό. *Οικογενειακό αρχείο Στέφανου Δημητριάδη*.

[306] [*Γαμήλια φωτογραφία των Vasil Giantsis και Para Papulkas, το 1939. Η νύφη κατάγεται από το Εθνικό και είναι ντυμένη με τη φορεσιά του χωριού της.*] (μτφ.). Διαθέσιμο στο https://www.facebook.com/Egejska/photos/a.10154279511573670/10155732540953670/?type=3&theater (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

[307] Ο γάμος του Σταύρου Αβραμόπουλου με την Ζαχαρούλα, στο Παρόρι, στις 19 Σεπτεμβρίου 1939. *Αρχείο οικογένειας Αβραμόπουλου*.

Εικόνα 135: *Φορεσιά από την Αγία Παρασκευή*[308].

Εικόνα 136: *Φορεσιά από την Αγία Παρασκευή*[309].

Εικόνα 137: *Φορεσιά από την Αγία Παρασκευή*[310].

Εικόνες 138 & 139: *Φορεσιές από τον Πολυπλάτανο*[311].

Εικόνα 140: *Φορεσιές από τον Πολυπλάτανο*[312].

---

[308] [*Ο Blaze με τη γυναίκα του.*] (1929) (μτφ.). Διαθέσιμο στο https://www.facebook.com/photo.php?fbid=10154692140285494&set=g.30086800989&type=1&theater&ifg=1 (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

[309] [*Ο Τραϊανός και η Κατίνα Σμαρδένγκα, από την Αγία Παρασκευή.*] (μτφ.). Διαθέσιμο στο https://www.facebook.com/photo.php?fbid=418010824829&set=gm.10150374461065990&type=3&theater&ifg=1 (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

[310] [*Γαμήλια φωτογραφία του Παύλου Κορωναίου και της Μαρίας Βελιάνου, στην Αγία Παρασκευή, το 1938.*] (μτφ.). Διαθέσιμο στο https://www.facebook.com/photo.php?fbid=2660911968742&set=g.30086800989&type=1&theater&ifg=1 (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

[311] [*Γυναίκες σερβίδες και βουλγάρες στη βρύση (1916).*] (μτφ.). *Ministère de la Culture (France) - Médiathèque de l'architecture et du patrimoine - diffusion RMN*.

[312] [*Αλώνισμα καλαμποκιού (1916).*] (μτφ.). *Ministère de la Culture (France) - Médiathèque de l'architecture et du patrimoine - diffusion RMN*.

Εικόνα 141: *Φορεσιές από την Νίκη*[313].

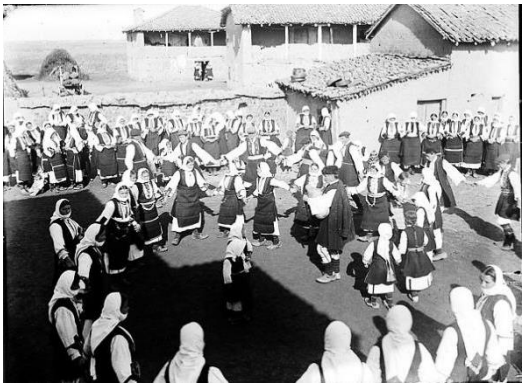

Εικόνα 142: *Φορεσιές από την Νίκη*[314].

Εικόνα 143: *Φορεσιά από την Νίκη*[315].

Εικόνα 144: *Φορεσιές από την Νίκη*[316].

Στα χωριά αυτά, τα σεγκούνια διαφέρουν στον διάκοσμο και στο σχήμα του ανοίγματος, που αντί για κυκλικό είναι σε ευθεία γραμμή. Οι ποδιές είναι πιο στενές και με διαφορετικό διάκοσμο, στο τελείωμα και τα πουκάμισα διαφοροποιούνται ως προς το κέντημα. Τα γιορτινά πουκάμισα ονομάζονται *άλτσκι/ρακόφσκι* και φέρουν φαρδύ διάκοσμο στα μανίκια, σε έντονο χρωματισμό. Παρόμοιος είναι και ο διάκοσμος στον ποδόγυρο και στις ραφές. Στα χωριά Πα-

313 [*Η τελετή στο ποτάμι. Η πομπή με το ζευγάρι (1916 – 1918).*] (μτφ.). *Ministère de la Culture (France) - Médiathèque de l'architecture et du patrimoine - diffusion RMN*.

314 [*Στο χωριό: ο κύκλος (1916 – 1918).*] (μτφ.). *Ministère de la Culture (France) - Médiathèque de l'architecture et du patrimoine - diffusion RMN*.

315 [*Γυναίκα από τη Μακεδονία, με παραδοσιακή φορεσιά, που φέρει ένα καλάθι στο αριστερό της χέρι (1916 – 1918).*] (μτφ.). *Ministère de la Culture (France) - Médiathèque de l'architecture et du patrimoine - diffusion RMN*.

316 [*Αριστερά: Ilinka (από τους Todoroftsi), σύζυγος του παπά Riste Pasinis. Στο κέντρο: Gouveza (από τους Vrantsis), σύζυγος του Stefan Pasinis. Δεξιά: Donka Temoi σύζυγος του Atanas Pasinis.*] (μτφ.). Διαθέσιμο στο https://www.facebook.com/photo.php?fbid=468145370964&set=g.30086800989&type=1&theater&ifg=1 (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

ρόρι, Κρατερό, Εθνικό, Αγία Παρασκευή και Νίκη καταγράφεται ταυτόχρονη χρήση λευκών (*σάακ*) και μαύρων (*κιουρδία*) σεγκουνιών (Εικόνες 145 – 148).

Εικόνα 145: *Χωρικές του Περιστερίου*[317].

Εικόνα 146: *Μακεδονίτισσες στην περιοχή της Φλώρινας* (μτφ.)[318].

Εικόνα 147: *Χωρικές του Περιστερίου στο ποτάμι*[319].

Εικόνα 148: *Χωρικές του Περιστερίου στην αγορά της Φλώρινας*[320].

Ο διάκοσμος (σιρίτια, κρόσια στις μαντήλες, χρώμα στις ποδιές κ.λπ.) από κόκκινος και μαύρος γίνεται κίτρινος και σε πορτοκαλί αποχρώσεις. Τα πουκάμισα που φοριούνται με τα λευκά σεγκούνια φέρουν βαρύτερο κέντημα και ονομάζονται *άλτσκι κοσούλι* (Εικόνες 149 – 152), ενώ αυτά που φοριούνται με τα μαύρα ονομάζονται *μπέλι* ή *καλέσι κοσούλι*. Με τα λευκά σεγκούνια φορούσαν το *πόγι-*

317 Φωτοκάρτα (1916 – 1918). *Αρχείο Γιάννη Κωνσταντίνου*.

318 Bolotte, M. (2006). *Carnets de guerre 14 – 18*. Διαθέσιμο στο http://atelca.fr/remy/transit/marcel/photos-medium/photo-125.htm (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

319 Φωτοκάρτα (1916 – 1918). *Φωτοθήκη Λέσχης Πολιτισμού Φλώρινας*.

320 Φωτοκάρτα (1916 – 1918). *Αρχείο Γιάννη Κωνσταντίνου*.

ας βόλνεν. Τα λευκά σεγκούνια συνοδεύονται, επίσης, από τη λευκή μαντήλα (*άλτσκα ντάρκμα*), με έντονο κόκκινο διάκοσμο στην απόληξή της στην πλάτη. Το αποτέλεσμα ήταν τα χωριά αυτά να έχουν μια πιο φωτεινή φορεσιά (Εικόνες 153 – 162).

Εικόνα 149: *Πουκάμισο (άλτσκα κοσούλα)*[321].

Εικόνα 150: *Πουκάμισο (άλτσκα κοσούλα)*[322].

Εικόνα 151 & 152: *Πουκάμισο (άλτσκα κοσούλα)*[323].

[321] Αυθεντικό πουκάμισο (*άλτσκα κοσούλα*), παλαιός τύπος. *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ»*.

[322] Αυθεντικό πουκάμισο (*άλτσκα κοσούλα*) νεότερος τύπος. *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ»*.

[323] Λεπτομέρειες από τα μανίκια και τον ποδόγυρο από αυθεντικό πουκάμισο, παλαιού τύπου (*άλτσκα κοσούλα*). *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ»*.

Εικόνες 153 & 154: *Σάακ (άλτσκι)*[324].

Εικόνες 155 & 156: *Σάακ (άλτσκι)*[325].

[324] Αυθεντικό *σάακ* (*άλτσκι*). *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ»*.

[325] *Ό. π.*

Εικόνες 157 & 158: *Σάακ (άλτσκι)*[326].

Εικόνες 159 & 160: *Σάακ (άλτσκι)*[327].

[326] *Ό. π.*

[327] *Ό. π.*

Εικόνες 161 & 162: *Σάακ (άλτσκι)*[328].

Παρόμοιος είναι και ο ενδυματολογικός κώδικας των 14 χωριών της Π.Γ.Δ.Μ., Dragos[329], Graesnica[330], Lazec[331], Velusina[332], Porodin[333], Kanino[334], Baresani[335], Oleveni[336], Bistrica[337], Krstoar[338], Bukovo[339], Orehovo[340], Lavci[341], Brusnik[342], και Dihovo[343], που συνορεύουν με αυτές τις περιοχές (Εικόνες 163 – 174).

---

[328] Αυθεντικό *σάακ* (*άλτσκι*). *Συλλογή Marvin Moehle* (Granit City, Illinois, U.S.A.).

[329] Χωριό κοντά στην πόλη Μπίτολα, της Π.Γ.Δ.Μ., στους πρόποδες του Βαρνούντα. Διαθέσιμο στο https://mk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D1%80%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D1%88 (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

[330] Χωριό κοντά στην πόλη Μπίτολα, της Π.Γ.Δ.Μ. Διαθέσιμο στο https://en.wikipedia.org/wiki/Grae%C5%A1nica,_Bitola (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

[331] Χωριό κοντά στην πόλη Μπίτολα, της Π.Γ.Δ.Μ. Διαθέσιμο στο https://en.wikipedia.org/wiki/La%C5%BEec (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

[332] Χωριό κοντά στην πόλη Μπίτολα, της Π.Γ.Δ.Μ. Διαθέσιμο στο https://en.wikipedia.org/wiki/Velu%C5%A1ina (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

[333] Χωριό κοντά στην πόλη Μπίτολα, της Π.Γ.Δ.Μ. Διαθέσιμο στο https://en.wikipedia.org/wiki/Porodin_(Macedonia) (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

[334] Χωριό κοντά στην πόλη Μπίτολα, της Π.Γ.Δ.Μ. Διαθέσιμο στο https://en.wikipedia.org/wiki/Kanino (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

[335] Χωριό κοντά στην πόλη Μπίτολα, της Π.Γ.Δ.Μ. Διαθέσιμο στο https://en.wikipedia.org/wiki/Bare%C5%A1ani (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

[336] Χωριό κοντά στην πόλη Μπίτολα, της Π.Γ.Δ.Μ. Διαθέσιμο στο https://en.wikipedia.org/wiki/Oleveni (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

[337] Χωριό κοντά στην πόλη Μπίτολα, της Π.Γ.Δ.Μ. Διαθέσιμο στο https://en.wikipedia.org/wiki/Bistrica (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

[338] Χωριό κοντά στην πόλη Μπίτολα, της Π.Γ.Δ.Μ. Διαθέσιμο στο

Εικόνα 163: *Χωρικές πηγαίνουν στο παζάρι στα Bitola*[344].

Εικόνα 164: *Φορεσιές από το Dragos*[345].

Εικόνα 165: *Φορεσιές από το Oleveni*[346].

---

https://en.wikipedia.org/wiki/Krstoar (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

[339] Χωριό κοντά στην πόλη Μπίτολα, της Π.Γ.Δ.Μ. Διαθέσιμο στο https://en.wikipedia.org/wiki/Bukovo (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

[340] Χωριό κοντά στην πόλη Μπίτολα, της Π.Γ.Δ.Μ. Διαθέσιμο στο https://en.wikipedia.org/wiki/Orehovo_(Macedonia) (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

[341] Χωριό κοντά στην πόλη Μπίτολα, της Π.Γ.Δ.Μ. Διαθέσιμο στο https://en.wikipedia.org/wiki/Lavci (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

[342] Χωριό κοντά στην πόλη Μπίτολα, της Π.Γ.Δ.Μ. Διαθέσιμο στο https://en.wikipedia.org/wiki/Brusnik,_Bitola (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

[343] Χωριό κοντά στην πόλη Μπίτολα, της Π.Γ.Δ.Μ. Διαθέσιμο στο https://en.wikipedia.org/wiki/Dihovo (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

[344] Γερμανική φωτοκάρτα του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου. Διαθέσιμη στο: http://www.lithoksou.net/p/oikismoi-tis-makedonias-poy-arxizoyn-apo-n-ps-0 (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

[345] [*Στα σύνορα μεταξύ Σερβίας και Ελλάδας (Νοέμβριος 1916). Μακεδόνες χωρικοί τρομοκρατημένοι, μετά από βουλγαρικές λεηλασίες, στο Dragos*]. (μτφ.). *Ministère de la Culture (France) - Médiathèque de l'architecture et du patrimoine - diffusion RMN*.

[346] [*Επίσκεψη του βασιλιά της Ελλάδας στο μέτωπο του Μοναστηριού και της Cerna. Χορός Μακεδόνων χωρικών (1918)*]. (μτφ.). *Ministère de la Culture (France) - Médiathèque de l'architecture et du patrimoine - diffusion RMN*.

Εικόνα 166: *Φορεσιές από την Graesnica*[347].

Εικόνα 167: *Φορεσιές από την Graesnica*[348].

Εικόνες 168 & 169: *Φορεσιές από το Bukovo*[349].

[347] [*Ο παπάς Petar Dimitrovski με τη σύζυγό του Petkna (από την Αγία Παρασκευή) και μέλη της οικογένειάς του, φωτογραφημένοι στην Graesnica, περίπου το 1910.*] (μτφ.). Διαθέσιμη στο https://www.facebook.com/photo.php?fbid=10150390564114072&set=pb.638674071.-2207520000.1542679130.&type=3&theater (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

[348] [*Οικογένεια Ribarovski, στην Graesnica, το 1925*]. (μτφ.). Διαθέσιμη στο https://www.facebook.com/photo.php?fbid=10150380450674072&set=pb.638674071.-2207520000.1542679130.&type=3&theater (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

[349] Φωτοκάρτες από το Bukovo, με την τελετή του αγιασμού των νερών, τα Θεοφάνια (1918) (1916 – 1918). *Αρχείο Γιάννη Κωνσταντίνου*.

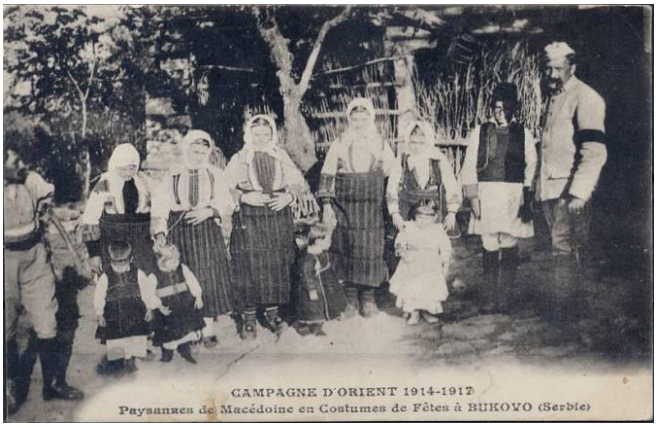

Εικόνες 170 & 171: *Φορεσιές από το Bukovo*[350].

Εικόνα 172: *Φορεσιές από την Baresani*[351].

Εικόνα 173: *Φορεσιές από το Orehovo*[352].

[350] Φωτοκάρτες (1916 – 1918). *Αρχείο Γιάννη Κωνσταντίνου*.

[351] Bolotte, M. (2006). *ό. π.* Διαθέσιμο στο http://atelca.fr/remy/transit/marcel/photos-medium/photo-177.htm (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

[352] [*Στην Cerna τον Μάρτιο του 1917, στο Orehovo. Οι γυναίκες που εργάζονται στα χωράφια και πλένουν στο ποτάμι*] (μτφ.). *Ministère de la Culture (France) - Médiathèque de l'architecture et du patrimoine - diffusion RMN*.

Εικόνα 174: *Φορεσιές από το Brusnik*[353].

[353] [*Brusnik, Ένα χωριό που ευημερεί στους λόφους, κοντά στο Μοναστήρι.*] (μτφ.). Brailsford, H. N. (1905). *Macedonia; its races and their future*. London: Methuen & Co, 50 – 51.

Η γυναικεία φορεσιά των Αλώνων

Εστιάζουμε, ιδιαίτερα, στην κοινότητα των Αλώνων, η οποία, αν και εντάσσεται σε διαφορετική γεωγραφική ομάδα από τον Χαλκιόπουλο, *Χωρία επί των βορείων υπωρειών του Βιτσίου όρους*, ενδυματολογικά ακολουθεί τους κώδικες των χωριών του Περιστερίου. Τα Άλωνα είναι γνωστά στον χώρο της παράδοσης λόγω των ιδιαίτερων χορών τους (*Στάμκικο*, ο χορός του Στάμκου, *Σούμποτο*, ο χορός του Σούμπου, *Τσότσο*, ο χορός του Τσότσου) και η σημαντική θέση τους στα χορευτικά δρώμενα τόσο στην περιοχή της Φλώρινας, όσο και σε ολόκληρη την Ελλάδα, πιστοποιείται, ήδη, από τη δεκαετία του 1930, μέσα από τη συμμετοχή του χορευτικού συγκροτήματος σε παραστάσεις στην Αθήνα το 1938. Δεν γνωρίζουμε εάν το συγκρότημα συμμετείχε στις γιορτές της 4ης Αυγούστου, φωτογραφίζεται πάντως με την τοπική ενδυμασία μπροστά στις Καρυάτιδες και με φόντο την Ακρόπολη (Εικόνες 175 & 176).

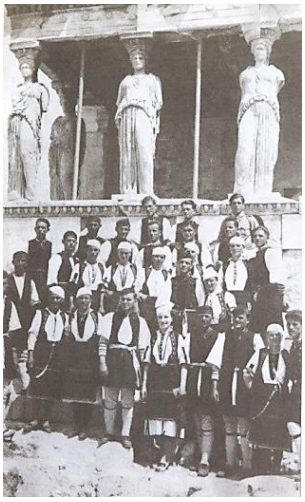

Εικόνα 175: *Φορεσιές από τα Άλωνα*[354].

Εικόνα 176: *Φορεσιές από τα Άλωνα*[355].

Μέσα από τον χορό, τα Άλωνα κατάφεραν να διατηρήσουν και τη φορεσιά τους, η οποία είναι πανομοιότυπη με αυτή του Ακρίτα και υφίστανται μικρές διαφοροποιήσεις ικανές, όμως, να δηλώσουν την ταυτότητα του τόπου. Στη φωτογραφία απαθανατίζεται η οικογένεια Τσβέτκου Κωνσταντίνου, ο οποίος εικονίζεται στο μέσο, με τον αδερφό του, Τράαν, στα δεξιά του και τη γυναίκα του

[354] *Το χορευτικό των Αλώνων στο Ερεχθείο (1938).* Πολιτιστικός Σύλλογος Αλώνων «Η Ειρήνη». (2000). *Άρμενσκο ΤΑ ΑΛΩΝΑ*. Φλώρινα: «Πρέσπες» 2000, 18.

[355] *Το χορευτικό των Αλώνων στην Αθήνα, φωτογραφίζεται με φόντο την Ακρόπολη (1938). Ό. π.*, 19.

(Τσβετηκόιτσα), στα αριστερά του. Πίσω του, ο γιος του Δημήτριος, η γυναίκα του (Ντιμιτρίτσα, Μάσα Μίσιου) και η Μαρία Βασιλείου Κωνσταντίνου (σύζυγος Αντώνη Κούφη, Ντονέιτσα Κουφέα). Τα παιδιά που κρατούν στην αγκαλιά τους είναι του Δημήτρη (από αριστερά: Ιορδάνα, Αναστάσης και Μαρία), ενώ όρθιος ανάμεσα στον παππού και τη γιαγιά του είναι ο μεγάλος του γιος Κωνσταντίνος. Έχουν φωτογραφηθεί στο Άρμενσκο (Άλωνα), γύρω στο 1915 (Εικόνα 177).

Εικόνα 177: *Η οικογένεια Τσβέτκου Κωνσταντίνου, φωτογραφημένη στα Άλωνα το 1915*[356].

Εικόνα 178: *Φορεσιές από τα Άλωνα*[357].

Εικόνα 179: *Φορεσιές από τα Άλωνα*[358].

Η κυριότερη ενδυματολογική διαφορά, στον παλιό τύπο της φορεσιάς, ανάμεσα στα Άλωνα και στον Ακρίτα είναι στο πουκάμισο. Στα Άλωνα, είχε επικρατήσει η παλαιότερη εκδοχή, με τα κεντημένα μανίκια από την ανάποδη, τα οποία τα γύ-

[356] *Αρχείο Γιάννη Κωνσταντίνου*.

[357] Γυναίκες στα Άλωνα (από αριστερά: Δημητρίτσα Σταμκόα, Ναστασίτσα Μανγκόα και Γκεοργκίτσα Βραντσέα). *Αρχείο Γιάννη Κωνσταντίνου*.

[358] Χορός στην πλατεία των Αλώνων, 1916 – 1918. *Αρχείο Γιάννη Κωνσταντίνου*.

ριζαν ρεβέρ, για να φανεί το κέντημα από την καλή. Επίσης, στα Άλωνα η *κιουρδία* είναι πάντοτε μαύρη και δεν υπάρχουν καταγραφές για λευκές (Εικόνες 178 & 179).

Η γυναικεία φορεσιά της περιοχής των πεδινών χωρίων, των χωρίων εις τα στενά της Λυγγυστίδος και των επί των Ν.Δ. υπωρειών του όρους Νίτσε

Εικόνα 180: *[Στο δρόμο για το Μοναστήρι. Παιδιά σερβάκια προσφέρουν λουλούδια σε ένα σέρβο στρατιώτη] (μτφ.)*[359].

Στη συγκεκριμένη ενότητα, επιλέγουμε να ξεκινήσουμε με μια φωτογραφία του 1916, από τη Μελίτη. Ένα μικρό κορίτσι προσφέρει λουλούδια σε ένα Σέρβο στρατιώτη, της Στρατιάς της Ανατολής (Εικόνα 180) και διαφαίνονται όλα τα βασικά στοιχεία της γυναικείας φορεσιάς των χωριών του κάμπου της Φλώρινας και τα οποία είναι:

<u>Σαμία/Ντούλμπεν/Κάφταν/Σκέπα</u>

Σκουρόχρωμη (βυσσινή ή μαύρη) ή ανοιχτόχρωμη (άσπρη ή κίτρινη), ανάλογα με την ηλικία της γυναίκας, μαντήλα, σταμπωτή με λουλούδια και κρόσσια (*κάφταν σο βέικι*). Ορισμένες φορές είναι λευκή (*ντούλμπεν*), χωρίς σχέδια για καθημερινή χρήση ή διακοσμημένη στη μία γωνία με νομίσματα ή πούλιες, γύρω γύρω (*σαμία σο πουλέικι*). Υπήρχε και η *σκέπα*, μονόχρωμη μεταξωτή μαντήλα, σε διάφορα χρώματα, με στενή δαντέλα στο τελείωμα. Χρησιμοποιούσαν μια βοηθητική μαντήλα από κάτω, για την στήριξή της, την *πρεβάρσκα*. Το δέσιμο και των δύο άκρων επάνω στην κορυφή του κεφαλιού ονομάζεται *πρεβαρζάνο*, ενώ στον λαιμό *στάρσκο* (Εικόνες 181 – 183).

[359] *Ministère de la Culture (France) - Médiathèque de l'architecture et du patrimoine - diffusion RMN*.

Εικόνα 181: *Σαμία*[360].

Εικόνα 182: *Σαμία*[361].

Εικόνα 183: *Σαμία*[362].

<u>Γκαρλάτσε/Γκουσάλτσε/Λιγάφτσε/Γκαρνελίτσε</u>

Επιστήθιο που δένει στον αυχένα, από βαμβακερό ή βελούδινο ύφασμα, σε έντονα χρώματα και με πλισσάρισμα στο κέντρο, χωρίς ιδιαίτερο διάκοσμο, καθώς καλύπτεται από το πουκάμισο, που κουμπώνει στον λαιμό. Στις περισσότερες αρχειακές φωτογραφίες με δυσκολία το διακρίνουμε (Εικόνες 184 & 185).

Εικόνα 184: *Γκούσνικ*[363].

Εικόνα 185: *Γκούσνικ*[364].

[360] Αυθεντική μαντήλα από τον κάμπο της Φλώρινας. *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ»*.

[361] [*Στην περιοχή της Φλώρινας (Φεβρουάριος 1917). Σερβίδα υφάντρια γνέθει με το αδράχτι*] (μτφ.). *Ministère de la Culture (France) - Médiathèque de l'architecture et du patrimoine - diffusion RMN*.

[362] Αυθεντική μαντήλα από τον κάμπο της Φλώρινας. *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ»*.

[363] Λεπτομέρεια από φωτογραφία των *εορτασμών της 4ης Αυγούστου το 1937: γυναίκα με παραδοσιακή ενδυμασία.* Δημιουργός: Nelly (Έλλη Σεραϊδάρη). *Φωτογραφικό Αρχείο Ε.Λ.Ι.Α*.

[364] Λεπτομέρεια από φωτοκάρτα (1916 – 1918). *Φωτοθήκη Λέσχης Πολιτισμού Φλώρινας*.

Εικόνα 186: *Κοσούλα*[365].

Εικόνα 187: *Κοσούλα*[366].

Εικόνα 188: *Κοσούλα*[367].

Εικόνες 189, 190 & 191: *Κοσούλα*[368].

<u>Κοσούλα</u>

Σε αυτά τα χωριά, έχουμε δύο τύπους πουκάμισου. Και τα δύο είναι κατασκευασμένα από υφαντό ύφασμα, με ίσια ή σγουρή ύφανση (*οσνόβνο πλάτνο*). Ως πρώτη ύλη χρησιμοποιούν ή την κάναβη (*κοσούλα οτ κόνοπ*) ή το βαμβάκι (*μπαμπακέρνα κοσούλα*). Το ένα είναι λευκό ή υπόλευκο, χωρίς κέντημα, με λεπτή δαντέλα στον ποδόγυρο με το βελονάκι. Το άλλο (*κοσούλα σο πόλι*) έφερε κέντημα στον ποδόγυρο (*οκόλνο*), πιο φαρδύ στις πλαϊνές ραφές και πιο λεπτό στην μπροστινή και την πίσω πλευρά (*τσέσλι*: χτένες, *οράνι*/*οράντε*: «οργωμένα», *μποτσνένο*: σαν τη στάμνα, *σο καρστί*: με σταυρούς, *σο κρίλια*/*κρίλαντίτο*: πολύ φορτωμένο). Ήταν πολύχρωμα, με σχέδια από τη φύση ή με ρομβοειδή και

[365] Φωτοκάρτα (1916 – 1918). *Φωτοθήκη Λέσχης Πολιτισμού Φλώρινας*.

[366] Αυθεντικό πουκάμισο από τον κάμπο της Φλώρινας. *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ».*

[367] Αυθεντικό πουκάμισο από τον κάμπο της Φλώρινας. *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ».*

[368] Κεντημένες λεπτομέρειες από αυθεντικά πουκάμισα του κάμπου της Φλώρινας. *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ».*

σταυροειδή σύμβολα. Τα μανίκια άλλοτε είναι φαρδιά και μακριά και άλλοτε πιο στενά και κλείνουν με μανσέτα στον καρπό. Το μαύρο τελείωμα σε αυτά τα πουκάμισα ονομάζεται *τέγκελ* και είναι κατασκευασμένο με το βελόνι. Στα νεότερα χρόνια, σε καθημερινή χρήση, υπάρχουν πιο απλά πουκάμισα, με τελειώματα από φεστόνι μηχανής, σε διάφορα χρώματα (*κλεφκάνι*) (Εικόνες 186 – 191).

Εικόνα 192: *Αντερία*[369].

Εικόνα 193: *Αντερία*[370].

Εικόνες 194 & 195: *Αντερία*[371].

Αντερία

Αμάνικο, μακρύ μέχρι το γόνατο πανωφόρι, κατασκευασμένο από καπιτοναρισμένο ύφασμα. Μέχρι τη μέση είναι στενό και ακολουθεί τη γραμμή του σώματος, από εκεί και κάτω είναι κομμένο λοξό και, κατά τον τρόπο αυτό δημιουργεί

[369] Φωτοκάρτα (1916 – 1918). *Αρχείο Γιάννη Κωνσταντίνου*.

[370] Λεπτομέρεια από αυθεντική *αντερία* του κάμπου της Φλώρινας. *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ».*

[371] Λεπτομέρειες από αυθεντική *αντερία* του κάμπου της Φλώρινας. *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ».*

λούκια. Έχει άνοιγμα στο στήθος σε σχήμα V, που διακοσμείται ή στις ραφές του καπιτοναρίσματος ή με μια φαρδιά φάσα υφάσματος στο κλείσιμο, που δεν φέρει καπιτονάρισμα. Συνήθως, είναι σε σκούρα χρώματα (μαύρο, μπλε, κόκκινο, καφέ), με υφάσματα που φέρουν λεπτό σχέδιο. Το ίδιο το καπιτονάρισμα δημιουργεί σχέδια στις κάθετες ραφές και στον ποδόγυρο με πιο πυκνά και διαφορετικής κατεύθυνσης γαζιά (Εικόνες 192 – 195).

Εικόνα 196: *Φούσταν*[372].

Εικόνα 197, 198 & 199: *Φούσταν*[373].

Εικόνα 200: *Φούσταν*[374].

<u>Φούσταν σο ντίπλι</u>

Πρόκειται για ένα φουστάνι με πιέτες, το οποίο και φοριέται αντί της αντερίας, από τα κορίτσια και νεότερες ηλικιακά γυναίκες. Έως τη μέση ακολουθεί τη γραμμή της *αντερίας* και από εκεί και κάτω δημιουργούνται πιέτες, αντί να κοπεί το ύφασμα σε λοξή γραμμή. Στον ποδόγυρο και στο άνοιγμα του στήθους διακοσμείται με σκουρόχρωμο, βελούδινο ρέλι. Καθώς απευθύνεται στις νεότερες γενιές είναι ανοιχτόχρωμο, ροζ (*σεκερλίβο*), καφέ, πορτοκαλί, κίτρινο, πράσινο ή, ακόμη, και άσπρο όταν πρόκειται να φορεθεί από νύφη, με κεντήματα μηχανής (φεστόνι σε γλώσσες και φυτικός διάκοσμος) στον λαιμό και στον ποδόγυρο τα νεότερα χρόνια (*κλεφκάνι*). Αντίστοιχο είναι και το πουκάμισο που φοριέται σε αυτή την περίπτωση (Εικόνες 196 – 203).

---

372 Αυθεντικό *φούσταν* του κάμπου της Φλώρινας. *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ».*

373 Λεπτομέρειες από αυθεντικό *φούσταν* του κάμπου της Φλώρινας. *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ».*

374 Αυθεντικό *φούσταν* του κάμπου της Φλώρινας. *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ».*

Εικόνα 201: *Φούσταν*[375].

Εικόνα 202: *Φούσταν*[376].

Εικόνα 203: *Φούσταν*[377].

Εικόνα 204: *Πόγιας*[378].

Εικόνα 205: *Πόγιας*[379].

<u>Πόγιας Τκάεν</u>

Μακρύ ζωνάρι από σκούρο καφέ, συνήθως, μάλλινο υφαντό ύφασμα, πλάτους 40 εκ. και μήκος 2 μ., το οποίο και δένεται γύρω από τη μέση, διπλωμένο στα δύο, κατά μήκος (Εικόνες 204 – 205).

---

[375] Αυθεντικά *φουστάνι* του κάμπου της Φλώρινας. *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ».*

[376] Λεπτομέρεια φωτογραφίας, από το *Χοροθέατρο της Δώρας Στράτου*, τη δεκαετία του 1950. Γυναίκα που φοράει *φούσταν* από το Μεσοχώρι, σε διαγωνισμό στο Αρχαίο Θέατρο Πειραιώς. *Αρχείο Δώρας Στράτου*.

[377] Αυθεντικά *φουστάνι* από το Αμμοχώρι. *Αρχείο Λάζαρου Παπαδημητρίου (Αμμοχώρι).*

[378] Λεπτομέρεια από φωτογραφία των *εορτασμών της 4ης Αυγούστου το 1937: γυναίκα με παραδοσιακή ενδυμασία στο Παναθηναϊκό Στάδιο.* Δημιουργός: Nelly (Έλλη Σεραϊδάρη). *Φωτογραφικό Αρχείο Ε.Λ.Ι.Α*.

[379] Αυθεντικά *πόγιας* του κάμπου της Φλώρινας. *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ»*.

Εικόνα 206: *Πρέγατς*[380].

Εικόνα 207: *Πρέγατς*[381].

<u>Πρέγατς</u>

Η ποδιά από μάλλινο, υφαντό ύφασμα, πλάτους 40-50 εκ., με μήκος ως τα γόνατα. Φέρει κάθετες ρίγες σε κόκκινες αποχρώσεις και μαύρες, άλλοτε φαρδιές (*πρέγατς σο πλάτνο*) και άλλοτε πιο στενές (*πρέγατς τσεφόρνο*). Ανάλογα με το σχέδιο ονομάζονται *σο γκολέμι μάικι* (με φαρδιές ρίγες), *σο ζάρνα* (με σποράκια), *σο πιλίστσα* (με πουλάκια), *σο μπέλοτο μπαμπέντσε* (με μικρούς κόκκους βαμβακιού στο στημόνι) και *σο μάλιτε μάικι* (με στενές ρίγες). Ορισμένες φορές οι ρίγες μπορεί να είναι και πράσινες ή λεπτές μπλε, ανάλογα με το χωριό προέλευσης. Με την *κιουρδία* φορούσαν την ποδιά *με ζάρνα*, η οποία είχε γυρισμένες και ραμμένες εσωτερικά τις πάνω δύο γωνίες. Στον θερισμό φορούσαν μια λευκή, βαμβακερή, υφαντή ποδιά, την *μπαμπακέρνα*, για να μην κολλάνε τα στάχια επάνω της (Εικόνες 206 – 214).

[380] Από αριστερά Δημήτριος Παπαδημητρίου, ο μικρός Σταύρος Παπαδημητρίου (αργότερα πατήρ Σταύρος) και η Τριανταφυλλιά Παπαδημητρίου, στο Αμμοχώρι, στη δεκαετία του 1930. *Αρχείο Λάζαρου Παπαδημητρίου (Αμμοχώρι)*.

[381] *ΦΛΩΡΙΝΑ – Γυναίκες μακεδονίτισσες επιστρέφουν από την αγορά* (μτφ.). Φωτοκάρτα (1916 – 1918). *Αρχείο Γιάννη Κωνσταντίνου*.

Εικόνα 208: *Νεβεστίνσκι Πρέγατς σο ζάρνα*[382].

Εικόνα 209: *Νεβεστίνσκι Πρέγατς σο πιλίστσα*[383].

Εικόνα 210: *Πρέγατς σο γκολέμι μάικι*[384].

Εικόνα 211: *Πρέγατς σο μπέλο μπαμπέντσε μάλι μάικι*[385].

[382] Αυθεντική νυφιάτικη ποδιά με σπόρακια του κάμπου της Φλώρινας. *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ»*.

[383] Αυθεντική νυφιάτικη ποδιά με πουλάκια του κάμπου της Φλώρινας. *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ»*.

[384] Αυθεντική ποδιά με φαρδιές ρίγες του κάμπου της Φλώρινας. *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ»*.

[385] Αυθεντική ποδιά με βαμβακερούς κόκκους και στενές ρίγες του κάμπου της Φλώρινας. *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ»*.

Εικόνα 212: *Πρέγατς με ζάρνα*[386].

Εικόνα 213: *Πρέγατς μπαμπακέρνα*[387].

Εικόνα 214: *Πρέγατς με ζάρνα ζα κιουρδία*[388].

<u>Τσοράπι/Βαλνένι/Τιριπλένι</u>

Πλεχτές, μάλλινες κάλτσες, σε μαύρο χρώμα, κυρίως, που καλύπτουν ολόκληρο το πόδι. Ορισμένες φορές είναι διακοσμημένες (*κάρμα*: σχέδια) με ρίγες ή φέρουν σχέδια διάτρητα (*σμόκφα*: σύκο, *ρίμπνινο κόφτσε*: ψαροκόκκαλο, *οφτσάρσκα*: του τσομπάνη) (Εικόνα 215).

[386] Αυθεντική ποδιά με σποράκια του κάμπου της Φλώρινας, που φοριέται με σεγκούνι. *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ»*.

[387] Αυθεντική, βαμβακερή ποδιά του κάμπου της Φλώρινας. *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ»*.

[388] Αυθεντική ποδιά, παλαιός νυφιάτικος τύπος του κάμπου της Φλώρινας, που φοριέται με σεγκούνι. *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ»*.

Εικόνα 215: *Τσοράπι*[389].

Εικόνα 216: *Οπίντσι*[390].

Οπίντσι

Τσαρούχια κατασκευασμένα από γουρουνόδερμα, που δένουν με δερμάτινα κορδόνια (Εικόνα 216).

Εικόνα 217: *Κιουρδία*[391].

[389] Λεπτομέρεια *τσοράπι*. Βλ.: Εικόνα 206.

[390] Λεπτομέρεια από φωτοκάρτα (1916 – 1918). *Φωτοθήκη Λέσχης Πολιτισμού Φλώρινας*.

[391] *Ό. π.*

Εικόνες 218, 219 & 220: *Κιουρδίες*[392].

Κιουρδία

Μάλλινο, πανωφόρι, αμάνικο, μακρύτερο από την αντερία, με ανοίγματα στις μασχάλες, περίπου 10 εκ., που κλείνουν με μάλλινο κορδόνι. Στο ύψος της μέσης κάτω από τις μασχάλες υπάρχει φαρδύς διάκοσμος (10 εκ.) με σιρίτια, όπου κυριαρχεί το κόκκινο χρώμα. Φέρει διάκοσμο, επίσης, στις ραφές και στον ποδόγυρο. Οι πλαϊνές ραφές καταλήγουν σε άνοιγμα, με μία ελαφριά στρογγυλάδα. Μπροστά έχει ίσιο άνοιγμα από τον λαιμό έως τον ποδόγυρο. Φοριέται πάνω από την ποδιά (Εικόνες 217 – 220).

Ρεσάτσκα

Μάλλινο, πανωφόρι, αμάνικο, μακρύτερο από την *κιουρντία*, με ανοίγματα στις μασχάλες, περίπου 10 εκ., που κλείνουν με μάλλινο κορδόνι. Στην πιο επίσημη μορφή του, φέρει διάκοσμο στα εξωτερικά τελειώματα των ραφών. Στην πλάτη δημιουργούνται διάφορά γεωμετρικά μοτίβα με γαϊτάνια κόκκινα, βυσσινί, γαλάζια, πράσινα. Στον γιακά και στο άνοιγμα του στήθους διακοσμείται συχνά με γούνα. Στην απλή της μορφή για καθημερινή χρήση, απουσιάζει ο διάκοσμος και εσωτερικά είναι σαν βελέντζα, καθώς ο σκοπός της είναι να προστατεύει από το κρύο (Εικόνες 221 – 226).

[392] Αυθεντικές *κιουρδίες* από τον κάμπο της Φλώρινας. *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ»*.

Εικόνα 221: *Ρεσάτσκα*[393].

Εικόνα 222: *Ρεσάτσκα*[394].

Εικόνα 223: *Ρεσάτσκα*[395].

Εικόνες 224, 225 & 226: *Ρεσάτσκι*[396].

[393] Λεπτομέρεια από φωτοκάρτα (1916 – 1918). *Φωτοθήκη Λέσχης Πολιτισμού Φλώρινας*.

[394] Λεπτομέρεια από φωτογραφία [*Φλώρινα: Η Πλατεία αγοράς (1917)*.] (μτφ.). Διαθέσιμο στο http://picasaweb.google.com/fahrernick/GastonHoertelWWI# (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

[395] *ΦΛΩΡΙΝΑ – Γυναίκες επιστρέφουν από την αγορά* (μτφ.). Λεπτομέρεια από φωτοκάρτα (1916 – 1918). *Φωτοθήκη Λέσχης Πολιτισμού Φλώρινας*.

[396] Αυθεντικές *ρεσάτσκι* από τον κάμπο της Φλώρινας. *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ»*..

Εικόνα 227: *Κοσμήματα*[397].

Εικόνα 228: *Κοσμήματα*[398].

<u>Κοσμήματα/στολίδια</u>

- *Μονίστα*: περιλαίμιο που συγκρατεί σειρές από πολύχρωμες χάντρες, σαν κολιέ.
- *Κόπετς*: ασημένιο κόσμημα του στήθους. Σειρές από αλυσίδες και νομίσματα. Ξεκινά από τους ώμους και ενώνεται μπροστά στο στήθος, δημιουργώντας αλλεπάλληλα ημικύκλια. Ορισμένες φορές φορούσαν και μακριά κολιέ τα οποία έδεναν σε κόμπο και παρέπεμπαν σε μαργαριταρένια (*γκέρνταν*).
- *Κόσλε*: Πρόσθετη πλεξούδα από φυσικό μαλλί, την οποία διακοσμούσαν στην απόληξή της με κορδέλες και νομίσματα. Στερεωνόταν στα μαλλιά τους (Εικόνες 227 & 228).

Και τα υπόλοιπα χωριά του κάμπου της Φλώρινας, όπως και αυτά που από τον Χαλκιόπουλο εντάσσονται στις κατηγορίες *Χωρία εις τα στενά της Λυγγυστίδος* και *Χωρία επί των Ν.Δ. υπωρειών του όρους Νίτσε*, ακολουθούν την ίδια ενδυματολογική τυπολογία, όπως και τα χωριά Μεσονήσι, Σκοπιά, Άνω Υδρούσα και Υδρούσα, τα οποία γεωγραφικά ανήκουν στα *Χωρία επί των βορείων υπωρειών του Βιτσίου όρους* (Εικόνες 229 – 252).

[397] *Κι άλλες ομορφιές από τη Μακεδονία. Μάρτιος 1919* (μτφ.). Λεπτομέρεια από φωτοκάρτα (1916 – 1918). *Αρχείο Γιάννη Κωνσταντίνου*.

[398] Κοπέλες από τους Λόφους, το 1954. Φορούν *μόνιστα* και *κόπετς*. *Οικογενειακό αρχείο Ζήση Κωνσταντινόπουλου*.

Εικόνα 229: *Φορεσιές από τα χωριά του κάμπου της Φλώρινας*[399].

Εικόνα 230: *Φορεσιές από τα χωριά του κάμπου της Φλώρινας*[400].

Εικόνα 231: *Φορεσιές από τα χωριά του κάμπου της Φλώρινας*[401].

[399] Bolotte, M. (2006). *ό. π. Φλώρινα – ορθόδοξες (1917)*. Διαθέσιμο στο http://atelca.fr/remy/transit/marcel/photos-medium/photo-107.htm (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

[400] Φωτοκάρτα. *Μακεδονία. Γυναίκες στο ψήσιμο του ψωμιού (1900)*. Διαθέσιμο στο http://medusa.libver.gr/jspui/bitstream/123456789/6835/1/kovas205a.jpg (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017). *Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη της Βέροιας. Εικόνες Μέσα στο Χρόνο: φωτογραφικό αρχείο Ν. Ημαθίας*.

[401] Φωτοκάρτες (1916 – 1918). *Αρχείο Γιάννη Κωνσταντίνου*.

Εικόνα 232: *Φορεσιές από το Αρμενοχώρι*[402].

Εικόνα 233: *Φορεσιές από το Μεσοχώρι*[403].

Εικόνα 234: *Φορεσιές από τη Λεπτοκαρυά*[404].

Εικόνα 235: *Φορεσιές από το Αμμοχώρι*[405].

[402] *Παρέλαση των μαθητριών του Αρμενοχωρίου, στη Φλώρινα, με παραδοσιακές φορεσιές, στη δεκαετία του 1960* Διαθέσιμο στο https://www.facebook.com/209753575734020/photos/a.209765522399492/209765642399480/?type=3&theater (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

[403] Φωτογραφία από το *Χοροθέατρο της Δώρας Στράτου*, τη δεκαετία του 1950. Γυναίκες από το Μεσοχώρι, σε διαγωνισμό στο Αρχαίο Θέατρο Πειραιώς. *Αρχείο Δώρας Στράτου*.

[404] [*Στην περιοχή της Φλώρινας (Σεπτέμβριος 1916). Οι πρόσφυγες από τη Φλώρινα περιμένουν στο πίσω μέρος, στον Σ. Σ. της Λεπτοκαρυάς.*] (μτφ.). *Ministère de la Culture (France) - Médiathèque de l'architecture et du patrimoine - diffusion RMN*.

[405] Οικογένεια Παπαδημητρίου, στο Αμμοχώρι, τη δεκαετία του 1960. *Αρχείο Λάζαρου Παπαδημητρίου (Αμμοχώρι)*.

Εικόνα 236: *Φορεσιά από τη Μαρίνα*[406].

Εικόνα 237: *Φορεσιές από τη Μαρίνα*[407].

Εικόνα 238: *Φορεσιές από τη Μαρίνα*[408].

[406] [*Στο βρόχο της Cerna, (Απρίλιος 1917). Το χωριό.*] (μτφ.). *Ministère de la Culture (France) - Médiathèque de l'architecture et du patrimoine - diffusion RMN*.

[407] [*Στα σύνορα μεταξύ Σερβίας και Ελλάδας, στο Σακουλέβα (Νοέμβριος 1916). Ομάδα μακεδόνων προσφύγων.*] (μτφ.). *Ministère de la Culture (France) - Médiathèque de l'architecture et du patrimoine - diffusion RMN*.

[408] [*Στο δρόμο προς το Μοναστήρι (Οκτώβριος 1916). Η γέφυρα του Σακουλέβα καταστράφηκε από τους Βούλγαρους στην υποχώρηση τους.*] (μτφ.). *Ministère de la Culture (France) - Médiathèque de l'architecture et du patrimoine - diffusion RMN*.

Εικόνα 239: *Φορεσιές από την Ιτιά*[409].

Εικόνα 240: *Φορεσιές από την Ιτιά*[410].

Εικόνα 241: *Φορεσιές από την Ιτιά*[411].

[409] [*Στην περιοχή της Φλώρινας (Μάιος 1916). Γυναίκες πλένουν.*] (μτφ.). *Ministère de la Culture (France) - Médiathèque de l'architecture et du patrimoine - diffusion RMN*.

[410] [*Στην περιοχή της Φλώρινας (Δεκέμβριος 1916). Διάβαση του ποταμού.*] (μτφ.). *Ministère de la Culture (France) - Médiathèque de l'architecture et du patrimoine - diffusion RMN*.

[411] [*Στην περιοχή της Φλώρινας (Δεκέμβριος 1916). Γυναίκες που επιστρέφουν από τη βρύση.*] (μτφ.). *Ministère de la Culture (France) - Médiathèque de l'architecture et du patrimoine - diffusion RMN*.

Εικόνα 242: *Φορεσιές από το Μεσονήσι*[412].

Εικόνα 243: *Φορεσιά από το Μεσονήσι*[413].

Εικόνα 244: *Φορεσιές από την Παλαίστρα*[414].

Εικόνα 245: *Φορεσιές από το Μεσοχώρι*[415].

---

[412] [*Στην περιοχή της Φλώρινας (Ιανουάριος 1917). Ομάδα γυναικών και παιδιών.*] (μτφ.). *Ministère de la Culture (France) - Médiathèque de l'architecture et du patrimoine - diffusion RMN*.

[413] [*Ο Naumce και η Mara Bizevski από το Μεσονήσι, την ημέρα του γάμου τους.*] (μτφ.). Διαθέσιμο στο https://www.facebook.com/Egejska/photos/a.10156042029273670/10156042000953670/?type=3&theater (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

[414] [*Στην περιοχή της Φλώρινας (1916). Ο ζωγράφος Lebel-Riche σκιτσάρει γυναίκες της περιοχής.*] (μτφ.). *Ministère de la Culture (France) - Médiathèque de l'architecture et du patrimoine - diffusion RMN*.

[415] [Μεσοχώρι*] Χασάνοβο (1917). Από τη βρύση*. Bolotte, M. (2006). *ό. π.* Διαθέσιμο στο http://atelca.fr/remy/transit/marcel/photos-medium/photo-138.htm (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

Εικόνα 246: *Φορεσιές από τη Βεύη*[416].

Εικόνα 247: *Φορεσιές από τη Βεύη*[417].

Εικόνα 248: *Φορεσιές από τη Βεύη*[418].

[416] [*Φωτογραφία της οικογένειας Νιτσόπουλου, στη Βεύη, το 1932.*] (μτφ.). Διαθέσιμο στο https://www.facebook.com/photo.php?fbid=10158231016465035&set=pcb.10154883232266397&type=3&theater (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

[417] [*Οικογένεια στη Βεύη, στη δεκαετία του 1930. Από τη συλλογή του Mihail Daikoff.*] (μτφ.). Διαθέσιμο στο https://www.facebook.com/photo.php?fbid=10154859098996083&set=g.2251356396&type=1&theater&ifg=1 (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

[418] Φωτοκάρτα. *Βεύη στις 26 Ιανουαρίου 1917. Στη βρύση. Φωτοθήκη Λέσχης Πολιτισμού Φλώρινας*.

Εικόνα 249: *Φορεσιές από τους Λόφους*[419].

Εικόνα 250: *Φορεσιές από τους Λόφους*[420].

[419] Κοπέλες από τους Λόφους, το 1954. *Οικογενειακό αρχείο Ζήση Κωνσταντινόπουλου*.

[420] *Οικογενειακό αρχείο Ζήση Κωνσταντινόπουλου*.

Εικόνα 251: *Φορεσιά από την Υδρούσα*[421].

Εικόνα 252: *Φορεσιές από την Υδρούσα*[422].

Μια άλλη διαφοροποίηση της φορεσιάς αφορά στα χωριά Σκοπός και Αχλάδα, όπως και στα χωριά του Δήμου Αμυνταίου, Κέλλη[423], Πέτρες[424] και Άγιος Παντελεήμονας[425], όπου καταγράφονται στοιχεία αστικοποίησης και οι γυναίκες των εύπορων οικογενειών επιλέγουν ατλαζένιες φορεσιές (Εικόνες 253 & 254).

[421] [*Από αριστερά προς τα δεξιά: Risto Delkou, Fana Delkou (το γένος Talidou) και Vangel Delkou, από την Υδρούσα, φωτογραφημένοι την περίοδο 1942 – 1947. Το παλαιότερο επίθετό τους ήταν Nakeff.*] (μτφ.). Διαθέσιμο στο https://www.facebook.com/Egejska/photos/a.10150733808648670/10155702186788670/?type=3&theater (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

[422] [*Φωτογραφία της οικογένειας Χρήστου, από την Υδρούσα (δεκαετία του 1930).*] (μτφ.). Διαθέσιμο στο https://www.facebook.com/Egejska/photos/a.10150733808648670/10151252647543670/?type=3&theater (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

[423] Κέλλα Φλώρινας. Έως το 1928 Γκορνίτσοβο, έως το 1940 Κέλλη. Σταματελάτος Μ. & Βάμβα-Σταματελάτου Φ. (2001). *ό. π.*, 337.

[424] Έως το 1928 Πέτερσκο. Οικ. της Δυτικής Μακεδονίας, ν. και επ. Φλωρίνης. Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2012). *ό. π.*, τ. 3, 65.

[425] Έως το 1928 Πάτελι. Σταματελάτος Μ. & Βάμβα-Σταματελάτου Φ. (2001). *ό. π.*, 31.

Εικόνα 253: *Ατλαζένια φορεσιά από τον Σκοπό*[426].

Εικόνα 254: *Ατλαζένιες φορεσιές από τη Βεύη*[427].

Ο ίδιος ενδυματολογικός κώδικας με τα χωριά του κάμπου της Φλώρινας καταγράφεται και στους όμορους οικισμούς Sovic[428], Zivojno[429], Germijan[430] και Bac[431] που ανήκουν στην Π.Γ.Δ.Μ. Τα χωριά αυτά φέρουν το προσωνύμιο *μοστάντσκι σέλα* (Εικόνες 255 – 258).

[426] [*Ζευγάρι από τον Σκοπό, στη δεκαετία του 1930. Αρχείο Donka Gruevska.*] (μτφ.). Διαθέσιμο στο https://www.facebook.com/Egejska/photos/a.10150317379848670/10151269996703670/?type=3&theater (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

[427] [*Οικογένεια από τη Βεύη, στη δεκαετία του 1930. Αρχείο Elizabeta Varnalieva.*] (μτφ.). Διαθέσιμο στο https://www.facebook.com/photo.php?fbid=2042648179342669&set=g.2251356396&type=1&theater&ifg=1 (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

[428] Χωριό του δήμου Novaci, της Π.Γ.Δ.Μ. Διαθέσιμο στο https://sh.wikipedia.org/wiki/Sovi%C4%87 (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

[429] Χωριό του δήμου Novaci, της Π.Γ.Δ.Μ. Διαθέσιμο στο https://sh.wikipedia.org/wiki/%C5%BDivojno (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

[430] Χωριό του δήμου Novaci, της Π.Γ.Δ.Μ. Διαθέσιμο στο https://sh.wikipedia.org/wiki/Germijan (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

[431] Χωριό του δήμου Novaci, της Π.Γ.Δ.Μ. Διαθέσιμο στο https://en.wikipedia.org/wiki/Ba%C4%8D,_Republic_of_Macedonia (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

Εικόνα 255: *Φορεσιές από το Bac*[432].

Εικόνα 256: *Φορεσιές από το Zivojno*[433].

Εικόνα 257: *Φορεσιές από το Germijan*[434].

Εικόνα 258: *Φορεσιές από το Germijan*[435].

[432] [*Στο μέτωπο του Μοναστηρίου (Ιανουάριος 1917). Κάτοικοι του Bac.*] (μτφ.). *Ministère de la Culture (France) - Médiathèque de l'architecture et du patrimoine - diffusion RMN*.

[433] [*Στο μέτωπο του Μοναστηρίου (Ιανουάριος 1917). Γυναίκες της περιοχής μεταφέρουν στα κεφάλια τους το αλεύρι που διανέμεται στο Bac από τον σερβικό στρατό.*] (μτφ.). *Ministère de la Culture (France) - Médiathèque de l'architecture et du patrimoine - diffusion RMN*.

[434] [*Στην Ελληνοσερβική μεθόριο (Νοέμβριος 1916). Μακεδονική οικογένεια μπροστά από το φούρνο του ψωμιού.*] (μτφ.). *Ministère de la Culture (France) - Médiathèque de l'architecture et du patrimoine - diffusion RMN*.

[435] [*Στην Ελληνοσερβική μεθόριο (Νοέμβριος 1916). Νεαρή μακεδόνισσα γυναίκα θηλάζει ένα παιδί.*] (μτφ.). *Ministère de la Culture (France) - Médiathèque de l'architecture et du patrimoine - diffusion RMN*.

Η γυναικεία φορεσιά της Σκοπιάς

Εικόνα 259: *Γυναίκες από τη Σκοπιά, με την παλιά ενδυμασία*[436].

Η Άνω Νεβολιάνη, Σκοπιά, εντάσσεται γεωγραφικά από τον Χαλκιόπουλο στην κατηγορία *Χωρία επί των βορείων υπωρειών του Βιτσίου όρους*, ενδυματολογικά, όμως, ακολουθεί τον κώδικα των χωριών του κάμπου της Φλώρινας. Η Χατζημιχάλη και η Παπαντωνίου, αν και παραθέτουν φωτογραφικό υλικό από τη Σκοπιά, δεν αναφέρονται εκτενώς στη φορεσιά του χωριού, η οποία απαρτίζεται από τα ίδια κομμάτια με τα υπόλοιπα χωριά του κάμπου, αλλά, σήμερα, θεωρείται μια από τις πιο ιδιαίτερες και χαρακτηριστικές φορεσιές της Φλώρινας, πανελλαδικά (Εικόνα 259). Σε αυτό, ίσως, και να συνέβαλε η επιλογή μιας φωτογραφίας της Nelly, του 1937, να αποτυπωθεί στο εκατοστάρικο/χιλιάρικο του 1939 (Εικόνες 260 & 261)[437].

---

[436] [*Στα δεξιά η Tana Deligiorgis, στη δεκαετία του 1920. Φωτογραφία από τη Fay Karamitsos.*] (μτφ.). Διαθέσιμο στο https://www.facebook.com/Egejska/photos/a.10154830242968670/10156371972273670/?type=3&theater (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

[437] *Το χαρτονόμισμα με τις Σκοπιώτισσες. Το πιο αμαρτωλό ίσως της νομισματικής μας ιστορίας- ξεκίνησε τη ζωή του ως κατοστάρικο και πέθανε ως γνήσιο αλλά και ως πλαστό χιλιάρικο! Πιο συγκεκριμένα, τυπώθηκε το 1939 στην Αγγλία, αλλά δεν κυκλοφόρησε παρά στις αρχές του 1941, με σκούρα επισήμανση χιλιάρικου. Το περιπετειώδες του όμως δεν έγκειται σ' αυτό. Μετά την κατάρρευση της Ελλάδας (Απρίλιος 1941), το πλοίο που θα μετέφερε τα αποθέματα της Τραπέζης της Ελλάδος στην Κρήτη, βομβαρδίστηκε από τους Γερμανούς στη Μονεμβασία και αρκετά σακιά με κατοστάρικα, χωρίς επισήμανση, βρέθηκαν στη θάλασσα. Οι χωρικοί τα μάζεψαν και πάμπολλα από αυτά επισημάνθηκαν από παραχαράκτες και κυκλοφόρησαν παράνομα στην αγορά μαζί με τα άλλα χιλιάρικα! Τα πλαστά ήταν τόσα πολλά, που ακόμα και σήμερα τα βρίσκει κανείς εύκολα στα*

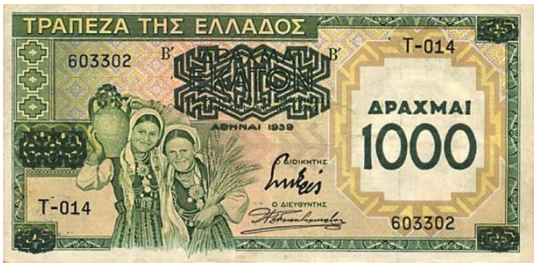

Εικόνες 260 & 261: *Το χαρτονόμισμα με τις Σκοπιώτισσες*

Στη φορεσιά της Σκοπιάς ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν το πουκάμισο (*κοσούλα*), η *σαγκία*, το *μέινταν/πόουκα*, το *πρέγατς*, το *κουσάλε* και η *σαμί-α/κούσακ*. Αυτά τα ενδυματολογικά στοιχεία ίσως και να υπήρχαν παλαιότερα και σε άλλες φορεσιές των χωριών του κάμπου της Φλώρινας, όπου, όμως, δεν επιβίωσαν:

Εικόνα 262: *Κοσούλα*[438].

Εικόνα 263: *Κοσούλα*[439].

παλαιοπωλεία. Οι δύο κοπέλες στο χαρτονόμισμα είναι πρώτες ξαδέρφες από το χωριό Σκοπιά Φλώρινας. Η πρώτη, με την στάμνα λέγεται Πασχαλινή Ζώλη του Αναστασίου. Η δε δεύτερη λέγεται Μελπομένη Ζώλη του Χρήστου και είναι πρώτες ξαδέλφες. Φωτογραφήθηκαν στην Αθήνα το έτος 1937. Χ. σ. (2012). *Το κατοστάρικο που έγινε χιλιάρικο 1939*. Διαθέσιμο στο http://steki-syllekton.gr/index.php?topic=2769.0 (ημερομηνία πρόσβασης 17/8/2017).

[438] Φωτογραφία της περιόδου 1950 – 1960. *Φωτοθήκη Λέσχης Πολιτισμού Φλώρινας*.

[439] Λεπτομέρεια από φωτογραφία των *εορτασμών της 4ης Αυγούστου το 1937: τρία κορίτσια με παραδοσιακή ενδυμασία από την περιοχή της Φλώρινας στην Ακρόπολη.* Αρχείο/Συλλογή: Κώστα Κοτζιά. *Φωτογραφικό Αρχείο Ε.Λ.Ι.Α*.

Εικόνες 264 & 265: *Κοσούλι*[440].

Εικόνες 266 & 267: *Κοσούλι*[441].

<u>Κοσούλα</u>

Τα πουκάμισα (*κοσούλι*) της Σκοπιάς είναι τριών ειδών: α) το απλό, με δαντέλα στον ποδόγυρο, που ονομάζεται *κοσούλα να πάρστι*, β) το κεντημένο, *κοσούλα ποτβεζάνα* και γ) το κεντημένο γύρω γύρω, *οκόλνο*, αυτό που στα υπόλοιπα χωριά της ομάδας ονομάζεται *σο πόλι* (Εικόνες 262 – 267).

<u>Σαγκία</u>

Αμάνικος, βαμβακερός επενδύτης, που φοριέται επάνω από το πουκάμισο. Έχει όρθιο γιακά, άνοιγμα ωοειδές μέχρι πάνω από το στήθος και κουμπώνει με πέντε θηλυκωτά κουμπιά. Στο στήθος είναι απλικαρισμένο με ριγωτό ύφασμα, κορδόνια και σιρίτια. Στις πλαϊνές ραφές καταλήγει σε ανοίγματα, ελαφρώς

[440] Αυθεντικά πουκάμισα από τη Σκοπιά. *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ»*.

[441] *Ό. π.*

στρογγυλεμένα στις άκρες, τα οποία διακοσμούνται με πολύχρωμες φούντες. Οι γωνίες στο μπροστινό μέρος του ποδόγυρου, που φαίνονται κάτω από την ποδιά, φέρουν, επίσης, πολύχρωμη διαγώνια διακόσμηση, ανάλογη με του στήθους και των ανοιγμάτων. Συνήθως, έχει βαθύ μπλε χρώμα. Εκτός από την Σκοπιά, τη *σαγκία* τη συναντούμε, επίσης, στην Άνω Υδρούσα (Εικόνες 268 – 271).

Εικόνα 268: *Σαγκία*[442].

Εικόνα 269: *Σαγκία*[443].

Εικόνα 270: *Σαγκία*[444].

Εικόνα 271: *Σαγκία*[445].

[442] Αυθεντική *σαγκία* από τη Σκοπιά. *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ»*.

[443] Φωτογραφία από τους *εορτασμούς της 4ης Αυγούστου το 1937: γυναίκα με παραδοσιακή ενδυμασία στο Παναθηναϊκό Στάδιο.* Δημιουργός: Nelly (Έλλη Σεραϊδάρη). *Φωτογραφικό Αρχείο Ε.Λ.Ι.Α*.

[444] Αυθεντική *σαγκία* από τη Σκοπιά. *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ»*.

[445] Φωτογραφία από τους εορτασμούς *της 4ης Αυγούστου το 1937: τρία κορίτσια με παραδοσιακή ενδυμασία από την περιοχή της Φλώρινας στην Ακρόπολη.* Αρχείο/Συλλογή: Κώστα Κοτζιά. *Φωτογραφικό Αρχείο Ε.Λ.Ι.Α*.

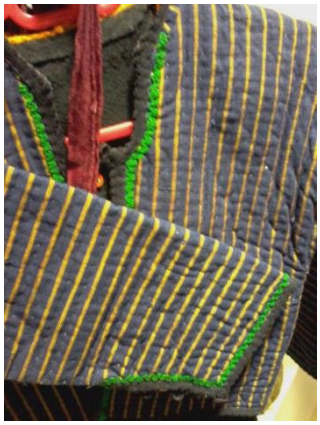

Εικόνα 272: *Μίνταν*[446].

Εικόνα 273: *Μίνταν*[447].

Εικόνα 274: *Μίνταν*[448].

Εικόνα 275: *Πόουκα*[449].

Εικόνα 276: *Πόουκα*[450].

<u>Μίνταν/Πόουκα</u>

Κοντό πανωφόρι με μανίκια, καπιτονέ από βαμβακερό ύφασμα (*μίνταν*) ή βελούδινο ή, ακόμη, και απλό βαμβακερό ύφασμα (*πόουκα*). Το *μίνταν* φοριόνταν με την σε κίτρινο/καφέ *αντερία*, ενώ η *πόουκα* με την κόκκινη (*τσαρβένκα*). Στην καπιτονέ εκδοχή, δημιουργείται λαιμόκοψη και κουμπώνει με έξι κουμπιά θυληκωτά. Διακοσμείται με σιρίτια. Στο μανίκι υπάρχει σκίσιμο, επίσης διακοσμημένο, που κλείνει παρόμοια με δύο κουμπιά. Στη βελούδινη ή βαμβακερή εκδοχή

---

[446] Αυθεντικό *μίνταν* από τη Σκοπιά. *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ»*.

[447] Η φωτογραφία γάμου του Tego και της Tomka Stoinitsevi, το 1930, στη Σκοπιά. Αρχείο οικογένειας Στοϊνίτση.

[448] Αυθεντικό *μίνταν* από τη Σκοπιά. *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ»*.

[449] [*Evangelos και Maria Noushis.*] (μτφ.). Διαθέσιμο στο https://www.facebook.com/147013731977316/photos/a.882307635114585/882308961781119/?type=3&theater (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

[450] Φωτογραφία από αυθεντικό *πόουκα* από τη Σκοπιά. *Φωτογραφικό αρχείο Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ»*.

του, η λαιμόκοψη είναι πιο κλειστή, σταυρώνει και έχει κρυφό κούμπωμα. Κάτω από τη λαιμόκοψη, απλικάρεται με διαφορετικού χρώματος ύφασμα, το οποίο και διακοσμείται με πούλιες, χάντρες, μικρά κουμπιά και κεντίδια. Επίσης, στο κέντρο του έχει ψιλές πιέτες. Το συναντάμε σε πολλά χωριά του κάμπου, καθώς το αναφέρουν οι πληροφορητές, αλλά μόνο στην Σκοπιά έχει διασωθεί (Εικόνες 272 – 276).

Εικόνα 277: *Πρέγατς*[451].

Εικόνα 278: *Πρέγατς*[452].

Πρέγατς

Η ποδιά της Σκοπιάς, στην παλαιότερη εκδοχή της, δεν ξεχωρίζει από αυτή των υπόλοιπων χωριών του κάμπου. Η νεότερη, όμως, εκδοχή που έχει επικρατήσει φέρει δαντελωτά διακοσμητικά τρίγωνα στις δύο γωνίες, τα οποία ενώνονται με δαντέλα. Στη μέση στολιζόταν με μια φάσα κεντημένου βελούδου, που δημιουργούσε μια ψευδαίσθηση ζώνης (Εικόνες 277 – 281).

[451] Λεπτομέρεια από φωτογραφία. Βλ.: Εικόνα 255.

[452] *Αρχείο οικογένειας Σακουλέβα*. Διαθέσιμο στο https://www.facebook.com/147013731977316/photos/a.873866139292068/873867129291969/?type=3&theater (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

Εικόνες 279, 280 & 281: *Πρεγάτσι*[453].

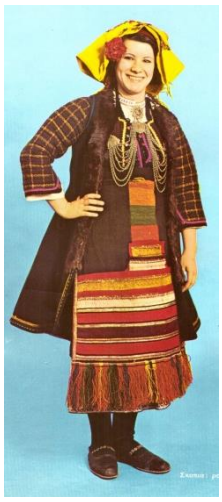

Εικόνα 282: *Κουσάλε*[454].

Εικόνα 283: *Κουσάλε*[455].

Εικόνα 284: *Κουσάλε*[456].

Κουσάλε

Πρόκειται για την εκδοχή της *κιουρδίας* και της *ρεσάτσκας* στη Σκοπιά, δηλαδή του επανωφοριού. Στην αρχή ξεκινά ως αμάνικος επενδύτης, ο οποίος φοριέται επάνω από την *αντερία*, όπως και στα υπόλοιπα χωριά του κάμπου, για να εξελιχθεί, στη συνέχεια, σε μακρυμάνικο πανωφόρι, *στο ίχνος της «ρεντινγκότας»*, όπως αναφέρει η Παπαντωνίου (Εικόνες 282 – 284)[457].

[453] Αυθεντικές *πρεγάτσι* από τη Σκοπιά, από τον παλαιότερο (αριστερά) ως τον νεώτερο (δεξιά) τύπο. *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ»*.

[454] Παπαντωνίου, Ι. (1974β). Οι τοπικές φορεσιές Φλωρίνης. *Μακεδονική Ζωή*, *100*, 26-30.

[455] Αυθεντικό *κουσάλε* από τη Σκοπιά. *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ»*.

[456] Παπαντωνίου, Ι. (1974β). *ό. π.*

[457] Παπαντωνίου, Ι. (1992). *ό. π.*, 65.

Εικόνα 285: *Κούσακ*[458].

<u>Σαμία/κούσακ</u>

Η μαντήλα της Σκοπιάς (*σαμία/κούσακ*) δεν διαφέρει από αυτές του κάμπου. Υπήρχε η λευκή για τις νεότερες ηλικίες και τις νύφες και η κίτρινη για τις πιο μεγάλες γυναίκες. Επίσης, ίσως η χρωματολογική επιλογή της μαντήλας να εξαρτιόνταν από το χρώμα της *αντερίας*: Με την κίτρινη/καφέ ή μπλε *αντερία* φορούσαν κίτρινη μαντήλα, ενώ με την κόκκινη *αντερία* (*τσαρβένκα*) λευκή. Η διαφορά έγκειται στους τρόπους με τους οποίους δένουν την μαντήλα: α) *πρεφαρλένα* (η μαντήλα είναι στηριγμένη στο βοηθητικό μαντήλι, *σκέπα*, πέφτει ελεύθερη τριγωνική στο κεφάλι και η αριστερή πλευρά έρχεται και επανωτίζει επάνω στη δεξιά), β) *πρεβαρζάνα* (η μαντήλα τριγωνική δένει χαλαρά πίσω στον αυχένα) και γ) *ποβαρζάνα* (κάτω από τον λαιμό). Χαρακτηριστικό, επίσης, του χωριού είναι ότι στολίζουν το κεφάλι και τη μαντήλα με λουλούδια (*σούργκουτς*) (Εικόνες 285 – 288).

[458] *Ο γάμος του Χρήστου Βότσκου και της Ελένης Μπούτζιου, το 1939, στη Σκοπιά*. Διαθέσιμο στο https://www.facebook.com/147013731977316/photos/a.882307635114585/882308991781116/?type=3&theater (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

Εικόνες 286, 287 & 288: *Κούσακ*[459].

Σύμφωνα με τους πληροφορητές η «σειρά» στη φορεσιά της Σκοπιάς είναι η εξής: α) *σαμία/κούσακ*: μαντήλα, β) *γκαρνενίτσε*: το επιστήθιο, γ) *κοσούλα*: το πουκάμισο (*οκόλνο*: με γύρω γύρω φαρδύ κέντημα, *ποτβεζάνα*: με μικρά σχέδια μπρος και πίσω και *να πάρστ*: χωρίς κέντημα, από σαγρέ ύφασμα), δ) *σαγκία* (λειτουργούσε ως «σταθεροποιητής» των λοιπών κομματιών της φορεσιάς), ε) *αντερία* (οι νεότερες γυναίκες το καλοκαίρι δεν την φορούσαν και έμεναν μόνο με τη *σαγκία*), στ) *πόγιας βάλνεν*, ζ) *μίνταν* ή *πόουκα* (ανάλογα με την *αντερία*) και η) *κουσάλε*. Όταν φορούσαν ολόκληρη τη φορεσιά το πουκάμισο κατέβαινε μέχρι τη μέση της γάμπας και εξείχε γύρω στα 10 εκ. κάτω από την *αντερία*. Από τη *σαγκία* διαφαινόταν μόνο δύο φούντες δεξιά και αριστερά, ενώ το *κουσάλε* σταματούσε περίπου 10 εκ. πάνω από την *αντερία* (Εικόνα 289).

[459] Αυθεντικά *κούσακ* από τη Σκοπιά. *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ»*.

Εικόνα 289: *Κορίτσια της Σκοπιάς με παραδοσιακές φορεσιές*[460].

[460] *Αρχείο οικογένειας Σακουλέβα*. Διαθέσιμο στο https://www.facebook.com/147013731977316/photos/a.873866139292068/873867115958637/?type=3&theater (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

Η γυναικεία φορεσιά των Χωρίων επί των βορείων υπωρειών του Βιτσίου όρους

Στην κατά τον Χαλκιόπουλο ενότητα *Χωρία επί των βορείων υπωρειών του Βιτσίου όρους* εντάσσαμε, αρχικά, για τον γεωγραφικό προσδιορισμό των υπό έρευνα οικισμών τα χωριά Άρμενσκον (Άλωνα), Λάζενι (Μεσονήσι), Άνω Νεβολιάνη (Σκοπιά), Κραπέστινα (Ατραπός), Νερέτ (Πολυπόταμος), Λαγένι (Τριανταφυλλιά), Τύρσια (Τρίβουνο), Άνω Κότορι (Άνω Υδρούσα) και Κάτω Κότορι (Υδρούσα). Ενδυματολογικά, όμως, τα Άλωνα προσεγγίστηκαν μαζί με τα χωριά του Περιστερίου, ενώ το Μεσονήσι, η Σκοπιά, η Άνω Υδρούσα και η Υδρούσα με τα χωριά του κάμπου της Φλώρινας. Κατά τον τρόπο αυτό, από την ομάδα αυτή διερευνούμε τους οικισμούς Ατραπό, Πολυπόταμο, Τριανταφυλλιά και Τρίβουνο.

Εικόνα 290: *Η οικογένεια Θεόδωρου Στρέζου στον Πολυπόταμο (1920)*[461].

Στην φωτογραφία της οικογένειας Θεόδωρου Στρέζου, από τον Πολυπόταμο, η οποία χρονολογείται στη δεκαετία του 1920, διακρίνουμε τα βασικά στοιχεία της φορεσιάς της περιοχής, τη συγκεκριμένη εποχή, καθώς, στην ενότητα αυτή, μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα, η φορεσιά υφίσταται πολλαπλές διαφοροποιήσεις (Εικόνα 290). Κατά τον τρόπο αυτό, για τις ανάγκες της έρευνας, θα προχωρήσουμε, αρχικά, στην καταγραφή των επιμέρους στοιχείων της φορε-

[461] *Πηγή: Atanas Strezovski.* Διαθέσιμο στο https://www.facebook.com/Egejska/photos/a.10150246233618670/10155307056353670/?type=3&theater (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

σιάς για όλο το χρονικό διάστημα που ερευνούμε και, στη συνέχεια, θα επιχειρήσουμε τη φωτογραφική «σύνθεση» των στοιχείων αυτών:

Εικόνες 291, 292 & 293: *Σαμία*[462].

<u>Σαμία</u>

Η μαντήλα που καλύπτει το κεφάλι, από λευκό, βαμβακερό, σταμπωτό ύφασμα ή από μετάξι, με δαντέλα γύρω γύρω και, μερικές φορές, με πούλιες. Οι μεγαλύτερες σε ηλικία γυναίκες φορούσαν σκουρόχρωμες μαντήλες, μαύρες, μπλε ή καφέ. Συνήθως τη δένουν πίσω στον αυχένα σφιχτά ή, απλώς, την αφήνουν να πέφτει μπροστά και στους ώμους, άδετη. Υπάρχει και το δέσιμο επάνω στο κεφάλι, στα δεξιά (*πρεβαρζάνο*) (Εικόνες 291 – 293).

[462] Λεπτομέρειες και φωτοκάρτα τέλη δεκαετίας 1920. *Φωτοθήκη Λέσχης Πολιτισμού Φλώρινας*.

Εικόνα 294, 295 & 296: *Γκούσλε*[463].

Εικόνα 297: *Γκούσλε*[464].

<u>Γκούσλε/Γκαρλένικ</u>

Επιστήθιο που δένει στον αυχένα, από λευκό βαμβακερό ύφασμα, κεντημένο κάθετα στη μέση με χάντρες, πούλιες και μικρά διακοσμητικά σχέδια. Μπαίνει κάτω από το πουκάμισο. Υπήρχαν και επιστήθια από βελούδινο, σκούρο ύφασμα, με διακόσμηση από απλικαρισμένη, λευκή δαντέλα, που σχημάτιζε το πάνω μέρος μιας καρδιάς. Σε άλλη εκδοχή, ήταν απλικαρισμένο, στο ίδιο μοτίβο, με διαφορετικό είδος και σχεδίου ύφασμα. Στα νεότερα χρόνια, έχει αντικατασταθεί από πολύχρωμα υφάσματα, σταμπωτά ή μονόχρωμα (Εικόνες 294 – 297).

[463] Λεπτομέρειες και φωτοκάρτες, τέλη δεκαετίας 1920. *Φωτοθήκη Λέσχης Πολιτισμού Φλώρινας*.

[464] Γυναίκες από τον Πολυπόταμο, με νεότερη φορεσιά. *Φωτογραφικό αρχείο Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ»*.

Εικόνα 298: *Κοσούλα*[465].

Κοσούλα

Απλό υφασμάτινο πουκάμισο, χωρίς σχέδια και διακόσμηση. Πιστοποιούμε την ύπαρξή του, στο αρχειακό υλικό, μόνο από όσο διακρίνεται κάτω από την *κιουρδία* και την ποδιά. Εικάζουμε δε ότι το επιστήθιο φοριέται πάνω από το πουκάμισο ορισμένες φορές (Εικόνα 298).

Εικόνα 299: *Μαλλίνα*[466].

Εικόνα 300: *Μαλλίνα*[467].

Εικόνα 301: *Μαλλίνα*[468].

[465] Λεπτομέρειες από φωτοκάρτα, τέλη δεκαετίας 1920. *Φωτοθήκη Λέσχης Πολιτισμού Φλώρινας*.

[466] Αυθεντική *μαλλίνα*, από το Τρίβουνο. *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ»*.

[467] Λεπτομέρεια από φωτοκάρτα, τέλη δεκαετίας 1920. *Φωτοθήκη Λέσχης Πολιτισμού Φλώρινας*.

[468] Αυθεντική *μαλλίνα*, από το Τρίβουνο. *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ»*.

Εικόνα 302: *Μαλλίνα*[469].

Μαλλίνα

Μία πρώιμη εκδοχή μάλλινου φορέματος, το οποίο έρχεται να αντικαταστήσει, τελικά, το πουκάμισο, αν και μερικές φορές συνυπάρχουν. Μπορούμε, ίσως, να υποθέσουμε ότι το πουκάμισο σε αυτή την περίπτωση αλλάζει χρήση από εξώρουχο σε εσώρουχο. Το χαρακτηριστικό της *μαλλίνας* είναι ότι έχει στενά, μακριά μανίκια, άλλοτε από το ίδιο ύφασμα με το υπόλοιπο φόρεμα και άλλοτε από διαφορετικό, μονόχρωμο ή και εμπριμέ, στα νεότερα χρόνια. Σε όλες της τις εκδοχές φέρει ρίγες στον ποδόγυρο. Μπροστά έχει άνοιγμα στο λαιμό, από όπου φαίνεται το επιστήθιο. Αργότερα, το άνοιγμα αυτό αντικαταστάθηκε από διαφορετικό, ένθετο, ύφασμα, το οποίο και παρέπεμπε στο επιστήθιο, που είχε πια εξαφανιστεί. Ακόμα, όμως και αν παρέμενε, το άνοιγμα του στήθους διακοσμήθηκε με γεωμετρικά σχέδια, από απλικαρισμένο ύφασμα, συνήθως στο χρώμα της ρίγας που έφερε στον ποδόγυρο η *μαλλίνα*. Από τη μέση και κάτω, στο μπροστινό μέρος είναι ίσιο (20 – 25 εκ.) και, από εκεί και πέρα, σχηματίζει πιέτες ή και κουφόπιετες (κυρίως στο πίσω μέρος). Οι πρώτες *μαλλίνες* δεν έχουν πιέτες, αλλά ένα ελαφρά λοξό κόψιμο, με αποτέλεσμα να σχηματίζονται λούκια όταν τη φοράνε (Εικόνες 299 – 302).

[469] Γυναίκες από το Τρίβουνο, που φορούν *μαλλίνες*, στη δεκαετία του 1970. *Φωτογραφικό αρχείο Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ».*

Εικόνα 303: *Κιουρντία*[470].

Εικόνα 304: *Κιουρντία*[471].

Εικόνα 305: *Κιουρντία*[472].

Κιουρντία

Σεγκούνι, σε μαύρο χρώμα, μακρύ μέχρι το ύψος του γόνατου αμάνικο, κατασκευασμένο από μάλλινο ύφασμα. Πρόκειται για κατασκευή επαγγελματική, από τερζήδες, με άνοιγμα στο μπροστινό μέρος, το οποίο καταλήγει σε βαθύ στρογγυλό ντεκολτέ, κάτω από το στήθος και διακοσμείται με σιρίτια και γαϊτάνια, σε κόκκινο και έντονο κίτρινο χρώμα. Όταν κουμπώνει, με κορδόνι ή καρφίτσα στο λαιμό δημιουργείται ένα αχλαδόσχημο μοτίβο, μέσα από το οποίο φαίνεται το πουκάμισο ή η *μαλλίνα* και το επιστήθιο[473] (Εικόνες 303 – 305).

[470] Αυθεντική *κιουρντία*, από τον Πολυπόταμο. *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ»*.

[471] Βλ.: Εικόνα 290.

[472] Αυθεντική *κιουρντία*, από τον Πολυπόταμο. *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ»*.

[473] Γίνεται αναφορά από τους πληροφορητές και για την ύπαρξη *ρεσάτσκας*, χωρίς να μπορεί να γίνει φωτογραφική, αρχειακή πιστοποίησή της, γι΄ αυτό και δεν συμπεριλαμβάνεται στο σώμα της εργασίας, στη συγκεκριμένη ομάδα χωριών.

Εικόνα 306: *Πόγιας*[474].

Εικόνα 307: *Πόγιας*[475].

Εικόνα 308: *Πόγιας*[476].

<u>Πόγιας Βόλνεν</u>

Μακρύ ζωνάρι από σκούρο καφέ, μαύρο ή μπλε, μάλλινο υφαντό ύφασμα, πλάτους 40 εκ. και μήκος 2 μ., το οποίο και δένεται γύρω από τη μέση, διπλωμένο στα δύο, κατά μήκος (Εικόνες 306 – 308).

Εικόνα 309: *Πρέγατς*[477].

Εικόνα 310: *Πρέγατς*[478].

[474] Φωτοκάρτα, τέλη δεκαετίας 1920. *Φωτοθήκη Λέσχης Πολιτισμού Φλώρινας*.

[475] Αυθεντικό *πόγιας*, από τον Πολυπόταμο. *Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ»*..

[476] Βλ.: Εικόνα 306.

[477] Φωτοκάρτα, τέλη δεκαετίας 1920. *Φωτοθήκη Λέσχης Πολιτισμού Φλώρινας*.

[478] Βλ.: Εικόνα 290.

Εικόνα 311: *Πρέγατς*[479].

Εικόνα 312: *Πρέγατς*[480].

<u>Πρέγατς</u>

Η ποδιά από μάλλινο, υφαντό ύφασμα, πλάτους 40-50 εκ. Στην πολύ παλιά εκδοχή της φτάνει μέχρι το σεγκούνι, ενώ οι νεότερες είναι αισθητά κοντύτερες, έως και 10 εκ. πάνω από τον σεγκούνι. Φοριέται πάνω από τη *μαλλίνα* και το *σεγκούνι*. Φέρει κάθετες ρίγες σε μπλε αποχρώσεις και λευκό, σε σκούρο φόντο (μπλε ή μαύρο). Ορισμένες φορές, έχει γραμμωτό, οριζόντιο διάκοσμο από δαντέλα ή ύφασμα στο κάτω μέρος. Στη ζώνη το πλάτος μαζεύει ή με ελαφριά σούρα ή με μικρές πιέτες. Ταυτόχρονα, συναντάμε και υφασμάτινες ποδιές, βελούδινες, κυρίως, με σούρα στη μέση και με σουρωμένη φάσα στο τελείωμα. Αυτές έχουν επικρατήσει μέχρι και σήμερα, κατασκευασμένες από σύγχρονα γυαλιστερά υφάσματα (σατέν, σιφόν βελούδο κ.λπ.) (Εικόνες 309 – 312).

[479] Φωτοκάρτα, τέλη δεκαετίας 1920. *Φωτοθήκη Λέσχης Πολιτισμού Φλώρινας*.

[480] Γυναίκες από τον Πολυπόταμο, με νεότερη φορεσιά (λεπτομέρεια). *Φωτογραφικό αρχείο Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ»*.

Εικόνα 313: *Γέλεκ*[481].

Εικόνα 314: *Γέλεκ*[482].

Εικόνα 315: *Γέλεκ*[483].

Γέλεκ

Κοντό, αμάνικο γιλέκο. Στο πίσω μέρος φτάνει μέχρι τη μέση της πλάτης. Στο μπροστινό έχει ιδιαίτερο κόψιμο, καθώς σχηματίζει δύο V, ένα στον λαιμό, κι ένα αντίστροφο, ακριβώς από κάτω, πάνω από το στήθος. Οι δύο μυτερές απολήξεις του κλείνουν με κορδόνι, κούμπωμα ή καρφίτσα. Ανάλογος με την οικονομική ευμάρεια της οικογένειας είναι ο στολισμός του *γέλεκ*, με σιρίτια, στενά ή φαρδιά σε χρυσά χρώματα. Στο αρχειακό υλικό το συναντάμε να το φορούν νύφες και νεότερες γυναίκες (Εικόνες 313 – 315).

[481] Λεπτομέρεια από φωτοκάρτα, τέλη δεκαετίας 1920. *Φωτοθήκη Λέσχης Πολιτισμού Φλώρινας*.

[482] Φωτοκάρτα, τέλη δεκαετίας 1920. *Φωτοθήκη Λέσχης Πολιτισμού Φλώρινας*.

[483] *Ό. π.*

Εικόνα 316: *Φούσταν*[484].

Εικόνα 317: *Φούσταν*[485].

Εικόνα 318: *Φούσταν*[486].

Εικόνα 319: *Φούσταν*[487].

Εικόνα 320: *Φούσταν*[488].

Εικόνα 321: *Φούσταν*[489].

<u>Φούσταν</u>

Η τελική εκδοχή της σημερινής φορεσιάς των γυναικών της συγκεκριμένης περιοχής, καθώς, τελικά, αντικαθιστά την *κοσούλα*, τη *μαλλίνα*, την *κιουρδία και τη ρεσάτσκα*. Είναι συνήθως βελούδινο ή από βαρύ βαμβάκι, σε έντονα χρώματα. Υφίσταται αρκετούς μετασχηματισμούς μέσα στον χρόνο και στη μορφή του σήμερα είναι ένα φουστάνι με πιέτες, από τη μέση και κάτω, όποτε και φαρδαίνει στον ποδόγυρο. Στο πάνω μέρος του κορμού έχει στενή γραμμή με βαθύ άνοιγμα στο στήθος, διακοσμημένο εκατέρωθεν από μια φαρδιά, βελούδινη φά-

---

[484] *Ό. π.*

[485] Λεπτομέρεια από φωτοκάρτα, τέλη δεκαετίας 1920. *Φωτοθήκη Λέσχης Πολιτισμού Φλώρινας*.

[486] Φωτοκάρτα, τέλη δεκαετίας 1920. *Φωτοθήκη Λέσχης Πολιτισμού Φλώρινας*.

[487] *Ό. π.*

[488] *Ό. π.*

[489] Γυναίκα από τον Πολυπόταμο, με νεότερη φορεσιά (λεπτομέρεια). *Φωτογραφικό αρχείο Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ»*.

σα, μαύρου χρώματος. Μέσα από το άνοιγμα φαίνεται το *γκούσλε*. Στην μανικοκόλληση σχηματίζει σούρα και φούσκα και το μανίκι καταλήγει σε μανσέτα απλικαρισμένη με το ίδιο ύφασμα, όπως και στο άνοιγμα του στήθους. Ίδια φάσα υπάρχει και στον ποδόγυρο. Το βυσσινί *φούσταν* (*τσαρβένο/γκιουβέζνο/άλτσκο*) είναι το πιο επίσημο. *Σίνο* ονομάζονται αυτά που είναι σε μπλε αποχρώσεις και *ζελένο* σε πράσινες (Εικόνες 316 – 321).

Εικόνα 322: *Τσοράπι*[490].

Εικόνα 323: *Παπούτσια*[491].

Εικόνα 324: *Οπίντσι*[492].

<u>Τσοράπι</u>

Πλεχτές, μάλλινες κάλτσες, που καλύπτουν ολόκληρο το πόδι. Οι πιο παλιές φέρουν οριζόντιες ρίγες και γεωμετρικά σχέδια. Στη συνέχεια, οι ρίγες γίνονται κάθετες, ομοιόμορφες και ομοιόχρωμες, Υπάρχουν και οι σκέτες λευκές, με ένα μικρό διακοσμητικό σχέδιο στον αστράγαλο, ορισμένες φορές (Εικόνα 322).

[490] Λεπτομέρεια από φωτοκάρτα, τέλη δεκαετίας 1920. *Φωτοθήκη Λέσχης Πολιτισμού Φλώρινας*.

[491] Βλ.: Εικόνα 290.

[492] Λεπτομέρεια από φωτογραφία, με οικογένεια από την Τριανταφυλλιά, στη δεκαετία του 1930. *Αρχείο Γιάννη Κωνσταντίνου*.

Οπίντσι/Παπούτσια

Τσαρούχια κατασκευασμένα από γουρουνόδερμα, που δένουν με δερμάτινα κορδόνια. Αργότερα φορούσαν αγοραστά παπούτσια από καφέ ή μαύρο βουβαλίσιο δέρμα (Εικόνες 323 & 324).

Εικόνα 325: *Κοσμήματα*[493].

Εικόνα 326: *Κοσμήματα*[494].

Κοσμήματα/στολίδια

- *Μονίστα: περιλαίμιο που συγκρατεί σειρές από πολύχρωμες χάντρες, σαν κολιέ.*
- *Κόπετς*: ασημένιο κόσμημα του στήθους. Σειρές από αλυσίδες και νομίσματα. Ξεκινά από τους ώμους και ενώνεται μπροστά στο στήθος, δημιουργώντας αλλεπάλληλα ημικύκλια.
- *Γιόρνταν*: σειρές με αλυσίδες που συγκρατούνται σε διάφορα σημεία της ενδυμασίας (ποδιά ή κιουρδία).
- *Γκέρνταν*: αλυσίδα, από όπου κρεμόντουσαν λίρες ή νομίσματα ασημένια. Φοριόταν κοντά στον λαιμό.
- *Σίντζιρ βόδεν*: ιδιαίτερο κόσμημα από πλεγμένες αλυσίδες, το οποίο η μία του άκρη στερεώνεται κάτω από το στήθος, στο κέντρο, στην κιουρδία, δημιουργεί μια καμπύλη και περνάει και καταλήγει πίσω στον αυχένα.
- *Πάφτι*: μεταλλικές πόρπες.
- *Ζώνη*: δερμάτινη ή υφασμάτινη, διακοσμημένη με τόκες.

[493] [*Χωριό Τρίβουνο.*] (μτφ.). Διαθέσιμο στο https://www.facebook.com/Egejska/photos/a.10151487146313670/10151958756483670/?type=3&theater (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

[494] Φωτογραφία όπου εικονίζονται, από αριστερά, η Φανή Ρασπόπτση, η Βασιλική Κίζου και η Παρασκευή Πεντερίδου, στη δεκαετία του 1950. *Οικογενειακό αρχείο Παρασκευής Πεντερίδου (Πολυπόταμος)*.

- *Μπίσερι*: Μαραριταρένιο κολιέ, πολύ μακρύ, με μία ή δύο σειρές (κίτρινα ή άσπρα).
- *Ιγλίνια*: μικρές καρφίτσες ίδιου σχεδίου, συνήθως ανθόσχημες, που στερεόνονται στο ύψος του στήθους.
- *Πλετένκα/ι*: κοτσίδα ή κοτσίδες που στερεωνόταν κάτω από τη μαντήλα και στην απόληξή τους στολίζονταν με νομίσματα.

(Εικόνες 325 – 329).

Εικόνα 327: *Κοσμήματα*[495].

Εικόνα 328: *Κοσμήματα*[496].

Εικόνα 329: *Κοσμήματα*[497].

[495] Νέες γυναίκες από τον Πολυπόταμο, στη δεκαετία του 1960. *Οικογενειακό αρχείο Σοφίας Σλήφκα*.

[496] Η Σοφία Σλήφκα και η κόρη της, ντυμένες με παραδοσιακές φορεσιές, το 2018, στον Πολυπόταμο. *Οικογενειακό αρχείο Σοφίας Σλήφκα*.

[497] Η Χρυσούλα Ρασπόπτση, με τις κόρες της, Δοτούλα και Ελευθερία Στρεμπένη, ντυμένες με παραδοσιακές φορεσιές, το 2018, στον Πολυπόταμο. *Οικογενειακό αρχείο Χρυσούλας Ρασπόπτση*.

Παρόμοιες είναι οι φορεσιές και η εξέλιξή τους και στα χωριά Ατραπός, Τριανταφυλλιά και Τρίβουνο (Εικόνες 330 – 333), όπως και Γάβρος, Κορυφή, Κρανιώνας Μαυρόκαμπος, Χαλάρα, Μακροχώρι, Μελάς και Ποιμενικό των Κορεστείων (Εικόνες 334 – 338).

Εικόνα 330: *Φορεσιές από την Τριανταφυλλιά*[498].

Εικόνα 331: *Φορεσιές από το Τρίβουνο*[499].

Εικόνα 332: *Φορεσιές από το Τρίβουνο*[500].

[498] Λεπτομέρεια από φωτογραφία, με οικογένεια από την Τριανταφυλλιά, στη δεκαετία του 1930. *Αρχείο Γιάννη Κωνσταντίνου*.

[499] Ο γάμος του Done Lazhgov και της Stoina Boudzova, στο Τρίβουνο, τη δεκαετία του 1920. Stoikov, V. (2009). *T'RSYE It's history… it's legasy*. Canada: Vasil Stoikov, 609.

[500] Ο γάμος του Kole Torkov και της Temiana Stanishova, στο Τρίβουνο, τη δεκαετία του 1920. Stoikov, V. (2009). *ό. π.*, 612.

Εικόνα 333: *Φορεσιές από το Τρίβουνο*[501].

Εικόνα 334: *Φορεσιές από το Ποιμενικό*[502].

Εικόνα 335: *Φορεσιές από το Ποιμενικό*[503].

[501] Ο γάμος του Petre Mangov και της Fila Pavlev, στο Τρίβουνο, τη δεκαετία του 1920. Stoikov, V. (2009). *ό. π.*, 610.

[502] [*Γυναίκες με φορεσιές από το Ποιμενικό*.] (μτφ.). Διαθέσιμο στο https://www.facebook.com/Egejska/photos/a.10150192821758670/10150204929383670/?type=3&theater (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

[503] [*Ο γάμος του Γιώργη και της Γιάννας Κοντσόλοβι, στο Ποιμενικό, το 1935*.] (μτφ.). Διαθέσιμο στο https://www.facebook.com/Egejska/photos/a.10150192821758670/10152575730513670/?type=3&theater (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

Εικόνα 336: *Φορεσιές από το Ποιμενικό*[504].

Εικόνα 337: *Φορεσιές από τον Γάβρο*[505].

Εικόνα 338: *Φορεσιές από τον Μελά*[506].

[504] [*Οικογένεια από το χωριό Bapchor. Από αριστερά: Sofka Kiandova, Kole Kiandov, Georgi Kiandov, Vasil Kiandov, Fania Kiandova. Μπροστά: Stoianka Kiandova, Ristana Kiandova*.] (μτφ.). Διαθέσιμο στο https://www.facebook.com/Egejska/photos/a.10150192821758670/10155912579083670/?type=3&theater (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

[505] [*Φωτογραφία της οικογένειας Pando Skenderoff, το 1911*.] (μτφ.). Διαθέσιμο στο https://www.facebook.com/Egejska/photos/a.10150194935683670/10152941722458670/?type=3&theater (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

[506] [*Οικογένειες Τσαλάροβι και Πατρίκοβι, από τον Μελά*.] (μτφ.). Διαθέσιμο στο https://www.facebook.com/Egejska/photos/a.10150593066543670/10156038874763670/?type=3&theater (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

ΕΚΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Πρόταση εκπαιδευτικής αξιοποίησης
Ένα project τοπικής ιστορίας

Τοπική Ιστορία, λαϊκή παράδοση και εκπαίδευση

Η ΜΕΛΕΤΗ ΤΗΣ ΤΟΠΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑΣ, αποτελεί πολύτιμη μορφωτική ενασχόληση, γιατί εθίζει στη μελέτη και την ανάλυση του συγκεκριμένου, ενώ, παράλληλα, εισάγει στην κατανόηση των προβλημάτων του τόπου, διευκολύνει την κατανόηση της γενικής ιστορίας, προσεγγίζει τις ανάγκες και τις επιδιώξεις του λαού και αναπτύσσει στους μαθητές ερευνητική συμπεριφορά και συνείδηση[507]. Παρ' όλα αυτά, κατά το παρελθόν, η Τοπική Ιστορία δεν έτυχε αναγνώρισης από το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, λόγω του γεγονότος ότι η διδασκαλία της ιστορίας συνδέεται με τη συγκρότηση του «ενιαίου έθνους» και την ομογενοποίηση των πληθυσμών[508].

[507] Βώρος, Φ. (1990). Τοπική Ιστορία. *Εκπαιδευτικά*, *20*, 33 – 41.

[508] Ρεπούση, Μ. (1999). Τοπικές ιστορίες στο σχολείο. Από το γενικό παρελθόν στο παρελθόν του τόπου. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, *112*, 97 – 108.

Με τη μελέτη της τοπικής ιστορίας, η ιστορική γνώση δεν αντιμετωπίζεται ως τελικό προϊόν, δηλαδή ως έτοιμη γνώση για απομνημόνευση, διαδικασία η οποία στερεί από τους μαθητές τη δυνατότητα να αντιληφθούν τις διαδικασίες συγκρότησης της ίδιας της γνώσης και, επομένως, τους αποκλείει από τη διαδικαστική ιστορική γνώση (procedural knowledge)[509], ενώ οι μαθητές, μέσω αυτής της διαδικασίας, προσεγγίζουν και τη μεταγνώση, δηλαδή τη γνώση για τη γνώση, για τους στόχους που τέθηκαν, τις διαδικασίες και τις στρατηγικές που εφαρμόστηκαν[510]. Παράλληλα, υπάρχουν και στοιχεία κριτικής σε σχέση με τη μικροϊστορική ανάλυση, τα οποία συνδέονται με την αποσυσχέτιση του ιστορικού ενδιαφέροντος από το πλαίσιο αναφοράς του, καθώς και τον κατακερματισμό της ιστορικής γνώσης, και της μετατροπής της σε μια σειρά παρατιθέμενων ιστορικών στιγμιότυπων[511].

Από την άλλη πλευρά, θα ήταν αδόκιμο να υποστηρίξει κανείς ότι ανάμεσα στη μελέτη της τοπικής και της γενικής ιστορίας παρεμβάλλονται αδιαπέραστα τείχη. Αντιθέτως, πρόκειται για πεδία αλληλένδετα και αλληλοτροφοδοτούμενα. Η τοπική ιστορία δεν αποτελεί ένα νέο, ευκαιριακό ή περιστασιακό αντικείμενο διδασκαλίας ή μαθητικής έρευνας, αλλά η χρησιμότητά της βρίσκεται πάντα ενταγμένη εντός του πλαισίου μιας αναγκαίας, μεθοδολογικής και, συχνά, επαναλαμβανόμενης διασύνδεσής του με το αντικείμενο της γενικής σχολικής ιστορίας. Κατά τον τρόπο αυτό, η τοπική ιστορία δεν μπορεί να διαφοροποιείται από τους βασικούς κανόνες της διδακτικής μεθοδολογίας της γενικής ιστορίας και της σύγχρονης παιδαγωγικής αντίληψης, αλλά, αντίθετα, προσφέρεται για τις πλέον σύγχρονες τάσεις, αρχές και προβληματισμούς, οι οποίοι τα τελευταία χρόνια διατυπώνονται πάνω στη διδακτική της ιστορίας[512].

---

[509] Κάββουρα, Θ. (2004). Ιστορικές πηγές και περιβάλλοντα μάθησης Ιστορίας με τη χρήση Τεχνολογιών Πληροφορίας και Επικοινωνίας. Στο Κ. Αγγελάκος & Γ. Κόκκινος (επιμ.), *Η διαθεματικότητα στο σύγχρονο σχολείο. Η διδασκαλία της ιστορίας με τη χρήση πηγών*. Αθήνα: Μεταίχμιο, 193 – 211.

[510] Bage, G. (2000). *Thinking History 4-14. Teaching, learning, curricula and communities*. London: Routledge/Falmer, 89.

[511] Κόκκινος, Γ. (1998). *Διδακτικές προσεγγίσεις στο μάθημα της Ιστορίας. Για μια νέα διδακτική μεθοδολογία στην υπηρεσία της κριτικής ιστορικής σκέψης*. Αθήνα: Μεταίχμιο, 273. Ηλιάδου-Τάχου, Σ. (2001). Από το εργαστήριο τοπικής ιστορίας στη διδακτική της τοπικής ιστορίας. *Τα εκπαιδευτικά*, *61-62*, 120 – 133.

[512] Ανδρέου, Α. (2001). Από την γενική στην τοπική ιστορία ή όταν ο Κώττας αντάμωσε τους Leopold von Ranke και March Bloch. *Μακεδνόν*, *9*, 13 – 23.

Σήμερα, η σχέση της τοπικής Ιστορίας με την γενική αποτελεί μια σχέση αμοιβαίου εμπλουτισμού, η οποία περιλαμβάνει αναγκαίες ανταλλαγές και όχι μία σχέση υποταγής της μίας στην άλλη, όπως αντιμετωπιζόταν στο παρελθόν[513]. Η γενική Ιστορία, η οποία ασχολείται με το γενικό, επαναπροσδιορίζεται στη βάση του ατομικού, το οποίο αποτελεί το πεδίο της τοπικής ιστορίας, ενώ, παράλληλα, και η τοπική ιστορία αποκτά αναγνωσιμότητα, στο πλαίσιο της γενικότητας που την αφορά[514].

Επιπρόσθετα, θα μπορούσαμε να επισημάνουμε μια σημαντική διαφορά ως προς τη μελέτη των δύο ιστοριών στη σχολική πραγματικότητα: ενώ στη διδασκαλία της γενικής ιστορίας το μάθημα σπάνια ξεφεύγει από τα σχολικά εγχειρίδια και τη σχολική τάξη, στην περίπτωση της τοπικής ιστορίας δίνεται η δυνατότητα για ιστορική έρευνα με πιο άμεσους τρόπους και διασύνδεση σε μεγαλύτερο βαθμό με τα ενδιαφέροντα των μαθητών/τριών και την άμεση εμπειρία τους.

Σύμφωνα με τον Douch, τα οφέλη που αποκομίζουν οι μαθητές από τη μελέτη της τοπικής ιστορίας, διακρίνονται σε τρεις κατηγορίες[515]:

- γενικά εκπαιδευτικά (διαθεματική προσέγγιση της γνώσης, επικοινωνία σχολείου και τοπικής κοινωνίας, συνεργασία μαθητών και γονέων στην αναζήτηση πληροφοριών, ενεργητική μάθηση),
- συναισθηματικά (απόδοση σημασίας στα ευρήματα του τόπου και καλλιέργεια θετικής στάσης για τη διάσωσή τους, ανάπτυξη υπεύθυνης στάσης απέναντι στο φυσικό τοπίο και τους πόρους του, συμμετοχική διάθεση για τα ζητήματα του τόπου, αποφυγή τοπικιστικών στερεοτύπων, καλλιέργεια πνεύματος συνεργασίας και αποδοχής της διαφορετικότητας) και
- ιστορικά (εξοικείωση με τις μεθόδους των ιστορικών σπουδών, πρόσβαση στο υλικό των ιστορικών πηγών, απόκτηση γνώσεων για την ιστορία του τόπου, σύνθεση και παρουσίαση εργασιών, κατανόηση του

[513] Χατζηγιάννη, Κ. (1995). Η τοπική ιστορία και οι απαιτήσεις της. Στο Κ. Χατζηγιάννη, Θ. Μελάς & Σ. Μπελεγράτης (επιμ.), *Η τοπική Ιστορίας στο σχολείο. Μεθοδολογικές προσεγγίσεις*. Χαλκίδα: Γενικά Αρχεία του Κράτους – Αρχεία Νομού Εύβοιας, 14 – 17.

[514] Λεοντσίνης, Γ. & Ρεπούση, Μ. (2001). *Η Τοπική Ιστορία ως Πεδίο Σπουδής στο Πλαίσιο της Σχολικής Παιδείας*. Αθήνα: ΥΠΕΠΘ, Π.Ι. & ΟΕΔΒ.

[515] Douch, R. (1967). *Local history and the teacher*. London: Routledge & Kegan Paul, 7.

παρόντος μέσα από τη μελέτη του παρελθόντος, ανάπτυξη ενδιαφέροντος για τις ιστορικές σπουδές).

Η φύση και το περιεχόμενο της τοπικής ιστορίας μπορεί να κατανοηθεί από μαθητές ποικίλων ηλικιών και ικανοτήτων, δεδομένου ότι προσφέρει άμεσες ευκαιρίες για διάφορες προσεγγίσεις του ιστορικού γίγνεσθαι. Οι μαθητές έχουν την ευκαιρία να ανακαλύψουν την πολυπλοκότητα της ζωής μέσα στην κοινωνία που ζουν, όπως και τις αλληλεπιδράσεις της με άλλα κοινωνικά γίγνεσθαι. Ταυτόχρονα, ενισχύονται δεξιότητες που αφορούν στην προσπάθεια προσδιορισμού των ιδεών και των πεποιθήσεων των ανθρώπων του παρελθόντος, όπως και στη διάκριση των γνωρισμάτων του σύγχρονου κόσμου, ενώ την ίδια ώρα επιτυγχάνεται και η καλλιέργεια της συλλογικής μνήμης[516].

Ειδικότερα η μελέτη της τοπικής ιστορίας, στο σχολικό πλαίσιο, συμβάλει[517]:

- στην αποσυμφόρηση από τις δύσκαμπτες παραδοσιακές πρακτικές απομνημόνευσης χρονολογιών και περιγραφών μιας ιστορίας δομημένης από τρίτους,
- στην εμπλοκή σε διαδικασίες παρατήρησης, περιγραφής, κρίσης και σύγκρισης γεγονότων και προσώπων του ιστορικού γίγνεσθαι, που οδηγούν στην ευχερέστερη κατανόηση του παρόντος μέσα από την πιο κοντινή πραγματικότητα του παρελθόντος,
- στην εξοικείωση με τη μεθοδολογία της ιστορικής έρευνας, καθώς οι μαθητές μετατρέπονται σε πρωταγωνιστές μιας ερευνητικής διαδικασίας κατά την οποία ανακαλύπτουν, συλλέγουν, παρατηρούν, αξιολογούν και ταξινομούν ιστορικές πηγές αφενός και αφετέρου εξάγουν συμπεράσματα, με αποτέλεσμα την καλύτερη κατανόηση της γενικής Ιστορίας μέσα από την συσχέτιση και αντιπαραβολή της με την τοπική,
- στη διέγερση της φαντασίας με ταυτόχρονη ανακάλυψη του εαυτού τους ως ενεργού διαμορφωτή της κοινωνίας[518],

---

[516] Λεοντσίνης, Γ. & Ρεπούση, Μ. (2001). *ό. π.*, 35 – 36.

[517] Λεοντσίνης Γ. (1996), *Διδακτική της Ιστορίας: Γενική – τοπική ιστορία και περιβαλλοντική εκπαίδευση*. Αθήνα: Πατάκης, 50 – 62.

[518] Macafee, W. (1980). *Local History: Lecture Notes for M.A. Education Students*. Διαθέσιμο στο http://www.billmacafee.com/homepage/localhistorypaper1980.pdf (Ημερομηνία πρόσβασης: 3/8/2017).

- στη διαπίστωση ότι η Ιστορία υπάρχει παντού γύρω μας και πολύ πέρα από το σχολικό εγχειρίδιο,
- στην ανάπτυξη εκτίμησης για το κοινό παρελθόν τους και διεύρυνση των συνόρων μεταξύ του σχολείου και της τοπικής κοινωνίας[519],
- στην ικανοποίηση της ανάγκης για εξακρίβωση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της ταυτότητάς τους στην τοπική περιοχή που ζουν και σε ένα επίπεδο που βρίσκεται κάτω από εκείνο του εθνικού,
- στην ευαισθητοποίηση σε θέματα περιβαλλοντικού χαρακτήρα μέσα από την διαπίστωση της διαχρονικής σχέσης του ανθρώπου με το περιβάλλον και την μεταξύ τους αλληλεπίδραση,
- στην απαλλαγή από την ανία που προκαλεί η έλλειψη αμεσότητας και οι γενικεύσεις της γενικής Ιστορίας,
- στην ασφαλέστερη ανάγνωση της εθνικής Ιστορίας και από εκεί στην παγκόσμια και αντίστροφα, καθώς οι τοπικές, εθνικές και παγκόσμιες μελέτες δεν είναι αντίθετες ή ανταγωνιστικές μεταξύ τους, αλλά συμπληρωματικές[520],
- στην κοινωνικοποίηση, μέσα από την αναγνώριση της κοινής ιστορικής μνήμης με τους λοιπούς κατοίκους της περιοχής στην οποία και διαμένουν και σφυρηλάτηση ισχυρών δεσμών με τον τόπο τους[521].

Κατά τον τρόπο αυτό, σταδιακά η τοπική ιστορία εντάσσεται στη διδασκαλία του μαθήματος της ιστορίας στα ελληνικά σχολεία, και αναπτύσσεται εκδοτική δραστηριότητα από τη δεκαετία του 1990, καθώς αυξάνονται οι τίτλοι που σχετίζονται με τη διδακτική της τοπικής ιστορίας[522].

---

[519] Aktekin, S. (2010). Culturally, The Protection of Natural and Historical Heritage and the Cost to Society: Britain and Turkey Examples. *Turk Yurdu*, *270*, 52 – 58.

[520] *Ό. π.*

[521] Δελιόπουλος, Γ. (2015). Δημιουργικές Δραστηριότητες με την χρήση των ΤΠΕ στην Τοπική Ιστορία. Στο Β. Δαγδιλέλης, Α. Λαδιας, Κ. Μπίκος, Ε. Ντρενογιάνη & Μ. Τσιτουρίδου (επιμ.), *Πρακτικά Εργασιών 4ου Πανελλήνιου Συνεδρίου «Ένταξη των ΤΠΕ στην Εκπαιδευτική Διαδικασία» της Ελληνικής Επιστημονικής Ένωσης στην Εκπαίδευση (ΕΤΠΕ)*. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης & Πανεπιστήμιο Μακεδονίας. Διαθέσιμο στο http://www.etpe.gr/custom/pdf/etpe2294.pdf (Ημερομηνία πρόσβασης: 3/8/2017).

[522] Ανδρέου, Α. (1998). Η τοπική ιστορία ως παράγοντας κατανόησης της χρησιμότητας της ίδιας της Ιστορίας: Ένα παράδειγμα. *Μακεδνόν*, *5*, 3 – 15.

Σε μια εποχή, όπου η διεθνής τάση και πρακτική υπαγορεύει την ενοποίηση των γνωστικών αντικειμένων των κοινωνικών επιστημών, όπως και στη διεπιστημονικότητα και το «διάλογο» μεταξύ των διαφόρων αντικειμένων, το εκάστοτε θεωρητικό-μεθοδολογικό ζήτημα πρέπει να αντιμετωπίζεται σε διεπιστημονική βάση και με μια ολική αντίληψη, με στόχο τη συνολική σύλληψη και ερμηνεία του ενιαίου γνωστικού αντικειμένου[523]. Δεν είναι εύκολο να προσδιοριστεί με ακρίβεια τι ανήκει ως αντικείμενο σε μια επιστήμη και τι αποκλειστικά σε μια άλλη, καθώς πολλά ζητήματα μπορούν να εξεταστούν από διαφορετική οπτική και άρα υπό το πρίσμα διαφορετικού κάθε φορά επιστημονικού πεδίου. Κατά τον τρόπο αυτό, η περιβαλλοντική εκπαίδευση, με την πλατιά έννοια του όρου, συνδέεται ούτως ή άλλως με την τοπική ιστορία. Από την άλλη πλευρά, αν και στην περίπτωση της μελέτης της τοπικής ιστορίας η δυνατότητα ένταξης αντίστοιχων προγραμμάτων της σε περιβαλλοντικά προγράμματα είναι πιο περιορισμένη, ωστόσο υπάρχει ποικιλία θεμάτων που εμπίπτουν στην περιοχή της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης[524]. Τα διάφορα προγράμματα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης που υλοποιούνται στα σχολεία αξιοποιούν ολιστικές προσεγγίσεις του περιβάλλοντος, στις οποίες ενσωματώνεται και το παρελθόν του τόπου. Η μελέτη του γεωγραφικού και του ιστορικού χώρου και η συνειδητοποίηση των διαδοχικών τους αλλαγών, όπως και οι συνέπειες που επιφέρουν στην καθημερινή ζωή, η αντίληψη της χρονικής εξέλιξης του ιστορικού χώρου και η κατανόηση και αποδοχή των πολιτισμικών, θρησκευτικών και άλλων κοινωνικών και πολιτικών αλλαγών, αποτελούν κοινές επιδιώξεις της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης και της τοπικής ιστορίας[525]. Ειδικότερα, στην περίπτωση της λαογραφίας και της τοπικής ιστορίας είναι -όχι μόνο δυνατό αλλά και επιτακτικό- να πραγματοποιείται μια γόνιμη συνάντησή τους με άλλα αντικείμενα, όπως αυτό της ανθρωπολογίας, αλλά και της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης. Σε ό,τι αφορά την τελευταία, η ενασχόληση με ζητήματα τοπικής ιστορίας και λαογραφίας ενδείκνυται για τη διασύνδεσή της

[523] Νιτσιάκος, Β. (2018). Εισαγωγή. Στο Β. Νιτσιάκος & Π. Ποτηρόπουλος (επιμ.), *Λαογραφία και Ανθρωπολογία. Μια συμβολή στον διάλογο*. Αθήνα: εκδόσεις Ι. Σιδερή, 11 – 27.

[524] Βαϊνά, Μ. (1997). *Θεωρητικό πλαίσιο διδακτικής της Τοπικής Ιστορίας για τον εικοστό αιώνα*. Αθήνα: Gutenberg, 119.

[525] Λεοντσίνης, Γ. & Ρεπούση, Μ. (2001). *ό. π.*, 40.

με θέματα που έχουν να κάνουν τόσο με το ιστορικό, όσο και με το φυσικό περιβάλλον και τη διασύνδεσή του με την καθημερινή ζωή των ανθρώπων και την εξέλιξή της μέσα στους αιώνες[526].

Σημαντικό στοιχείο της τοπικής, αλλά και της γενικής ιστορίας ενός τόπου αποτελεί η λαϊκή παράδοση, ο πολιτισμός ενός λαού, η κληρονομιά που μεταφέρεται από γενιά σε γενιά, συνδέοντας το παρελθόν με το παρόν και το μέλλον. Οι προγενέστερες γενιές, μέσω αυτής της μεταφοράς, επηρεάζουν τα πολιτισμικά στοιχεία των μεταγενέστερων, όπως η θρησκεία, οι παραδόσεις και η γλώσσα. Τα στοιχεία αυτά, με τα οποία δεν ταυτίζονται οι μεταγενέστερες γενιές μπορούν να αντικατασταθούν με νέα τέτοια στοιχεία, τα οποία να συμβαδίζουν με τις ανάγκες του λαού, καθώς η εξέλιξη και η ανάπτυξη του πολιτισμού συνδέεται άμεσα με την ίδια την επιβίωση των ανθρώπων[527].

Η λαϊκή παράδοση συνδέεται με τον πολιτισμό, εφόσον αποτελεί σημαντικό κομμάτι της κληρονομιάς του. Η σημασία της εντοπίζεται σε αρκετούς κλάδους, όπως στον ιστορικό, στον ψυχολογικό, στον καλλιτεχνικό, στον εκπαιδευτικό και στον κοινωνικό. Προστατεύοντας τα πολιτιστικά στοιχεία του παρελθόντος και συμβάλλοντας στην διατήρηση της εθνικής ταυτότητας και της φυσιογνωμίας του κάθε έθνους, ενώνει το παρελθόν με το παρόν. Μέσω της λαϊκής παράδοσης, μεταβιβάζονται ιστορικές, εθνικές, γλωσσικές, θρησκευτικές και καλλιτεχνικές γνώσεις από γενιά σε γενιά, οι οποίες εκφράζουν διάφορες ενέργειες των ανθρώπων. Παράλληλα, η λαϊκή παράδοση ενισχύει την πίστη και τον σεβασμό στα ιδανικά και τις αξίες ενός λαού, όπως η αγάπη, η δικαιοσύνη, η ελευθερία, η δημοκρατία και αποτελεί πηγή γνώσης, έμπνευσης, συλλογικότητας και δημιουργίας για όλες τις γενιές, από την παλαιότερη έως την νεότερη. Καθώς η παιδεία αποτελεί έναν σημαντικό παράγοντα στην προσπάθεια για τη διατήρηση της λαϊκής παράδοσης, εξυπηρετεί στη μεταβίβαση των αξιών της και της πολιτιστικής κληρονομιάς κάθε λαού, ως αναπόσπαστο στοιχείο διαμόρφωσης της ταυτότητας του, αλλά και της αλληλοσύνδεσης μεταξύ των γενεών. Η μετάδοση της λαϊκής παράδοσης αποτελεί έναν τρόπο αναζήτησης της προέλευσης κάθε κοινωνίας, καθώς

[526] Νιτσιάκος, Β. (2018). *ό. π.*
[527] Λουκάτος, Δ. (1985). *ό. π.*

αναζητούνται οι καταβολές κάθε τόπου και λαού, εντοπίζονται οι παραδόσεις του και δημιουργείται η φυσιογνωμία του[528]. Η λαϊκή παράδοση αποτελεί ένα σημαντικό στοιχείο για την νέα γενιά σε κάθε λαό, εφόσον έχει αντίκτυπο στη διαμόρφωση της ταυτότητας των ατόμων, όπως και στην ένταξή τους στο σύγχρονο πλαίσιο μιας πολιτισμικής παγκοσμιοποίησης, μέσα στο οποίο δεν είναι παρά μόνο αυτή που μπορεί να αποτελέσει βασικό στοιχείο πιστοποίησης της ιδιαίτερης ταυτότητας τους. Επιπρόσθετα, ενώ επιβάλλεται η μετάδοση των στοιχείων της λαϊκής παράδοσης και κληρονομιάς στις νέες γενιές δεν πρέπει να αντιπαρατίθεται στην αντίστοιχη ταυτότητα του «άλλου», αλλά να προωθεί τον αλληλοσεβασμό, την αλληλεπίδραση και την αλληλεγγύη, αναζητώντας τα κοινά στοιχεία, με σεβασμό στις διαφορές[529].

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, είναι εμφανές ότι η παιδεία αποτελεί ένα σημαντικό παράγοντα για τη μετάδοση της λαϊκής παράδοσης από γενιά σε γενιά. Για να καταστεί αυτό δυνατό είναι αναγκαίο η καλλιέργεια των γνώσεων που σχετίζονται με την παράδοση να ξεκινάει από τις μικρές ηλικίες. Η ύπαρξη μέσα στη σχολική τάξη στοιχείων τέτοιων που να δίνουν τη δυνατότητα στους μαθητές να προσεγγίσουν, με το δικό τους τρόπο, το εκάστοτε παραδοσιακό υλικό, αποσκοπεί στην εξοικείωση με την ουσία της παράδοσης. Ένα τέτοιο στοιχείο μπορεί να είναι οι παραδοσιακές φορεσιές ενός τόπου, όπως και το αντίστοιχο φωτογραφικό υλικό[530]. Μέσα στα σχολικά εγχειρίδια, όμως, τα οποία χρησιμοποιούνται στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, ακόμα και στις περιπτώσεις που τα αντίστοιχα κεφάλαια αναφέρονται στην καθημερινή ζωή ή τον πολιτισμό, οι πληροφορίες που παρέχονται στο κείμενο και ακόμη περισσότερο οι εικονογραφημένες πηγές είναι ανεπαρκείς, ελλιπείς και υποβαθμισμένες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το βιβλίο Ιστορίας της Δ’ Δημοτικού, όπου μόνο το 10% των εικόνων αφορούν στην καθημερινή ζωή[531]. Η ενασχόληση του εκπαιδευτικού με τη διδασκαλία ζητημάτων

[528] Μπενέκος, Δ. (2004). *ό. π.*

[529] Αυδίκος, Ε. (2009). *ό. π.*

[530] Μπενέκος, Δ. (2004). *ό. π.*

[531] Ανδρέου, Α. & Κασβίκης, Κ. (2008). Το μετέωρο βήμα της σχολικής ιστορίας στα νέα εγχειρίδια για το Δημοτικό Σχολείο. Στο Α. Ανδρέου (επιμ.), *Η διδακτική της Ιστορίας στην Ελλάδα και η έρευνα στα σχολικά εγχειρίδια*. Αθήνα: Μεταίχμιο: 81 – 128.

καθημερινότητας και στοιχείων που απαρτίζουν το λαϊκό πολιτισμό, στο βαθμό που εμπλουτίζεται με την αξιοποίηση και άλλων μεθόδων, όπως το project, δίνοντας βάρος στην ίδια την επαφή των παιδιών με πρωτογενείς πηγές, όπως φωτογραφίες και αντικείμενα, μπορεί να ενισχύσει τη διάθεσή τους για έρευνα, χωρίς να μένουν στα στενά όρια του σχολικού εγχειριδίου[532].

[532] Λεοντσίνης, Γ. & Ρεπούση, Μ. (2001). *ό. π.*

Βιωματική μάθηση, μέθοδος project και παραδοσιακές φορεσιές

Με τον όρο βιωματική μάθηση εννοούμε την οργάνωση της μαθησιακής διαδικασίας με βάση την αρχή «learning by doing», η οποία προϋποθέτει την ενεργό συμμετοχή των μαθητών σε διάφορες δραστηριότητες, στην έρευνα, στην παρατήρηση, στις προσομοιώσεις κ.λπ. Πρόκειται για τη διαδικασία οικειοποίησης της γνώσης, διαμέσου της εμπειρίας και της αναζήτησης προσωπικού νοήματος σ' αυτήν. Η θεωρία της βιωματικής μάθησης υποστηρίζει ότι η εμπειρία διαδραματίζει σημαντικό ρόλο κατά τη διαδικασία της μάθησης, αλλά και για την ανάπτυξη δεσμών ανάμεσα στους μαθητές, στη διαμόρφωση της καθημερινότητάς τους και στην κοινωνική πραγματικότητα. Δίνει έμφαση στο ρόλο που παίζει η εμπειρία στη διαδικασία της μάθησης και, αντί της απομνημόνευσης πληροφοριών, προτείνει την αναζήτηση νοήματος. Επιδιώκει τη διανοητική και συναισθηματική κινητοποίηση του μαθητή, στοχεύοντας στην απαρτίωση της νοητικής και συγκινησιακής διεργασίας[533], καθώς αποσκοπεί στη διαμόρφωση ενός περιβάλλοντος το οποίο θα παρέχει εμπειρίες που να διευκολύνουν τις ενδοψυχικές διεργασίες ιδιοποίησης και διαμόρφωσης του ψυχικού κόσμο, της προσωπικότητας, των επιθυμιών, αναγκών, κινήτρων, ενδιαφερόντων των μαθητών[534].

Σύμφωνα με τα παραπάνω, οι βασικότερες αρχές της βιωματικής μάθησης είναι οι εξής[535]:

- Αξιοποίηση των βιωμάτων των μαθητών ή πρόκληση νέων.
- Ενθάρρυνση του μαθητή να συμμετάσχει ενεργητικά στη μαθησιακή διαδικασία και να οικειοποιηθεί το θέμα που προσεγγίζει, μέσω της επένδυσης προσωπικού ενδιαφέροντος σε αυτό.
- Προτροπή σε έρευνα και ανακάλυψη και ενεργοποίηση της φαντασίας και της δημιουργικότητας.
- Έμφαση στην αναζήτηση και δημιουργία νοήματος έναντι της απομνημόνευσης πληροφοριών.

---

[533] Δεδούλη, Μ. (2001). Βιωματική μάθηση: Δυνατότητες αξιοποίησής της στην ευέλικτη ζώνη. *Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών θεμάτων*, *6*, 145 – 159.

[534] Μπακιρτζής, Κ. (2000). Βιωματική εμπειρία και κίνητρα μάθησης. *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, *30*, 87 – 109.

[535] Δεδούλη, Μ. (2001). *ό. π.*

- Απαρτίωση της νοητικής και συγκινησιακής διαδικασίας, μέσω της κινητοποίησης του μαθητή σε νοητικό και συναισθηματικό επίπεδο, δεδομένου ότι η μάθηση βασίζεται στην αλληλεπίδραση γνώσης και συναισθηματικών διεργασιών.
- Υποβοήθηση του μαθητή να αντιληφθεί το ρόλο των κοινωνικών, οικονομικών, ιστορικών και πολιτισμικών παραγόντων στη διαμόρφωση του κοινωνικού γίγνεσθαι και να συνειδητοποιήσει τον τρόπο που οι κοινωνικές συνιστώσες συναντιούνται με την προσωπική του ιστορία[536].
- Προώθηση της αυτογνωσίας του μαθητή.

Ο Χρυσαφίδης ταυτίζει τη μέθοδο project με τη βιωματική επικοινωνιακή διδασκαλία, με ένα πλέγμα διδακτικών διαδικασιών που έχουν ως αφόρμηση βιωματικές καταστάσεις. Είναι δηλαδή ανάγκες, προβλήματα και απορίες του παιδιού, που πηγάζουν από την καθημερινή ζωή, καθώς και από τις εμπειρίες και τις ανησυχίες που του δημιουργούνται μέσα στον κοινωνικό περίγυρο όπου ζει και ενσωματώνεται. Καλύπτει τις ανάγκες του ατόμου για εντατικοποίηση της προσωπικής διερεύνησης και της επικοινωνιακής διαδικασίας. Θέτει στο επίκεντρο της διαδικασίας τις βιωματικές καταστάσεις των παιδιών (ατομικά και ομαδικά), στο πλαίσιο μιας επικοινωνιακής αλληλεπίδρασης. Η γνώση μπαίνει στην υπηρεσία της αναζήτησης και της προβληματικής των μελών της ομάδας. Ο μαθητής μαθαίνει να προσεγγίζει την επιστημονική αλήθεια μέσα από ατομικές και ομαδικές αναζητήσεις. Μαθαίνει, επίσης, να μοιράζεται τη χαρά της επιτυχίας και να νοιώθει τη χαρά της συμβολής, που ενισχύει το συναίσθημά του. Πρόκειται για ανοιχτού και συλλογικού τύπου διαδικασίες μάθησης και διερεύνησης, οι οποίες έχουν ευμετάβλητη δομή και περιλαμβάνουν αναστοχαστικές φάσεις. Το θέμα που απασχολεί κάθε φορά ένα project πρέπει να παρέχει τη δυνατότητα διαφυγής από τη -στενά- σχολική ζωή και να ακουμπά σε ένα ευρύτερο φάσμα, που να άπτεται των ενδιαφερόντων των μαθητών και της καθημερινότητάς τους. Σε όλα τα στάδια, από την επιλογή του

[536] Postle, D. (1993). Putting the heart back into learning. Στο D. Boud, R. Cohen, & D. Walker (eds.), *Using experience for learning*. Buckingham: Society for Research into Higher Education & Open University Press, 33 – 45.

θέματος έως και την πραγματοποίηση της απαιτούμενης έρευνας και την παραγωγή του τελικού της αποτελέσματος, ο εκπαιδευτικός και οι μαθητές αποτελούν τους συνδιαμορφωτές του όλου εγχειρήματος, με τον πρώτο να λειτουργεί επικουρικά και μόνο ως συντονιστής, προκειμένου να εξασφαλίσει στους μαθητές εκτεταμένα περιθώρια δράσης[537]. Για την απαρχή ενός project η αφορμή-παρακίνηση ενδέχεται να προκύψει από οτιδήποτε, όπως από ένα συμβάν της επικαιρότητας, ένα βίωμα, ένα έντονο ενδιαφέρον των μαθητών, μία πρόταση του εκπαιδευτικού κ.ά. Επομένως, ο παιδοκεντρικός αυτός τρόπος προσέγγισης της γνώσης, συμβάλλει στην ανάπτυξη συνεργατικής κουλτούρας, στην παροχή διαφόρων κινήτρων, όπως και στην ενίσχυση της πρωτοβουλίας, της αυτενέργειας, του διάλογου, της κριτικής σκέψης, της αυτοοργάνωσης, της δημιουργικότητας, της φαντασίας, και της ικανότητας διαχείρισης προβλημάτων[538].

Τα κάθε είδους αντικείμενα είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με τον άνθρωπο και τη ζωή του πάνω στη γη, από τα προϊστορικά ακόμα χρόνια, με τη χρήση αλλά και την κατασκευή τους να εμπεριέχουν κοινωνικοπολιτισμικές, ιστορικές και ψυχολογικές διαστάσεις. Κατά τον τρόπο αυτό, η χρήση των αντικειμένων δύναται να αξιοποιηθεί προκειμένου να προωθήσουν την σκέψη και την ανάπτυξη σημαντικών διανοητικών δραστηριοτήτων, καθώς με την επεξεργασία τους δίνεται η δυνατότητα ανάπτυξης της παρατήρησης και της κριτικής ικανότητας[539]. Με την αξιοποίησή τους διευκολύνεται η διαδικασία της μάθησης, διότι συμβάλλουν στη δημιουργία ενθουσιασμού, ενώ, παράλληλα, γεννούν την επιθυμία για αναζήτηση περεταίρω γνώσης και ανακάλυψης, την ίδια ώρα που βοηθούν τη γνώση που αποκτιέται να εδραιώνεται για περισσότερο καιρό στη μνήμη[540].

---

[537] Χρυσαφίδης Κ. (2006). *Βιωματική-επικοινωνιακή διδασκαλία: εισαγωγή της μεθόδου project στο σχολείο*. Αθήνα: Gutenberg.

[538] Δημητριάδου, Κ. (2016). *Νέοι προσανατολισμοί της Διδακτικής. Προσαρμογή της διδασκαλίας στις εκπαιδευτικές προκλήσεις του 21ου αιώνα*. Αθήνα: Gutenberg

[539] Jones, M .O. (1993). Why take a behavioral approach to folk objects. Στο S. Lubar & D. Kingery (eds.), *History from Things: Essays on material culture*. Washington: Smithsonian Institution Press, 182 – 196.

[540] Ingle, M. (2004). Pupil's perceptions of museum education sessions. Στο E. Hooper Greenhill (eds.), *The Educational Role of the Museum*. London/ New York: Rutledge, 312 – 319.

Η αναγνώριση της αξίας της αξιοποίησης των αντικειμένων στην εκπαιδευτική πράξη ξεκινά από πολύ παλιά, καθώς, ήδη από το 16ο αιώνα, μεγάλοι διαφωτιστές, όπως ο Bacon, την έχουν επισημάνει. Ειδικότερα, ο Φράγκος αναφέρει ότι τα αντικείμενα σχετίζονται με σημαντικές διδακτικές αρχές, όπως της *«βίωσης και αναβίωσης»*, της *«εποπτείας»* και της *«ανακάλυψης»*[541]. Επίσης, οι Μπούνια και Νικονάνου τονίζουν ότι τα αντικείμενα, εκτός από την χρηστική, συμβολική και ιστορική αξία που ενέχουν, παράλληλα περιλαμβάνουν και τις εξής *«εκπαιδευτικές ποιότητες-αξίες»*[542]:

- Της υλικότητας και αυθεντικότητας, η οποία στηρίζει την έμμεση επικοινωνία του ατόμου με το παρελθόν και το χωροχρόνο από τον οποίο προέρχονται, όπως και την κατανόησή του ρόλου τους, τόσο στο παρόν, όσο και το μέλλον, με την πρόσθετη ευκολία ότι δεν προϋποθέτει ειδικές γνώσεις ή συγκεκριμένη ηλικιακή ωριμότητα και δεν υπόκειται σε κοινωνικοπολιτικούς περιορισμούς.
- Της ευρύτητας, η οποία χαρακτηρίζει τα αντικείμενα, σε ότι αφορά τα διαφορετικά είδη πληροφοριών και αφηγήσεων, με τις οποίες μπορούν να συνδεθούν. Για παράδειγμα, μπορούν να αξιοποιηθούν για διεπιστημονικές και διαθεματικές προσεγγίσεις, για ευέλικτες «ανοιχτές» μαθησιακές διαδικασίες, όπως και να υπηρετήσουν διαφοροποιημένους στόχους που έχουν να κάνουν με την ιστορική μάθηση, τις φυσικές επιστήμες, τη διαπολιτισμική εκπαίδευση κ.λπ.
- Την «ποιότητα-αξία» τους ως φορείς πληροφοριών, καθώς τα αντικείμενα, ως ανθεκτικά σύμβολα, αποτελούν άμεσους φορείς μηνυμάτων και πολιτιστικών πληροφοριών και είναι σε θέση να μας «διηγηθούν» πολλές ιστορίες πραγματικές ή και επίπλαστές, παλιές ή καινούριες, οι οποίες να αφορούν ευρεία γκάμα θεμάτων, δίνοντας έτσι τη δυνατότητα της ενεργητικής προσέγγισής τους.
- Της αισθητικής, η οποία διαμεσολαβείται από τις ειδικές προτιμήσεις και προσωπικές προδιαγραφές του/της εκάστοτε παρατηρητή/τριας, οι

[541] Φράγκος, Χ. (1984). *Ψυχοπαιδαγωγική*. Αθήνα: Gutenberg, 406.

[542] Μπούνια, Α. & Νικονάνου, Ν. (2008). Μουσειακά αντικείμενα και ερμηνεία: Δημιουργώντας την εμπειρία, επιδιώκοντας την επικοινωνία. Στο Ν. Νικονάνου & Κ. Κασβίκης (επιμ.), *Εκπαιδευτικά ταξίδια στο χρόνο: Εμπειρίες και ερμηνείες του παρελθόντος*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 66 – 93.

οποίες εδράζονται στις προδιαγραφές του κοινωνικού πλαισίου και τελικά μπορούν να αποτελέσουν την αφετηρία για τη δημιουργική πράξη και την υλική-αισθητική δραστηριοποίηση.

Μια σημαντική πηγή τοπικής ιστορίας μπορούν να αποτελέσουν τα αντικείμενα τέχνης και καθημερινής ζωής, τα οποία βρίσκονται σε διάφορα μουσεία, σε ιδιωτικές συλλογές ή και στο οικογενειακό περιβάλλον των μαθητών. Τα αντικείμενα αυτά μπορούν να καταστούν εξαιρετικά χρήσιμα κατά την εκπαιδευτική διαδικασία, καθώς οι μαθητές που μελετούν την τοπική ιστορία δύνανται να έρθουν σε επαφή με τις μαρτυρίες των υλικών καταλοίπων, προκειμένου να γνωρίσουν την αξία αλλά και τους περιορισμούς τους[543]. Καθώς τους δίνεται η δυνατότητα να δουν και να αγγίξουν τα ίδια τα αντικείμενα που άνθρωποι του παρελθόντος είχαν επινοήσει, κατασκευάσει, χρησιμοποιήσει και αγγίξει, η βιωματική αυτή και ενσυναισθητική προσέγγιση των κοινωνιών του παρελθόντος, επιτρέπει στα παιδιά να αναπτύξουν την ιστορική τους σκέψη και γνώση[544], όπως και δεξιότητες που άπτονται στο αισθητικό, ψυχοκινητικό, κοινωνικό και συναισθηματικό επίπεδο[545].

Οι Ceron & Mz-Recaman υποστηρίζουν ότι τα διάφορα αντικείμενα (και συγκεκριμένα τα αντικείμενα που απαρτίζουν διάφορες μουσειακές συλλογές) δύνανται να καταστούν εξαιρετικά παιδαγωγικά εργαλεία. Συγκεκριμένα, οι παραπάνω ερευνητές, κατά την αξιολόγηση εκτεταμένου προγράμματος το οποίο περιελάμβανε αντικείμενα από συλλογές μουσείων, διαπίστωσαν ότι τα αντικείμενα αυτά διευκόλυναν τη διδακτική διαδικασία, προκάλεσαν το ενδιαφέρον και την προσοχή των μαθητών και ενίσχυσαν τις προηγούμενες γνώσεις που κατείχαν σχετικά με το θέμα, ενώ, παράλληλα, συνέβαλαν στην ανάπτυξη δεξιοτήτων, προκάλεσαν την εκτίμηση και το σεβασμό των παιδιών για τα αντικείμενα και, ακόμα, τα παιδιά δήλωσαν ότι μάθαιναν ενώ έπαιζαν[546]. Προκειμένου, όμως, να επιτελέσουν τα διάφορα αντικείμενα που αξιοποιούνται

[543] Douch, R. (1967). *ό. π.*, 61.

[544] Νάκου, Ε. (2009). *Μουσεία, Ιστορίες και Ιστορία*. Αθήνα: Νήσος, 168.

[545] Δημητριάδου, Κ. (2016). *ό. π.*, 127 – 135.

[546] Cerón, D. & Mz-Recaman, C. I. (1994). The Museum comes to school in Colombia: Teaching packages as a method of learning. Στο P. G. Stone & B. L. Molyneaux (eds.), *The presented past: Heritage, Museums and Education*. London & New York: Routledge, 148 – 158.

στην εκπαιδευτική διαδικασία το ρόλο τους απαιτείται να ενταχθούν σε ένα προσεκτικά σχεδιασμένο εκπαιδευτικό πλάνο, με συγκεκριμένους στόχους, ενώ, παράλληλα και ο εκπαιδευτικός χρειάζεται να παρέχει την αναγκαία υποστήριξη κατά την υλοποίησή του, προκειμένου να επιτευχθούν οι γνωστικοί και κοινωνικοποιητικοί στόχοι.

Η αναγνώριση των συνεχειών και των ασυνεχειών στην εξέλιξη ενός πολιτισμού, έχει ιδιαίτερη σημασία για τη νέα γενιά, η οποία συνήθως δεν έχει σαφή και συγκροτημένη αντίληψη του νεοελληνικού παραδοσιακού, προβιομηχανικού πολιτισμού. Διαχρονικά, η ενδυμασία αποτελεί ένα από τα πλέον σημαίνοντα πολιτιστικά στοιχεία και αποτύπωση του εκάστοτε λαϊκού πολιτισμού. Εκφράζει τις συνθήκες ζωής της εποχής της, τα χαρακτηριστικά και την ιδιοσυγκρασία των ανθρώπων που απαρτίζουν την κοινωνία, όπως και τις οικονομικές και τεχνικές δυνατότητες που επικρατούσαν, καθώς αποτελεί παράγωγο στοιχείο όλων αυτών. Οι φορεσιές αποτελούν συστατικό στοιχείο της ίδιας της ταυτότητας μιας περιοχής και των κατοίκων της, ενώ συνδέονται άμεσα με τον τρόπο ζωής, τα ήθη και τα έθιμά τους[547]. Μέσα από τη μελέτη των παραδοσιακών ενδυμασιών ενός τόπου, μπορούμε να αντλήσουμε σημαντικές πληροφορίες για τον τρόπο που ζούσαν οι άνθρωποι μιας εποχής, τις συνθήκες που αντιμετώπιζαν, τις συνήθειές τους κ.λπ., ζητήματα εξαιρετικά χρήσιμα για την εκπαιδευτική διαδικασία και την πολύπλευρη, ουσιαστική μάθηση. Ο στόχος αυτός μπορεί να επιτευχθεί μέσω της άμεσης επαφής των παιδιών με τις παραδοσιακές φορεσιές, προκειμένου να τις επεξεργαστούν από κοντά, να τις χρησιμοποιήσουν, να τις φορέσουν. Σε αυτό το πλαίσιο, η αξιοποίηση παραδοσιακών φορεσιών και η άμεση βιωματική επαφή των παιδιών με αυτές επιτρέπει τον μετασχηματισμό της λαϊκής παράδοσης από μακρινό, μουσειακό έκθεμα, σε ενδιαφέρον και ζωντανό στοιχείο της διδακτικής διαδικασίας. Η λαϊκή παράδοση μετατρέπεται σε πηγή έμπνευσης, μέσα στο σχολικό πλαίσιο: τα παραμύθια, τα δημοτικά τραγούδια, η καθημερινότητα στο χωριό, τα παλιά επαγγέλματα, τα λαϊκά δρώμενα αξιοποιούνται στη δραματοποίηση, στη βιωματική μάθηση και στα παιχνίδια ρόλων, εμπλέκοντας τους μαθητές σε μια διαδικασία ενεργού μάθησης και ενσυναίσθησης. Ιδιαίτερα, *ο ρόλος της*

[547] Πετρίδου, Ε. (2012). *ό. π.*

προσχολικής και πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης στην ενεργοποίηση της πολιτιστικής αυτοσυνειδησίας των σύγχρονων γενεών θα πρέπει να είναι καθοριστικός, αν θέλουμε οι αυριανοί πολίτες να έχουν μια εμπεριστατωμένη και σαφή άποψη για το ποια στοιχεία της παράδοσης είναι λειτουργικά στη σύγχρονη εποχή ή ακόμα περισσότερο, ποιες αξίες θα ήταν προς όφελος δικό τους και της ευρύτερης κοινωνίας να υιοθετήσουν[548].

[548] Κακάμπουρα-Τίλη Ρ. (2000). Δραματοποίηση λαϊκών δρωμένων στο ελληνικό σχολείο. *Παρνασσός*, *ΜΒ΄*, 215 – 228.

Πρόταση διδακτικής αξιοποίησης της παραδοσιακής φορεσιάς

Το συγκεκριμένο διαθεματικό σχέδιο εργασίας (project) απευθύνεται στις μεγαλύτερες τάξεις του Δημοτικού (Δ΄, Ε΄ & Στ΄), καθώς αναφέρεται σε έννοιες όπως τα πολιτικά σύνορα και τη βιομηχανική επανάσταση, τις οποίες είναι δύσκολο να προσεγγίσουν μαθητές από μικρότερες ηλικιακές ομάδες. Πρόκειται για μία πρόταση γνωριμίας με το λαϊκό πολιτισμό της περιοχής της Φλώρινας και συνολικά της ελληνικής παράδοσης και ιστορίας, μέσα από την επαφή με τις παραδοσιακές φορεσιές της περιοχής, με απώτερο σκοπό την ευαισθητοποίηση των μαθητών για τη νεώτερη πολιτιστική κληρονομιά και τη διαφύλαξη και προβολή της ιστορικής μνήμης, όπως και για την προσέγγιση της αντίστοιχης πολιτιστικής κληρονομιάς των γειτονικών λαών, της ανάπτυξης του προβληματισμού και του αντιρατσιστικού αισθήματος.

Στο συγκεκριμένο πρόγραμμα η συμμετοχή των μαθητών είναι ενεργή. Μέσω της παρατήρησης, της σύγκρισης και των δημιουργικών δράσεων, δίνεται η ευκαιρία στα παιδιά να γνωρίσουν τις παραδοσιακές ενδυμασίες και να ανακαλύψουν τον πλούτο του νεώτερου, ελληνικού, λαϊκού πολιτισμού. Η εκπαιδευτική δραστηριότητα αποτελεί για τους μαθητές μια δημιουργική και ευχάριστη διαδικασία, που τους προδιαθέτει θετικά και για επόμενες αντίστοιχες εμπειρίες. Με τη βοήθεια εκπαιδευτικού υλικού, διαφανειών, παιχνιδιών, χειροτεχνικών κατασκευών, γνωρίζουν τις παραδοσιακές φορεσιές (τύπους ενδυμασιών, υλικά, τρόπους κατασκευής κ.ά.). Το πρόγραμμα περιλαμβάνει δύο τρίωρες συναντήσεις, από τις οποίες η μια θα λάβει χώρα στην ιματιοθήκη του Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ» και η δεύτερη στη σχολική τάξη.

Στόχοι

Οι μαθητές:

- Να έρθουν σε επαφή με τις παραδοσιακές ενδυμασίες
- Να εντοπίσουν ομοιότητες και διαφορές ανάμεσα στο ένδυμα χθες και σήμερα και να προβληματιστούν για τις κοινωνικές και ψυχολογικές ανάγκες που εξυπηρετεί.
- Να εμπλουτίσουν το λεξιλόγιό τους.
- Να εκφραστούν και να δημιουργήσουν.

- Να αναπτύξουν δεξιότητες διερεύνησης, επικοινωνίας και συνεργασίας.
- Να ασκηθούν στην παρατήρηση και περιγραφή μουσειακών αντικειμένων, να διαπιστώσουν τη σημασία τους και να συνειδητοποιήσουν τη σημασία της πολιτιστικής μας κληρονομιάς και την ανάγκη προστασίας των καταλοίπων του παρελθόντος.
- Να αγαπήσουν την παράδοση και να αναπτύξουν τοπικιστικό πνεύμα, μέσα από την επαφή με αυθεντικό υλικό και την «αναβίωση» σκηνών του παρελθόντος.
- Να ευαισθητοποιηθούν απέναντι στον «άλλο» και να αναπτύξουν συναισθήματα αλληλοκατανόησης μεταξύ λαών/εθνών/εθνοτήτων.
- Να εστιάσουν σε στοιχεία που ενώνουν τους γειτονικούς/ά λαούς/κράτη.

<u>Α' Συνάντηση (διάρκεια: 3 ώρες)</u>

Οι παραδοσιακές φορεσιές της περιοχής της Φλώρινας. Συλλογική μνήμη και βιωματική προσέγγιση.

Α. Ιστορικό ερώτημα

- Πώς ντύνονταν οι άνθρωποι στην περιοχή της Φλώρινας μέχρι την αρχή του 20ου αιώνα και γιατί;

Α1. Δηλωτική γνώση:

- Να έρθουν σε επαφή με τους διάφορους τύπους παραδοσιακών ενδυμασιών της περιοχής της Φλώρινας, καθώς και τις ομάδες χωριών που είχαν την ίδια φορεσιά.
- Να πληροφορηθούν για τον τρόπο κατασκευής των ενδυμάτων.
- Να συνδέσουν τη μορφής των ενδυμάτων με τις συνθήκες ζωής, τις συνήθειες της καθημερινότητας, τα ήθη και τα έθιμα.

Α2. Μεθοδολογική γνώση

Θα χρησιμοποιηθούν ως πηγές αυθεντικό φωτογραφικό υλικό με παραδοσιακές φορεσιές από την περιοχή της Φλώρινας, καθώς και χάρτες που θα

περιλαμβάνουν τα μέρη αυτά. Παράλληλα, θα χρησιμοποιηθούν οι ίδιες οι παραδοσιακές φορεσιές από τις περιοχές αυτές.

Α3. Εννοιολογική γνώση

Οι έννοιες θα προσεγγιστούν διαλογικά με στόχο τη σύνδεσή τους με το ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο:

- Παράδοση
- Ενδυμασία (μέρη: π.χ. Σιγκούνι, ποδιά)
- Ζωή στην ύπαιθρο – σε σχέση με το φυσικό περιβάλλον (λίμνη, κάμπος, βουνό)
- Ήθη-έθιμα
- Αργαλειός
- Ραφτάδες, τερζήδες κ.λπ.

Β. Μορφές επικοινωνίας και εργασίας

- **Βιωματική μάθηση:** μέσω της παρατήρησης και της ένδυσης των παιδιών με φορεσιές και της κατασκευής του υφάσματος σε ένα μικρό αργαλειό.
- **Δραματοποίηση:** μέσω της αναπαράστασης τοπικού γάμου και εθίμων που τον συνοδεύουν, όπως η συνοδεία της νύφης.

Γ. Εκπαιδευτικές δραστηριότητες

- Προβολή διαφανειών
- Συζήτηση-ιδεοθύελλα
- Ένδυση φορεσιών από τα παιδιά
- Κατασκευή “υφαντού” σε μικρό αργαλειό
- Δραματοποίηση περιεχομένου φωτογραφίας

Πορεία διδασκαλίας

Α΄ Φάση

Η διδασκαλία θα ξεκινήσει με τη διερεύνηση των πρότερων γνώσεων των μαθητών. Θα γίνουν ερωτήσεις αφόρμησης σχετικά με την εμπειρία τους από παραδοσιακές φορεσιές (από συμμετοχή τους σε χορευτικά, από το σπίτι των

παππούδων, οικογενειακές φωτογραφίες κ.λπ.) και συζήτηση γύρω από την καταγωγή των παιδιών από διαφορετικά χωριά και τις διαφορές στις φορεσιές που, ίσως, έχουν παρατηρήσει. Στη συνέχεια, θα προβληθούν διαφάνειες με φωτογραφίες ενδυμασιών και χάρτες προέλευσής τους.

Β΄ Φάση

Στη φάση αυτή, τα παιδιά θα έρθουν σε επαφή με παραδοσιακές φορεσιές που διαθέτει ο σύλλογος. Θα τις περιεργαστούν, θα τις φορέσουν και θα κληθούν να αναγνωρίσουν τα διάφορα μέρη τους, με παιγνιώδη τρόπο: θα χωριστούν σε ομάδες και θα παίξουν ένα παιχνίδι όπου θα καλούνται να αναγνωρίσουν τα διάφορα μέρη των ενδυμασιών (μαντήλι, σεγκούνι κ.λπ.) και θα ακολουθήσει συζήτηση με ερώτηση αφόρμησης «Σε τι πιστεύετε ότι χρησίμευε το μαντήλι» κ.ά. Στη συνέχεια, θα κληθούν τα παιδιά να εντοπίσουν διαφορές ανάμεσα στους κυρίαρχους τύπους φορεσιών και των τμημάτων που περιείχαν. Ο εκπαιδευτικός θα προσπαθήσει να οδηγήσει στις συνδέσεις μεταξύ των τύπων και των μερών των ενδυμάτων και των γεωγραφικών, οικονομικών και πολιτιστικών στοιχείων που τα διαμόρφωναν. Πιο συγκεκριμένα, μέσω ερωτοαπαντήσεων, θα προσπαθήσει να εκμαιεύσει ορισμένα συμπεράσματα τα οποία θα βασίζονται στα χαρακτηριστικά των ενδυμάτων. Για παράδειγμα, ότι τα υφάσματα ήταν πιο χοντρά και ζεστά στα ορεινά χωριά, σε σχέση με αυτά του κάμπου. Ή ότι στα πιο πλούσια χωριά υπήρχαν περισσότερα στολίδια, τα οποία μαρτυρούν ότι οι κάτοικοι πλήρωναν ράφτη για την κατασκευή τους, σε αντίθεση με τα πιο φτωχά, όπου τα κατασκεύαζαν οι ίδιες οι γυναίκες στα σπίτια. Επίσης, μέσα από την παρατήρηση των φωτογραφιών, οι μαθητές αναμένεται να κατανοήσουν ότι η ενδυμασία κάθε χωριού αποτελεί μέρος της ταυτότητάς του, ακόμα κι αν στοιχεία της φορεσιάς (κεντήματα, χρώματα, τεχνικές) εντοπίζονται και σε γειτονικά χωριά ή ομάδες χωριών. Μια ταυτότητα τόσο χαρακτηριστική και ισχυρή ώστε να αναγνωρίζει κανείς από τη θέαση και μόνο σε ποιο χωριό άνηκαν.

Γ΄ Φάση

Στην τρίτη φάση, θα κληθούν τα παιδιά να απαντήσουν πώς πιστεύουν ότι κατασκευάζονταν τα ρούχα εκείνη την εποχή. Στη συνέχεια, θα γίνει παρουσίαση της λειτουργίας του αργαλειού, από ηλικιωμένη γυναίκα της

περιοχής και τα παιδιά θα έχουν χρόνο να τον περιεργαστούν και να τον «δουλέψουν», καθώς και να κάνουν ερωτήσεις.

Δ' Φάση

Στη φάση αυτή, τα παιδιά, φορώντας τις τοπικές φορεσιές, θα αναπαραστήσουν μια φωτογραφία η οποία θα απεικονίζει ένα γάμο και τη συνοδεία της νύφης και του γαμπρού στην εκκλησία.

<u>Β' Συνάντηση (διάρκεια: 3 ώρες)</u>

Παραδοσιακές φορεσιές και κράτη - Βιομηχανική επανάσταση.

Α. Ιστορικά ερωτήματα

- Πόσο διαφέρουν οι παραδοσιακές φορεσιές της περιοχής της Φλώρινας από τις γύρω περιοχές οι οποίες ανήκουν σε άλλα κράτη;
- Πως διαμορφώθηκαν τα πολιτικά σύνορα και γιατί;
- Πότε σταμάτησαν οι άνθρωποι να φοράνε παραδοσιακές φορεσιές και γιατί;

Α1. Δηλωτική γνώση

- Να γνωρίσουν τα χαρακτηριστικά του λαϊκού πολιτισμού.
- Να αναγνωρίσουν τα κοινά στοιχεία μεταξύ των λαών της περιοχής.
- Να κατανοήσουν τη διαδικασία διαμόρφωσης της τοπικής ταυτότητας και της συλλογικής μνήμης.
- Να πληροφορηθούν για τα ιστορικά στοιχεία διαμόρφωσης των πολιτικών συνόρων.
- Να αναγνωρίσουν βασικές αλλαγές που έφερε η βιομηχανική επανάσταση στην παραγωγή και την κατανάλωση των αγαθών.

Α2. Μεθοδολογική γνώση

Θα αξιοποιηθεία αρχειακό φωτογραφικό υλικό, που απεικονίζει παραδοσιακές φορεσιές από χωριά της Φλώρινας, χωριά όμορων νομών (Πέλλα, Καστοριά, Κοζάνη) και από γειτονικά χωριά της Π.Γ.Δ.Μ. και της Αλβανίας, προκειμένου τα παιδιά να διακρίνουν ομοιότητες και διαφορές. Επίσης, θα παρουσιαστούν

φωτογραφίες που θα αντιπαραβάλλουν τον παλιό σπιτικό αργαλειό με μεγάλα βιομηχανικά μηχανήματα κλωστοϋφαντουργίας από βιοτεχνίες των αρχών του 20ου αιώνα, καθώς και σημερινές.

Α3. Εννοιολογική γνώση

Οι παρακάτω έννοιες θα ερμηνευτούν και θα αναλυθούν μέσα από την συζήτηση του εκπαιδευτικού και των μαθητών με σκοπό την εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με τις αξίες και τους ορισμούς των εννοιών:

- Λαϊκός πολιτισμός
- Πολιτικά σύνορα
- Περιβάλλον φυσικό και κοινωνικό
- Βιομηχανική επανάσταση

Β. Μορφές επικοινωνίας

- Ερωταποκρίσεις σε πλαίσιο συζήτησης
- Μαιευτική μέθοδος
- Παρουσίαση διαφανειών

Γ. Εκπαιδευτικές δραστηριότητες

- Παιχνίδι
- Ιδεοθύελλα

Πορεία διδασκαλίας

Α΄ Φάση

Η διδασκαλία θα ξεκινήσει με παιχνίδι. Τα παιδιά θα χωριστούν σε τρεις ομάδες, θα βλέπουν παραδοσιακές φορεσιές και θα καλούνται να αναγνωρίσουν το χωριό προέλευσής τους, κερδίζοντας πόντους. Προς το τέλος του παιχνιδιού, θα προβληθούν φωτογραφίες από φορεσιές χωριών όμορων νομών (Πέλλα, Καστοριά, Κοζάνη) και γειτονικών χωριών της Αλβανίας και της Π.Γ.Δ.Μ., οι οποίες είναι όμοιες με κάποιων χωριών της Φλώρινας. Τα παιδιά θα κληθούν να εκφράσουν σκέψεις σχετικά με τους λόγους αυτής της ομοιότητας. Στη συνέχεια, ο εκπαιδευτικός θα υποβοηθήσει τη συζήτηση με τη χρήση του χάρτη,

προκειμένου τα παιδιά να δουν την τοποθεσία των χωριών των οποίων οι φορεσιές εμφανίζουν μεγάλες ομοιότητες, τη μικρή τους απόσταση και τα κοινά τους χαρακτηριστικά. Για παράδειγμα, να παρατηρήσουν ότι ελληνικά χωριά της Πρέσπας, τα οποία είναι δίπλα σε χωριά της Αλβανίας και της Π.Γ.Δ.Μ. εμφανίζουν πολύ μεγαλύτερες ομοιότητες με αυτά, παρά με άλλα ελληνικά χωριά τα οποία ανήκουν στη λεκάνη του κάμπου της Φλώρινας ή των ορεινών όγκων οι οποίοι γειτνιάζουν με το Ν. Πέλλας και το Ν. Καστοριάς (Καϊμακτσαλάν/Βόρρας, Βίτσι). Στο σημείο αυτό, ουσιαστικά πραγματοποιείται και αξιολόγηση της προηγούμενης συνάντησης σε σχέση με τις ανάγκες της καθημερινής ζωής και της έκφρασής τους στα ενδύματα.

Β΄ Φάση

Κατά τη δεύτερη φάση της διδασκαλίας, τα παιδιά θα κληθούν να εκφράσουν τις σκέψεις τους σχετικά με τη διαμόρφωση των συνόρων και τι διαφορές εκφράζουν αυτά. Οι μαθητές θα αφεθούν ελεύθεροι να συζητήσουν τις ιδέες τους, σε σχέση και με όσα προηγήθηκαν για τις ομοιότητες στον τρόπο ζωής οι οποίες προέκυπταν από την ομοιότητα του φυσικού περιβάλλοντος και των δραστηριοτήτων για την κάλυψη των καθημερινών αναγκών (καλλιέργειες, ενασχόληση με ζώα, αντιμετώπιση κρύου κ.λπ). Παράλληλα, θα διαπιστώσουν ότι οι ενδυματολογικοί κώδικες σε χωριά ορεινών όγκων ήταν ίδιοι, αλλά στην ιστορική εξέλιξη, κάποια χωριά από αυτά έφτασαν να ανήκουν σε άλλο νομό ή ακόμη και σε άλλο κράτος, με αποτέλεσμα να χάσουν την πρωταρχική τους ταυτότητα.

Γ΄ Φάση

Η συγκεκριμένη φάση ξεκινά συζήτηση με ερώτηση αφόρμησης «Γιατί σταμάτησαν οι άνθρωποι να ντύνονται με παραδοσιακές φορεσιές». Τα παιδιά εκφράζουν τις σκέψεις και τις απόψεις τους. Στη συνέχεια, ο εκπαιδευτικός εξηγεί την επίδραση της βιομηχανικής επανάστασης στην παραγωγή των ενδυμάτων, ενώ, παράλληλα προβάλλει σχετική παρουσίαση, η οποία περιλαμβάνει και φωτογραφίες από παλιούς αργαλειούς και τα μηχανήματα που τους διαδέχτηκαν, κατά τη γενίκευση της βιομηχανικής παραγωγής. Τέλος, ακολουθεί συζήτηση με τα παιδιά να εκφράζουν απόψεις για τις επιπτώσεις της βιομηχανικής επανάστασης στο σύνολο της σύγχρονης ζωής.

Δ΄ Φάση:

Το project ολοκληρώνεται με τη φάση της αξιολόγησης, όπου γίνεται συζήτηση για όσα προηγήθηκαν και για τις εντυπώσεις που άφησε η όλη διαδικασία στα παιδιά. Τους δίνεται η δυνατότητα να καταγράψουν τις γνώσεις που πιστεύουν ότι αποκόμισαν από αυτό, καθώς και τα συναισθήματα που ένιωσαν κατά τη διάρκειά του, με όποιο τρόπο επιθυμούν (κείμενο, δραματοποίηση, εικαστική έκφραση).

ΕΠΙΛΟΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Η ΕΡΕΥΝΑ ΤΟΥ ΥΛΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΣΥΓΚΕΚΡΙΜΕΝΑ ΤΟΥ ΕΝΔΥΜΑΤΟΣ, ΕΝΤΑΓΜΕΝΗ στα πλαίσια της Λαογραφίας και της Εθνολογίας, εστιάζει στη σχέση που αναπτύσσεται ανάμεσα στα υλικά αντικείμενα και στους χρήστες τους και προσεγγίζει την ενδυμασία μέσα από ιστορικές, οικονομικές, ψυχολογικές, κοινωνιολογικές και γεωγραφικές παραμέτρους. Παράλληλα, συμβάλλει στην ανάδειξη πρόσθετων στοιχείων, όπως οι ισχύουσες κάθε φορά αντιλήψεις περί αισθητικής, οι θρησκευτικές δοξασίες και η τοπική ή εθνική συνείδηση. Συνολικά, η ενδυματολογική μελέτη συμβάλει στην ανάδυση των αλληλεπιδράσεων και των παραγόντων που διαμορφώνουν μια ενδυμασία στην ολότητά της, όπως και του βαθύτερου κοινωνικοιστορικού περιεχομένου της, την οργανική σύνδεσή της με τον πολιτισμό μιας κοινωνίας[549].

Σε αυτή τη βάση, προσεγγίστηκε η σημασία της μελέτης του υλικού πολιτισμού μέσα από το ένδυμα, ως παράγοντα διαμόρφωσης της συλλογικής, ιστορικής μνήμης. Η παρούσα ερευνητική προσπάθεια εστίασε στις τοπικές, παραδοσιακές, γυναικείες ενδυμασίες της περιοχής της Φλώρινας και, στη

[549] Βρέλλη-Ζάχου, Μ. (2003). *ό. π.*, 19 – 39.

συνέχεια, διαμόρφωσε μια πρόταση παιδαγωγικής αξιοποίησης του συγκεκριμένου υλικού, στο πλαίσιο ενός project Τοπικής Ιστορίας.

Η αξιοποίηση των οπτικών πηγών του υπάρχοντος ενδυματολογικού υλικού, των προφορικών συνεντεύξεων και της επιτόπιας έρευνας, σε συνδυασμό με γεωμορφολογικά στοιχεία, ανέδειξαν τις ενδυματολογικές διαφοροποιήσεις ή συγκλίσεις των ομάδων των παραδοσιακών φορεσιών της ευρύτερης περιοχής της Φλώρινας, ξεπερνώντας όρια γεωγραφικά και κρατικά.

Η πιστοποίηση του οπτικού υλικού ήταν μια επίπονη διαδικασία, η οποία δεν αφορούσε μόνο στη μεγάλη απόσταση από τον χρόνο λήψης του, αλλά και στο πώς το υλικό αυτό χρησιμοποιήθηκε για ιδεολογικούς λόγους, ιδιαίτερα στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, προβληματισμό προκαλούν οι λεζάντες, τόσο οι αρχικές (όπου υπάρχουν), όσο και αυτές με τις οποίες επέλεξαν να το τιτλοφορήσουν οι χρήστες των μέσων κοινωνικής δικτύωσης κατά τη δεύτερη ή και τρίτη χρήση των φωτογραφιών. Τέλος, όσον αφορά στο υλικό, η συνάντηση της ιστορικής έρευνας με τη φωτογραφία, που διαμορφώνει τη «φωτογραφική αφήγηση της Ιστορίας», μας προβλημάτισε στο πλαίσιο των οπτικών πηγών σε συγκερασμό με τον λόγο, γιατί μαζί αρθρώνουν τη συλλογική δράση[550]. Οι φωτογραφίες ως είδος εικόνας, ως ίχνος, ως μαρτυρία, αλλά και ως αναπαράσταση/αφήγηση για το «πραγματικό», θα έπρεπε να αποτελούν πηγές για τους ιστορικούς του παραδοσιακού, υλικού πολιτισμού και αξιόπιστες μαρτυρίες στις μικρές λεπτομέρειες για τη διάταξη των αντικειμένων, για την κοινωνική χρήση, για τους τρόπους λειτουργίας στα κοινωνικά συμφραζόμενα. Στο σημείο αυτό, αναδεικνύεται το ζήτημα της πόζας. Η σημασία της κοινωνικής ή της πολιτισμικής απόστασης είναι ξεκάθαρη όταν ο φωτογράφος ή/και ο ερευνητής είναι ξένος προς την κουλτούρα την οποία απεικονίζει[551]. Οι φωτογραφίες παραμένουν ανερμήνευτες και μοιάζουν σαν απεικονίσεις καταστάσεων του κόσμου «εκεί έξω», σαν να έχουν εντυπωθεί «από μόνες τους» πάνω σε μια επιφάνεια[552]. Ως παράδειγμα αναφέρουμε τη φωτογραφία του B. Anthony Stewart, η οποία δημοσιεύτηκε το 1940 στο

---

[550] Βαμβακίδου Ι. (2001). Η φωτογραφία στο χρόνο της ιστορίας. *Είδωλο, 13*, 22-23.

[551] Burke, P. (2003). *Αυτοψία. Οι χρήσεις των εικόνων ως ιστορικών μαρτυριών*. Α. Ανδρέου (μτφ.). Αθήνα: Μεταίχμιο, 151.

[552] Flusser, V. (1998). *Προς μια φιλοσοφία της φωτογραφίας*. Ι. Duennebier & Η. Παπαϊωάννου (μτφ.). Θεσσαλονίκη: Μακεδονικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης & University Studio Press, 44.

περιοδικό *National Geographic*[553]. Στο πρωτότυπο άρθρο η εικόνα συνοδεύεται από λεζάντα που τοποθετεί την εικονιζόμενη στη Δυτική Μακεδονία και εστιάζει στο χώρο, στην πηγή που η νεαρή κοπέλα πίνει νερό[554]. Προσπαθεί να αποτυπώσει την αίσθηση της «αποφασιστικής στιγμής»[555], μια στιγμή της καθημερινότητας. Στη δεύτερη χρήση της φωτογραφίας, στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, η εικονιζόμενη αποκτά ονοματεπώνυμο. Πρόκειται για τη Lena Shoumboff, από το Άρμενσκο (Άλωνα), η οποία πίνει νερό σε μια πηγή στη Φλώρινα (Lerin, Aegean part of Macedonia, αναφέρει συγκεκριμένα το κείμενο που συνοδεύει τη φωτογραφία). Ταυτόχρονα, αναφέρεται και το ιστορικό της φωτογράφισης, ότι, δηλαδή, η Λένα φωτογραφήθηκε με αντίτιμο δύο αμερικανικών δολαρίων, τα οποία και χρησιμοποίησε για να αγοράσει καινούρια παπούτσια (opinci). Η δε Λένα, στα 90 της χρόνια ζει και είναι καλά στην υγεία της, προσθέτει ο ερευνητής Sasha Uzunov[556]. Σε μια άλλη ανάρτηση της φωτογραφίας στο *Pinterest* η εστίαση είναι στις χειροποίητες κάλτσες της εικονιζόμενης νεαρής κοπέλας[557]. Και οι δυο αναρτήσεις, πάντως, αναφέρουν ως

---

[553] Greece Florina id: 942520 B. Anthony Stewart. Διαθέσιμο στο: https://www.natgeoimagecollection.com/CS.aspx?VP3=SearchResult&VBID=2KWGFR6CDIA3&SMLS=1&RW=1920&RH=947&POPUPPN=1&POPUPIID=2KWGDN2JB6Q0#/SearchResult&VBID=2KWGFR6CDIA3&SMLS=1&RW=1920&RH=947 (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

[554] Stewart, B. A. (1940). Today's Evidence of Grecian Glory: 22 Natural Color Photographs. *National Geographic*, *3*, *LXXVII* (Special issue-Greece and Italy-Classical Lands).

[555] Εκείνο που ουσιαστικά μπορούμε να ανιχνεύσουμε μέσα από τις φωτογραφίες, είναι η μεταβολή του τοπίου σε σχέση με το χρόνο που έχει διανύσει η φωτογραφία, γιατί ο μετρήσιμος χρόνος της φωτογραφίας, η έννοια δηλαδή της «αποφασιστικής στιγμής» στηρίζεται σε μια ιεραρχική αξιολόγηση των στιγμών, όπου ελάχιστες απ' αυτές είναι φορτισμένες με νόημα και συγχρόνως ζωτικές ως εικαστικές συνθέσεις. Μήτος, Β. (2001). Φωτογραφία, το αρχείο του χρόνου. *Είδωλο, 13*, 26-29. Παπαϊωάννου, Ηρ. (2001). Η αιώνια στιγμή. *Είδωλο. 13,* 14-16. Ανδρέου, Α., Γκόλια, Π., Δαϊκόπουλος, Ι., Καββαδά, Α., Κασίδου, Σ. (2004). Όψεις της οθωμανικής και μεταοθωμανικής Φλώρινας από τις γαλλικές καρτ-ποστάλ. Στο: Α. Ανδρέου (επιμ.), *Πρακτικά Συνεδρίου «Φλώρινα 1912-2002. Ιστορία και Πολιτισμός»*. Φλώρινα: Παιδαγωγική Σχολή Φλώρινας & Τμήμα Βαλκανικών Σπουδών (Α.Π.Θ.), 55 – 74.

[556] [*Η Lena Shoumboff από το Άρμεντσκο, πίνοντας νερό σε πηγή στο Lerin, στο Αιγιακό κομμάτι της Μακεδονίας. Η φωτογραφία τραβήχτηκε από το National Geographic Travel, το 1940. Της έδωσαν 2 δολάρια Ηνωμένων Πολιτειών για τη φωτογραφία και αγόρασε καινούρια opinci (παπούτσια). Η Lena είναι τώρα στα 90 της και είναι ζωντανή και καλά. Έρευνα από τον Sasha Uzunov*] (μετ.). 2016. Διαθέσιμο στο: https://mobile.facebook.com/Egejska/photos/a.10150678564193670.412491.202258228669/10153983346848670/?type=3 (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

[557] [*Ένα νέο κορίτσι που φοράει χειροποίητες κάλτσες σε μια πηγή. Τοποθεσία: Φλώρινα, Ελλάδα. Φωτογράφος: B. ANTHONY STEWART/National Geographic Creative. Η karin day το έσωσε στο b. anthony stewart (national geographic)*]. (μετ.). Διαθέσιμο στο:

πηγή το *National Geographic*, λόγω της εγκυρότητας του συγκεκριμένου εντύπου, όπως και τη χρονολογία δημοσίευσης, προσπαθώντας να πιστοποιήσουν την αυθεντικότητα και με τα δύο μέσα. Το ερώτημα που προκύπτει είναι το εξής: αν ο φωτογράφος ήθελε να καταγράψει μια καθημερινή στιγμή στη Δυτική Μακεδονία, ένα κορίτσι να πίνει νερό στη βρύση/πηγή του χωριού του, γιατί η φωτογραφιζόμενη φορά τη νυφιάτικη/επίσημη φορεσιά της ή, τουλάχιστον, στοιχεία της; Είναι ζήτημα πόζας[558] και οριαντελισμού[559]. Τέλος, όσον αφορά στη φορεσιά αυτή καθαυτή δεν είναι η φορεσιά των Αλώνων. Ναι, ανήκει στις φορεσιές του Βαρνούντα, όμως το χρώμα της ποδιάς παραπέμπει στα χωριά Κρατερό ή Αγία Παρασκευή. Και, τελικά, η Lena Shoumboff ήταν/είναι από τα Άλωνα; Η φωτογραφία έχει ληφθεί στην περιοχή του χωριού της; Αγόρασε παπούτσια με τα δύο δολάρια που κέρδισε από τη φωτογράφιση; (sic!) (Εικόνα 339).

---

https://gr.pinterest.com/pin/449515606548388582/?autologin=true (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

[558] Τα πορτρέτα είναι πολυσήμαντα, αφού πρόκειται για σκηνοθετήσεις φωτογραφιών, που αναδεικνύουν τη δύναμη και τη γοητεία της πόζας. Ο φωτογράφος, μέσα από τις χημικές αλλοιώσεις της φωτογραφικής πλάκας, προσπαθεί να διατηρήσει ακέραια την προσωπικότητα του εικονιζόμενου κατά τη στιγμή της φωτογράφησης. Κίτσος, Κ. (χ.χ.). *ό. π*. Τα αποτελέσματα, συνήθως, χαρακτηρίζονται από νοσταλγία και ηρεμία. Ο φωτογράφος είναι ένας μεσάζων, που απλώς (και δεν είναι λίγο) επισημαίνει. Ριβέλλης, Πλ. (2001). Ο χρόνος στοιχείο ταυτότητας της φωτογραφίας. *Είδωλο, 13*. 17-19.

[559] Το 1978, ο E. Said περιέγραψε την έννοια του *Οριενταλισμού*, στο ομότιτλο βιβλίο του, ως μία τάση που αναπτύχθηκε στη Δύση από τα τέλη του 18ου αιώνα και ύστερα και αναφερόταν στη συλλογική παράδοση για συναλλαγές με την Ανατολή. Ταυτόχρονα, όμως μετέτρεπε την ουδέτερη μέχρι τότε έννοια σε υποτιμητική. Said, E. (1996). *Οριενταλισμός*. Φ. Τερζάκης (μτφ.). Αθήνα: Νεφέλη, 3 & 52. Αναφερόμενος σε πίνακες και σχέδια, συζήτησε για τα πολιτισμικά στερεότυπα που εστιάζουν στον έρωτα, στη σκληρότητα και στην τεμπελιά της Ανατολής, καθώς και στην ανατολίτικη πολυτέλεια, που δίνει τη δυνατότητα στο δυτικό θεατή να δει τα μυστικά ενός ξένου πολιτισμού. Αργότερα, φωτογραφίες από την καθημερινή ζωή της Ανατολής στον 19ο και 20ο αιώνα διαιώνισαν τα στερεότυπα αυτά. Burke, P. (2003). *ό. π.*, 162-163. Γκόλια, Π., Κασίδου, Σ. & Κώτσου, Σ. (2010). Γυναικείες αναπαραστάσεις στις καρτ-ποστάλ της Στρατιάς της Ανατολής. Στο Φ. Τολούδη (επιμ.), *Πρακτικά του Λ΄ Πανελλήνιου Ιστορικού Συνεδρίου*. Θεσσαλονίκη: Ελληνική Ιστορική Εταιρεία, 265 – 281.

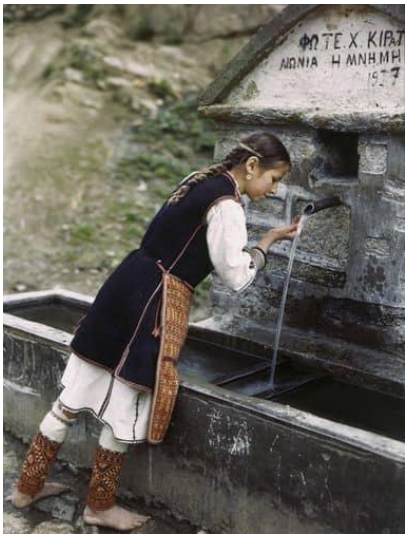

Εικόνα 339: *Ένα νέο κορίτσι, φορώντας χειροποίητες κάλτσες σε πηγή. Τόπος: Φλώρινα, Ελλάδα. Φωτογραφία από τον B. ANTHONY STEWART/National Geographic Creative* (μτφ.)[560].

Χάρτης 3: *Χάρτης οικισμών κατά τύπο φορεσιάς*

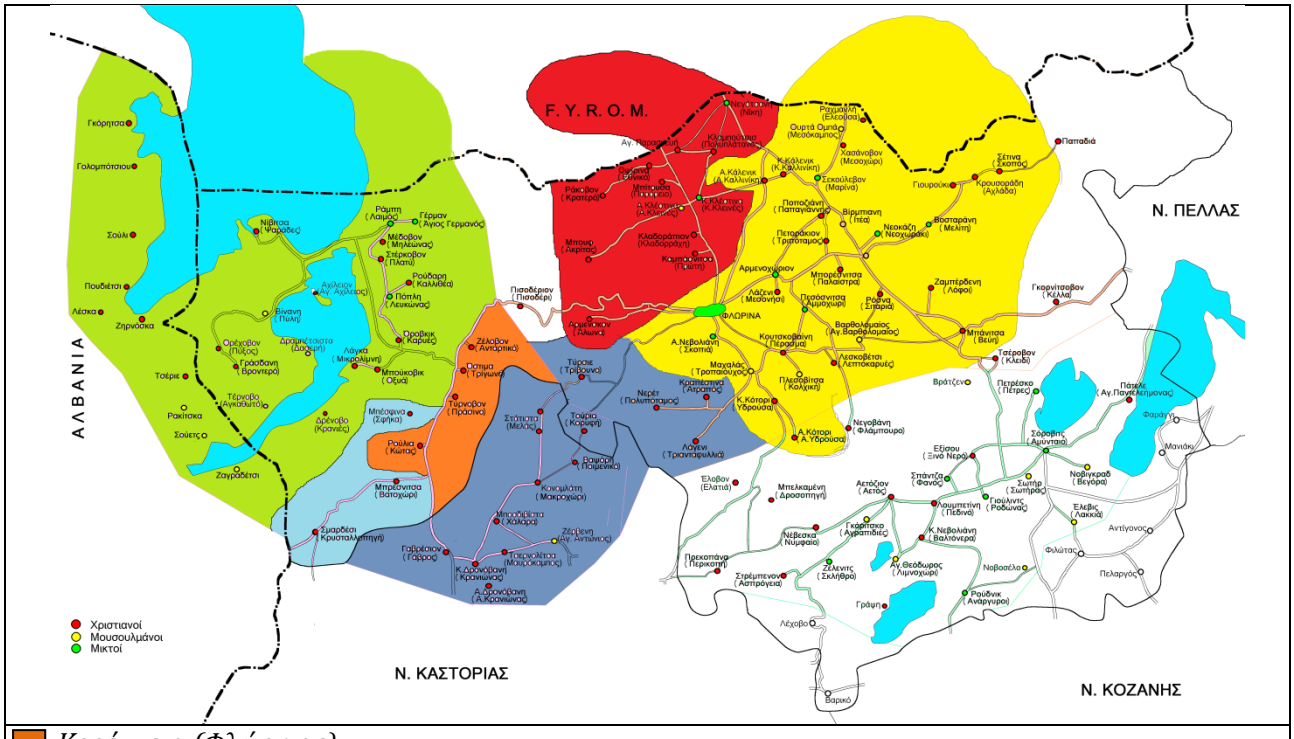

Κορέστεια (Φλώρινας)
Σφήκα/Μάλι Μάδι
Πρέσπα
Χωριά του Βαρνούντα
Χωριά του κάμπου της Φλώρινας
Χωριά του Βιτσίου

[560] Διαθέσιμο στο: https://www.natgeoimagecollection.com/CS.aspx?VP3=SearchResult&VBID=2KWGFR6CDIA3&SMLS=1&RW=1920&RH=947&POPUPPN=1&POPUPIID=2KWGDN2JB6Q0 (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

Μέσα από την έρευνα καταγράφονται ομαδοποιήσεις κοινοτήτων με κοινό ενδυματολογικό κώδικα, οι οποίες βασίζονται κυρίως σε γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά (ορεινούς όγκους, λίμνες, ποτάμια, δρόμους) και αποτυπώνουν δίκτυα επικοινωνίας και πολιτισμικής όσμωσης. Πρόκειται για έξι γεωγραφικές περιοχές που αντιστοιχούν σε έξι διαφορετικούς τύπους φορεσιάς: τα *Κορέστεια (Φλώρινας)*, η *Σφήκα/Μάλι Μάδι*, η *Πρέσπα*, τα *Χωριά του Βαρνούντα*, τα *Χωριά του κάμπου της Φλώρινας* και τα *Χωριά του Βιτσίου* (Χάρτης 3).

Οι περιοχές που εφάπτονται στο βορειοδυτικό σύνορο, πολιτισμικά συγγενεύουν με τις κοινότητες εκτός συνόρων. Κατά τον τρόπο αυτό, η φορεσιά της ελληνικής περιοχής των Πρεσπών συναντάται και στα χωριά της αλβανικής Πρέσπας, όπως και στα όμορα χωριά της Πρέσπας της Π.Γ.Δ.Μ., χωρίς καμία διαφοροποίηση. Όπως ο ορεινός όγκος του Βαρνούντα απλώνεται στην ελληνική επικράτεια και στην Π.Γ.Δ.Μ., έτσι και η φορεσιά των χωριών του «αγνοεί» τις κρατικές συμβάσεις. Παρόμοια είναι η κατάσταση και στα χωριά του κάμπου της Φλώρινας με τα εκτός συνόρων χωριά, τα οποία ανήκουν στην Π.Γ.Δ.Μ. Η φορεσιά αποτελεί ένα δείκτη εσωτερικής πολιτισμικής ομοιογένειας, που βοηθά στη διατήρηση της ταυτότητας της εκάστοτε ομάδας και της συνοχής της. Παρά τις πολυσήμαντες κοινωνικές και πολιτισμικές αλλαγές, οι οποίες γίνονται κατανοητές ως μια ιστορική και κοινωνική πραγματικότητα, παρατηρούμε μια αντιθετική στην ουσία στάση, ανάμεσα στην τοπική παράδοση της περιόδου που μελετούμε και στην ανάπτυξη μιας εθνικής κουλτούρας και συμπεριφοράς. Ο πολιτισμικός ενδυματολογικός κώδικας παραμένει ισχυρός, αλλά κατακερματισμένος από πολιτικά σύνορα (Πίνακας 5)[561].

[561] Μπαδά, Κ. (χ.χ.). *ό. π.*, 137 – 139.

Πίνακας 5: *Οικισμοί κατά τύπο φορεσιάς*

Οικισμοί κατά τύπο φορεσιάς					
Κορέστεια (Φλώρινας)	**Σφήκα Μάλι Μάδι**	**Πρέσπα**	**Χωριά του Βαρνούντα**	**Χωριά του κάμπου της Φλώρινας**	**Χωριά του Βιτσίου**
Ανταρτικό **Κώττας** **Πράσινο** **Τρίγωνο**	Βατοχώρι Κρυσταλλοπηγή Μοσχοχώρι Σφήκα **Αλβανία** Vernik	Άγιος Αχίλλειος Άγιος Γερμανός Αγκαθωτό Βροντερό Δασερή Καλλιθέα Καρυές Κρανιές Λαιμός Λευκώνας Μηλιώνας Μικρολίμνη Οξυά Πλατύ Πυξός Ψαράδες **Αλβανία** Cerje Globoceni Gorica Leska Pustec Sulin Zrnovsko **Π.Γ.Δ.Μ.** Arvati Brajcino Dolno Dupeni Krani Ljubojno Nakolec Slivnica Strbovo	Αγία Παρασκευή Ακρίτας Άλωνα Εθνικό Κάτω Κλεινές Κλαδοράχη Κρατερό Νίκη Παρόρι Πολυπλάτανος Πρώτη **Π.Γ.Δ.Μ.** Baresani Bistrica Brusnik Bukovo Dihovo Dragos Graesnica Kanino Krstoar Lavci Lazec Oleveni Orehovo Porodin Velusina	Αμμοχώρι Άνω Καλλινίκη Άνω Υδρούσα Αρμενοχώρι Αχλάδα Βεύη Ελεούσα Ιτιά Κάτω Καλλινίκη Λεπτοκαρυά Λόφοι Μαρίνα Μελίτη Μεσονήσι Μεσοχώρι Νεοχωράκι Παλαίστρα Παπαγιάννης Παπαδιά Πέρασμα Σιταριά Σκοπιά Σκοπός Τριπόταμος Υδρούσα **Π.Γ.Δ.Μ.** Bac Germijan Sovic Zivojno	Ατραπός Γάβρος Κορυφή Κρανιώνας Μακροχώρι Μαυρόκαμπος Μελάς Ποιμενικό Πολυπόταμος Τριανταφυλλιά Τρίβουνο Χαλάρα

Όλες οι γυναικείες φορεσιές της περιοχής εμπίπτουν στην τυπολογία των φορεσιών με σεγκούνι (*κιουρδία*), σύμφωνα με την κατηγοριοποίηση της Χατζημιχάλη. Η *κιουρδία* αποτελεί και το σημαντικότερο στοιχείο προβληματισμού μας στην παρούσα έρευνα, ιδιαίτερα για την περιοχή των Κορεστείων (Φλώρινας). Η Χατζημιχάλη και η Παπαντωνίου αναφέρονται σε λευκά σεγκούνια στο Ανταρτικό και στα χωριά που ανήκουν στην ίδια ομάδα φορεσιάς. Παρά το γεγονός ότι η πρώτη μας οπτική καταγραφή ανάγεται στο 1913, παρά την πληθώρα των φωτογραφιών που αξιοποιήθηκαν στην ερευνητική διαδικασία και παρά το υλικό που συγκεντρώθηκε από τις

αφηγήσεις των πληροφορητών, δεν καταγράφεται πουθενά λευκό σεγκούνι στη συγκεκριμένη περιοχή (Εικόνα 340).

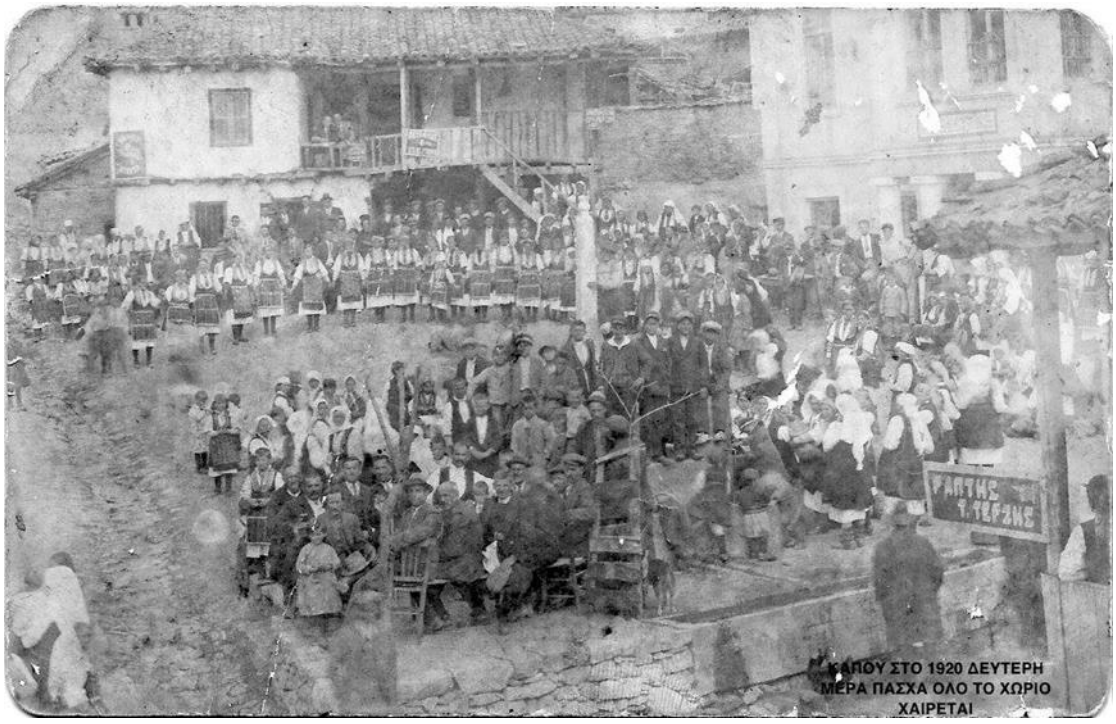

Εικόνα 340: *Ανταρτικό. Χορός στην πλατεία του χωριού. Κάπου στο 1920. Δεύτερη μέρα του Πάσχα. Όλο το χωριό χαίρεται*[562].

Ο Herzfeld, στο κεφάλαιο του βιβλίου του που τιτλοφορείται *Προς μια εθνική ιδεολογία*, σημειώνει: […] *Σκοπός μας εδώ δεν είναι να αμφισβητήσουμε το υλικό, στο οποίο βασίστηκαν οι πρώτες ελληνικές λαογραφικές σπουδές, ούτε να θεωρήσουμε τις αρχές που τους παρακίνησαν κάπως λανθασμένες. Εφόσον βλέπουμε τα κείμενα των λογίων ως «πληροφορητές» από το παρελθόν, δεν μπορούμε να μπούμε σε διαμάχη μαζί τους, όπως δεν μπορούμε και να υποχρεώσουμε έναν σύγχρονο «πληροφορητή» να ενστερνιστεί μια συγκεκριμένη ανθρωπολογική θεωρία. Τα λάθη στο υλικό ασφαλώς και αφθονούν στις πηγές αυτές, βάζοντάς μας ενίοτε στον πειρασμό να μιλήσουμε για ελαστικά κριτήρια ή ακόμη και για απάτη. Το να καταλογίσουμε όμως κακή πίστη δεν θα μας βγάλει πουθενά – ιδίως όταν ο στόχος μας είναι να ανακαλύψουμε γιατί οι «πληροφορητές» μας σκέφτονταν όπως σκέφτονταν, κι όχι να υποθέσουμε την*

[562] Διαθέσιμο στο: https://www.facebook.com/photo.php?fbid=106062386594504&set=pb.100015722286129.-2207520000.1551903674.&type=3&theater (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

απάντηση εκ των προτέρων. […][563]. Παρόμοια, και η παρούσα έρευνα δεν στόχευε στην αμφισβήτηση και την αποδόμηση όλων των λαογραφικών/εθνολογικών ερευνών που προηγήθηκαν, των «πληροφορητών» μας κατά Herzfeld. Δεν μπορούμε, όμως, παρά να καταθέσουμε τον προβληματισμό και την ανησυχία μας, καθώς σε σύγχρονες φωτογραφικές αποτυπώσεις των δεκαετιών 1970 και 1980, όπως και στους καταλόγους των μεγάλων εθνογραφικών ιματιοθηκών (ενδεικτικά αναφέρουμε το *Λύκειο των Ελληνίδων*, το *Θέατρο Ελληνικών Χορών «Δόρα Στράτου»*, το *Λαογραφικό Πελοποννησιακό Ίδρυμα*), αλλά και σε μουσειακές συλλογές, όπως σε αυτή του *Λαογραφικού και Εθνολογικού Μουσείου Μακεδονίας-Θράκης*, λευκά σεγκούνια αποδίδονται ως «κιουρδίες Ανταρτικού», με τη διευκρίνιση, ορισμένες φορές «παλαιού τύπου». Η δε πολιτισμική ηγεμονία των παραπάνω θεσμών και ερευνητών διαμορφώνει την αντίληψη όλων όσων ασχολούνται με παρόμοια θέματα. Κατά τον τρόπο αυτό, οι περισσότεροι τοπικοί σύλλογοι επιλέγουν να παραγγείλουν «φορεσιές Ανταρτικού» για τις ιματιοθήκες τους, με σεγκούνια σε λευκό χρώμα, χωρίς όμως να υπάρχει και η αντίστοιχη τεκμηρίωση, όπως αναφέραμε. Στην ψηφιοποίηση των φορεσιών της Ιματιοθήκης του *Λυκείου των Ελληνίδων Αθηνών*, τα λευκά σεγκούνια καταγράφονται ως Ανταρτικού με παραπομπή στα βιβλία της Παπαντωνίου, χωρίς περαιτέρω στοιχεία για αρχικό ιδιοκτήτη του ενδύματος ή το χρόνο κτήσης του (Εικόνες 341 – 346).

Εικόνες 341, 342 & 343: *«Κιουρδία Ανταρτικού», από την Ιματιοθήκη του Λυκείου Ελληνίδων Αθηνών*[564].

[563] Herzfeld, M. (2002). *ό. π.*, 31.

[564] Διαθέσιμο στο: https://lykeionellinidon.com (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

Εικόνες 344, 345 & 346: *«Κιουρδία Ανταρτικού», από την Ιματιοθήκη του Λυκείου Ελληνίδων Αθηνών*[565].

Παρόμοια και στην Ιματιοθήκη του *Θεάτρου Ελληνικών Χορών «Δόρα Στράτου»*, το οποίο χρησιμοποιεί «λευκά σεγκούνια Ανταρτικού» στις παραστάσεις του (Εικόνα 347).

Εικόνες 347: *Χορός «Λυτός» από το Ανταρτικό Φλώρινας. Θέατρο Φιλοπάππου, 1969*[566].

Και στη μόνιμη έκθεση του Λ.Ε.Μ.Μ.-Θ. υπάρχει λευκή *κιουρδία*, η οποία αναφέρεται ως Ανταρτικού (Εικόνα 348).

[565] Διαθέσιμο στο: https://lykeionellinidon.com (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

[566] Διαθέσιμο στο: http://dance-pandect.gr/pds_cosmos/pop/pop_lhmma_gr.php?oid=O-2904DAC7&ActionP=Play&mode=Med&Obj=P&eid=E-F0DF4&aa=7 (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

Εικόνες 348: *Επενδύτης Ανταρτικού Φλώρινας ή «γκιουρδία». Από τη μόνιμη έκθεση του Λ.Ε.Μ.Μ.-Θ.*[567].

Ένα ιδιαίτερο στοιχείο της φορεσιάς του Ανταρτικού αποτελεί το λευκό κοντό μπούστο, το οποίο φοριόταν σε ιδιαίτερες περιπτώσεις και στερεωνόταν επάνω του, πάνω από τους αγκώνες τα επιμανίκια (*κοφτά* ή *κέσιτσι*), βαριά κεντημένα ορθογώνια κομμάτια υφάσματος τα οποία δένονταν με κορδόνια. Τα επιμανίκια είναι από τα πρώτα κομμάτια της φορεσιάς του Ανταρτικού που χάνονται. Ίσως το κομμάτι αυτό της φορεσιάς οδήγησε και στη δημιουργία του «μύθου» των άσπρων σεγκουνιών, τα οποία φοριόταν ταυτόχρονα ή και μαζί με τα μαύρα.

Εικόνες 349, 350 & 351: *Λευκό μπούστο με «κέσιτσι» Ανταρτικού, από την Ιματιοθήκη του Λυκείου Ελληνίδων Αθηνών*[568].

Στη δεύτερη ομάδα χωριών, *Σφήκα/Μάλι Μάδι*, τα οποία βρίσκονται πολύ κοντά και σε επικοινωνία με την Καστοριά και την Κορυτσά παρατηρούμε ότι ο παλιός τύπος της φορεσιάς εξαφανίζεται πολύ γρήγορα. Αιτία ότι τα χωριά αυτά βρίσκονται κοντά σε σημαντικά εμπορικά κέντρα των Βαλκανίων. Υιοθετείται ένα πιο αστικός τύπος φορεσιάς, στο πρότυπο των όμορων περιοχών τους. Στο

[567] Διαθέσιμο στο: http://repository.lemmth.gr/xmlui/handle/11533/9857 (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

[568] Διαθέσιμο στο: https://lykeionellinidon.com (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

Vernik διατηρείται ο παλιός τύπος, λόγω της ορεινότητάς του και της δυσκολίας επικοινωνίας.

Στα χωριά της Πρέσπας, τα σύνορα καταργούνται σε επίπεδο φορεσιάς. Το χαρακτηριστικό μαύρο χρώμα ισχύει για όλες τις υπό έρευνα περιοχές, στο τριεθνές. Αν και η περιοχή είναι αρκετά εκτεταμένη, δεν παρατηρούνται διαφοροποιήσεις στους επιμέρους οικισμούς, γεγονός που πιστοποιεί και την επικοινωνία που υπήρχε μεταξύ τους.

Τα ορεινά χωριά που αναπτύσσονται στον ορεινό όγκο του Βαρνούντα, εμφανίζουν έναν κοινό ενδυματολογικό κώδικα, που επεκτείνεται και εκτός συνόρων, σε οικισμούς της Π.Γ.Δ.Μ., ακολουθώντας γεωμορφολογικούς παράγοντες κι όχι κρατικούς σχηματισμούς. Για αρκετούς δε από αυτούς τους οικισμούς, προφορικές παραδόσεις ανάγουν την μακρινή, κοινή καταγωγή των κατοίκων τους σε χωριά της Αλβανίας (π.χ. το Bukovo και το Orehovo από τη Darda Κορυτσάς και το Κρατερό από το Mati της Αλβανίας). Στην ομάδα αυτή καταγράφονται διαφοροποιήσεις στο χρώμα της *κιουρδίας*. Σχεδόν σε όλα τα χωριά, με προεξέχοντα τον Ακρίτα και τα Άλωνα, τα σεγκούνια είναι μαύρα. Άσπρες *κιουρδίες* (σάακ) έχουν διασωθεί και καταγράφεται ταυτόχρονη χρήση τους με τις μαύρες στο Παρόρι, Εθνικό και Αγία Παρασκευή, όπως πιστοποιείται από το πλούσιο οπτικό υλικό που παραθέσαμε στο αντίστοιχο κεφάλαιο. Παρόμοια η κατάσταση και στα χωριά της Π.Γ.Δ.Μ. που βρίσκονται κοντά στα ελληνικά σύνορα, στις παρυφές του Βαρνούντα. Ίσως αυτές οι άσπρες *κιουρδίες* να συνέβαλαν και αυτές στο «μύθο» των άσπρων σεγκουνιών στη φορεσιά του Ανταρτικού.

Η Σκοπιά κυριαρχεί στον κάμπο της Φλώρινας και δικαίως αφού διέσωσε σχεδόν σε πληρότητα τη φορεσιά της, σε όλες τις παραλλαγές της, παρά το γεγονός ότι σήμερα αυτός ο πλουραλισμός δεν αποτυπώνεται στις χορευτικές εμφανίσεις και αναπαραστάσεις δρώμενων του τοπικού συλλόγου και τα μέλη αρκούνται να φορούν μερικά μόνο από τα κομμάτια της φορεσιάς και μία χρωματική εκδοχή της. Πάντως, πρέπει να σημειώσουμε ότι στο χωριό αυτό θα βρεις φυλαγμένες φορεσιές και μία και δύο σε κάθε σπίτι. Στον κάμπο αυτό καθαυτό της Φλώρινας η ταυτότητα της φορεσιάς σε επιμέρους κοινότητες έχει χαθεί και το μόνο που έχει απομείνει είναι η γνώση των διαφοροποιήσεων, σε επίπεδο χρωμάτων ή σχεδίων ποδιάς, που θα χαθεί και αυτή όταν αποβιώσει

και η τελευταία γενιά που φόρεσε τη φορεσιά ως ρούχο καθημερινότητας. Το γεγονός αυτό το επιτείνει η κακή εκθετική τακτική των διαφόρων συλλογών στις κοινότητες, με την ελλιπή τεκμηρίωση και την παραποίηση των στοιχείων. Ο νεότερος τύπος φορεσιάς στον κάμπο εμφανίζεται ως *φούσταν*. Στα χωριά όμως της Π.Γ.Δ.Μ., που ανήκουν στη συγκεκριμένη κατηγορία, διασώζεται και πιστοποιείται στις αφηγήσεις και στα υλικά τεκμήρια των πληροφορητών ο παλαιότερος τύπος φορεσιάς.

Παρόμοια και στα *χωριά του Βιτσίου*. Ο παλιός τύπος της φορεσιάς έχει εντελώς εκλείψει. Η λεγόμενη *φορεσιά του Πολυποτάμου*, με τις πολύχρωμες νεοτερίστικες σατέν ποδιές έχει κυριαρχήσει. Το ενδιαφέρον όμως στοιχείο είναι ότι, παρά την αλλαγή, οι γυναίκες της περιοχής του Πολυποτάμου είναι οι τελευταίες που έβγαλαν την παραδοσιακή φορεσιά τους και επέλεξαν δυτικότροπη ενδυμασία. Ορισμένες δε ηλικιωμένες τη φορούν, σε απλούστερη βέβαια μορφή, ως και σήμερα.

Στη έρευνά μας, λάβαμε υπόψη μας ότι οι κάτοικοι της περιοχής που διερευνούμε, στις αρχές του 20ου αιώνα, που συμπίπτει με τη δημιουργία των εθνικών κρατών στην περιοχή των Βαλκανίων και την ενσωμάτωση της περιοχής στο Ελληνικό κράτος, καλούνται να ταυτιστούν με την κεντρική, εθνική εξουσία, χάνοντας την κοινοτική τους αυτονομία και την επικοινωνία τους με όμορες κοινότητες, εκτός συνόρων, ορισμένες φορές. Οι εθνικοί στόχοι για την ανάπτυξη μιας ισότιμα προσιτής και τυποποιημένης κουλτούρας και γλώσσας εξαπλώνεται σε όλη την επικράτεια, επαναπροσδιορίζοντας ή αναπτύσσοντας συχνά νέες μορφές παράδοσης, με αποτέλεσμα στο νέο ελληνικό κράτος - έθνος την ανάπτυξη μιας εθνικής γλώσσας, πολιτισμού και folklore, που συνοδεύτηκε και από την τυποποίηση της γλώσσας των ενδυμάτων[569]. Παρόλα αυτά, στην ευρύτερη περιοχή της Φλώρινας, καθώς διατηρεί για λίγο χρόνο ακόμα την τοπική της ιδιαιτερότητα και τις πολιτισμικές της συγγένειες, η παραδοσιακή φορεσιά αποτελεί καθοριστικό στοιχείο καταγραφής του υλικού πολιτισμού της περιοχής και έναν ανθεκτικό δείκτη τοπικής ιδιαιτερότητας. Σε πολλές ομάδες οικισμών που διερευνήσαμε εντοπίζουμε διαφοροποίηση της «παλιάς φορεσιάς», η οποία χρησιμοποιείται

[569] Μπαδά, Κ. (χ.χ.). *ό. π.*, 137 – 139.

έως το μεσοπόλεμο, και μιας «νέας», η οποία κυριαρχεί μετά τη δεκαετία του 1950. Μέχρι και το διάστημα πριν από το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, οι φορεσιές καλύπτουν όλο το σώμα, ενώ, στη συνέχεια, είναι πιο κοντές και αφήνουν μέρη ακάλυπτα. Στοιχεία της φορεσιάς απλοποιούνται ή και εξαφανίζονται, ιδιαίτερα στο τομέα των κοσμημάτων, ορισμένα από τα οποία λειτουργούσαν «μαγευτικά», ως αποτρεπτικά της βασκανίας, του «ματιάσματος», της κακογλωσσιάς, της μαγείας. Αυτό συνέβαινε διότι, μέχρι εκείνο το διάστημα, η ενδυμασία αυτή αποτελούσε το κύριο ρούχο της καθημερινότητάς τους, ενώ στη συνέχεια λειτουργούσε μόνο συμπληρωματικά. Με τον τρόπο αυτό, σιγά σιγά οι φορεσιές χάνουν τη λειτουργική τους χρήση και λαμβάνουν τη μορφή που τους δίνει η δική μας ερμηνεία και αναπαράσταση, η οποία, σε πολλές περιπτώσεις, δεν είναι ακριβής και τεκμηριωμένη, καθώς χρησιμοποιείται μουσειακά, αποσπασματικά και ξέχωρα από τον κύκλο της ζωής. Αποτέλεσμα αυτού του δεδομένου είναι και ότι χάνεται η όποια διαφοροποίηση και αναδεικνύεται μια «αντιπροσωπευτική φορεσιά», η οποία σε αρκετές περιπτώσεις απέχει από την αυθεντική.

Εικόνες 352: *Κηδεία στο Bukovo*[570].

Εικόνες 353: *Ορθόδοξη κηδεία κοντά στο Χ...*[571].

Στο σημείο αυτό, θα θέλαμε να επισημάνουμε τη μεγάλη δυσκολία συλλογής ολοκληρωμένων φορεσιών, με όλα τους τα μέρη και τα επιμέρους στοιχεία, καθώς, σύμφωνα με το έθιμο, οι γυναίκες θάβονταν με τη νυφιάτικη φορεσιά

[570] Φωτοκάρτα (1916-1918). *Αρχείο Γιάννη Κωνσταντίνου*.

[571] Φωτοκάρτα (1914-1918). *Φωτοθήκη Λέσχης Πολιτισμού Φλώρινας*.

τους[572] και όσες φορεσιές είχαν απομείνει στα σπίτια, λόγω μετανάστευσης πουλήθηκαν αποσπασματικά και χωρίς τεκμηρίωση (Εικόνες 352 & 353).

Ένα ακόμη ζήτημα το οποίο ανέκυψε στην πορεία έρευνας αφορά στο γεγονός ότι η μελέτη του ενδύματος εξαντλείται, τις περισσότερες φορές, στο αρχειακό υλικό μουσείων και συλλογών και δεν πραγματοποιείται στο πεδίο, στις περιοχές αναφοράς. Είναι χαρακτηριστικό ότι, μέχρι σήμερα, οι έρευνες πάνω στις ενδυμασίες της Βορειοδυτικής Ελλάδας πραγματοποιούνταν από το «κέντρο», δηλαδή από μελετητές των αστικών κέντρων, οι οποίοι συγκέντρωναν αρχειακό υλικό αμφιβόλου αυθεντικότητας, προέλευσης και τεκμηρίωσης από επισκέψεις, και το προσέγγιζαν, τελικά, στους τόπους προέλευσης τους, με αποτέλεσμα, ιδιαίτερα στις πρώτες, σχετικές εκδόσεις, να υπάρχουν και ανακρίβειες και γενικεύσεις.

Επομένως, αναδεικνύεται η ανάγκη μελέτης στο πεδίο, δηλαδή στις υπό διερεύνηση περιοχές, για την όσο το δυνατό ακριβέστερη καταγραφή. Πρέπει να μελετούμε το ένδυμα στον τόπο του, συνομιλώντας με τους πληροφορητές και αλληλεπιδρώντας με το περιβάλλον, καταγράφοντας και διασώζοντας και το τοπικό λεξιλόγιο που αναφέρεται στα επιμέρους στοιχεία των ενδυμασιών. Κατά τον τρόπο αυτό, δε θα επικρατήσει με το πέρασμα του χρόνου να μιλάμε μόνο για «σιγκούνια», αλλά θα μείνει και η «κιουρδία» κλπ. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να επισημάνουμε και την άρνηση εκ μέρους των πληροφορητών να συμμετάσχουν στην έρευνα. Με πολύ δυσκολία δεχόντουσαν να μιλήσουν επώνυμα και η καταγωγή του ερευνητή από τον ίδιο τόπο τους έκανε να αισθανθούν ασφαλείς και να καταθέσουν τα ονόματα των επιμέρους στοιχείων και να μοιραστούν τις γνώσεις και τα βιώματά τους.

Μέχρι και σήμερα, οι λαογραφικοί/πολιτιστικοί σύλλογοι που δραστηριοποιούνται στον ευρύτερο ελληνικό χώρο στοχεύουν κυρίως στη διατήρηση της εθνικής[573] και πολιτισμικής κληρονομιάς και την «αναβάθμιση»

---

[572] Πολίτης, Ν. (1931). Τα κατά την τελευτήν. *Λαογραφικά Σύμμεικτα* , *6*, *τ. Γ΄*, Αθήνα: Δημοσιεύματα Λαογραφικού Αρχείου Ακαδημίας Αθηνών, 323 – 362. Varvounis, M. (2015). Death Costume and Ritual Lament in Greek Folk Tradition (19th – 20th Century), *Journal of Alternative Perspectives in the Social Sciences*, *7*, *2*, 299 – 317.

[573] Για τη συμβολή της παράδοσης στη διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας και της επινοημένης πολιτισμικής συνέχειας βλ. ενδεικτικά: Anderson, B. (1997) *Φαντασιακές κοινότητες. Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*. Π. Χαντζαρούλα (μτφ.). Αθήνα: Νεφέλη. Gellner, E. (1992) *Έθνη και Εθνικισμός*. Δ. Λαφαζάνη (μτφ.). Αθήνα: Αλεξάνδρεια. Herzfeld, M. (2002). *ό. π*. Hobsbawm, E. (1994) *Έθνη και Εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα. Πρόγραμμα,*

των κοινοτήτων[574]. Το ένδυμα, μέσω του χορευτικών παραστάσεων και αναβιώσεις δρώμενων μεταφέρεται από το χοροστάσι στα γήπεδα και τις θεατρικές σκηνές. Η σκηνική αναπαράσταση αποδίδει μια στρεβλή, κατασκευασμένη εικόνα της τοπικής κοινωνίας[575]. Η αστικοποίηση και οι σύγχρονες κοινωνικές συνθήκες οδήγησαν στην απώλεια της πολιτισμικής ταυτότητας της κοινότητας. Συναντούμε την αποδυνάμωση του αυθεντικού υλικού, την έλλειψη κινήτρων, γνώσης και εκπαίδευσης, την ισοπέδωση και τον αποχρωματισμό της κοινοτικής ταυτότητας, τη μη κατανόηση της όλης τοπικής, συλλογικής έκφρασης, άσχετα αν θεωρούν ότι την υπηρετούν[576]. Τα νέα αξιολογικά συστήματα που επικρατούν μέσα από τα ρεύματα της «αυθεντικότητας» και της «επιστροφής στις ρίζες», συνδέονται με τη συστηματοποιημένη διδακτική πρακτική και την απόρριψη της βιωματικής μετάδοσης γνώσεων κατά τα παραδοσιακά πρότυπα της προφορικότητας[577]. Και στο θέμα της φορεσιάς, συνήθως η κάθε παράσταση ντύνεται με ένα συνονθύλευμα σχημάτων, χρωμάτων και στοιχείων που καμιά πραγματικότητα του παρελθόντος δεν αντιπροσωπεύει στο σύνολό του, καθώς δεν ορίζεται ποια ακριβώς ενδυμασία επιλέγεται σε βάθος χρόνου, ποια ηλικιακή ή κοινωνική

μύθος, πραγματικότητα. Χ. Νάντρις (μτφ.). Αθήνα: Καρδαμίτσα. Hobsbawm, E. & Ranger, T. (επιμ.), (2004). *Η επινόηση της παράδοσης*. Θ. Αθανασίου (μτφ.). Αθήνα: Θεμέλιο – Ιστορική Βιβλιοθήκη.

[574] Hamermas, J. (χ.χ.) *Τέχνη και Επιστήμη σαν Ιδεολογία.* Κ. Παλαιολόγου (μτφ.). Αθήνα: ΠΛΑΝΗΤΗΣ 70, 27 – 28.

[575] Μάργαρη, Ζ. *Πολιτιστικοί Σύλλογοι & «Παράδοση»: Θεσμοποιώντας το Νεωτερισμό*. Διαθέσιμο στο: http://www.dancearchive.gr/article.php?id=20 (ημερομηνία πρόσβασης 7/10/2012).

[576] Κωνσταντίνου, Γ. (2004). Ο χορός και η μουσική της Φλώρινας. Στο Α. Ανδρέου (επιμ.), *Πρακτικά Συνεδρίου «Φλώρινα 1912-2002. Ιστορία και Πολιτισμός»*. Φλώρινα: Παιδαγωγική Σχολή Φλώρινας & Τμήμα Βαλκανικών Σπουδών (Α.Π.Θ.), 553 – 556.

[577] Βλ. ενδεικτικά: Αυδίκος, Β. (1994). Παραδοσιακός χορός και χορευτικοί όμιλοι. Στο Β. Νιτσιάκος (επιμ.), *Χορός και κοινωνία*. Κόνιτσα: Πνευματικό Κέντρο Δήμου Κόνιτσας, 125 – 136. Δήμας, Η. (1994). Το πρόβλημα της διδασκαλίας των ελληνικών παραδοσιακών χορών. Στο Β. Νιτσιάκος (επιμ.), *Χορός και κοινωνία*. Κόνιτσα: Πνευματικό Κέντρο Δήμου Κόνιτσας, 137 – 143. Μπάδα, Κ. (1994). Η χρήση της παράδοσης με αφορμή τα χορευτικά μας δρώμενα. Στο Β. Νιτσιάκος (επιμ.), *Χορός και κοινωνία*. Κόνιτσα: Πνευματικό Κέντρο Δήμου Κόνιτσας, 111 – 124. Φιλίππου, Φ. (2000). Ο ελληνικός λαϊκός χορός και η σχέση του με τους χορευτικούς συλλόγους. Στο *Η διαχρονική εξέλιξη του παραδοσιακού χορού στην Ελλάδα. Πρακτικά του 1ου Πανελληνίου Συνεδρίου Λαϊκού Πολιτισμού*. Σέρρες: Δήμος Σερρών, 57 – 59. Κωνσταντίνου, Γ. (2014). Ο χορός και οι κοινωνικές πρακτικές αναφοράς ως μέσο ανάδυσης πολιτισμικής ταυτότητας για τους κατοίκους των Αλώνων. Στο Κ. Φωτιάδης, Σ. Ηλιάδου-Τάχου & Β. Βλασίδης (επιμ.), *Η Δυτική Μακεδονία: Από την ένταξη στο ελληνικό κράτος έως σήμερα*. Θεσσαλονίκη: Παιδαγωγική Σχολή, Π.Δ.Μ., 173 – 198.

ομάδα αντιπροσωπεύει και για ποια περίσταση προορίζονταν. Η λειτουργία της ενδυμασίας ως σύμβολο της κοινότητας παραβλέπεται[578].

Τέλος, αναδεικνύεται η μεγάλη σημασία που έχει η μελέτη του υλικού πολιτισμού και ειδικά του ενδύματος για την εκπαίδευση. Μέσα από την πρόταση εκπαιδευτικής αξιοποίησης για παιδιά του Δημοτικού, φάνηκαν οι δυνατότητες προσέγγισης της ιστορικής συλλογικής μνήμης, αλλά και η εξαγωγή πληθώρας συμπερασμάτων, μέσα από την αλληλεπίδραση με το παραδοσιακό ένδυμα. Είναι σημαντικό τα παιδιά να βγαίνουν εκτός σχολικής τάξης, να καταπιάνονται με ζητήματα εκτός του στενού πλαισίου του σχολικού εγχειριδίου και να διεξάγουν πρωτογενή έρευνα. Ιδιαίτερη σημασία έχει η αλληλεπίδραση με υλικά αντικείμενα (όπως τα ενδύματα και οι φωτογραφίες) και η βιωματική μάθηση. Παράλληλα, τα παιδιά, μέσα από στοιχεία του υλικού πολιτισμού μπορούν να προσεγγίσουν το παρελθόν πιο αποτελεσματικά, να εξάγουν συμπεράσματα για τους όρους ζωής των ανθρώπων, για τις συνήθειες, την αισθητική τους κ.λπ. Ειδικότερα, από τη μελέτη του ενδύματος μπορούν να κατανοήσουν ότι στοιχεία της καθημερινότητας όπως τα ρούχα, είναι αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης με το περιβάλλον και διαμορφώνονται ανάλογα με τις ανάγκες των ανθρώπων (π.χ. αντιμετώπιση κρύου), αλλά και τις δυνατότητες που έχει η κάθε κοινωνία για να καλύψει αυτές τις ανάγκες (η χρησιμοποίηση ειδικού ράφτη εάν υπάρχουν χρήματα για να τον πληρώσουν, η χρήση μηχανημάτων έναντι του αργαλειού, όταν έδωσε τη δυνατότητα η ανάπτυξη της τεχνολογίας κ.λπ.).

Με βάση τα παραπάνω, αναδείχθηκε και η δυνατότητα αξιοποίησης της μελέτης του ενδύματος για να αναδειχθούν τα κοινά χαρακτηριστικά των λαών της περιοχής, τα οποία εδράζονται στα κοινά γεωμορφολογικά, αλλά και πολιτιστικά στοιχεία. Σε αυτή τη βάση, το ένδυμα μπορεί να αναδείξει τι είναι αυτό που ενώνει τους ανθρώπους και έχει να κάνει με την καθημερινή πραγματικότητα. Στον αντίποδα βρίσκονται οι διαφοροποιήσεις που προκύπτουν από τον καθορισμό των πολιτικών συνόρων, ο οποίος φυσικά

[578] Βρέλλη-Ζάχου Μ. (1994). Χορός και Ένδυμα: Παράδοση και αναπαράσταση. . Στο Β. Νι-τσιάκος (επιμ.), *Χορός και κοινωνία*. Κόνιτσα: Πνευματικό Κέντρο Δήμου Κόνιτσας, 97 – 110.

εκφράστηκε, στη συνέχεια, και σε διαφοροποιήσεις στην ενδυμασία. Ωστόσο, το γεγονός ότι οι ενδυμασίες και ο τρόπος ζωής των κατοίκων της περιοχής διαφοροποιούνταν κυρίως από τις συνθήκες ζωής, μπορεί να εγείρει τον προβληματισμό σε σχέση με τις διαφορές που εκφράζουν εν τέλει τα πολιτικά σύνορα. Το στοιχείο αυτό μπορεί να συμβάλλει στο διάλογο σχετικά με την ανάγκη αλληλοσεβασμού και φιλίας μεταξύ των λαών της περιοχής γενικότερα.

Καταληκτικά, θα μπορούσαμε να αναφέρουμε ότι ο υλικός πολιτισμός και ειδικά οι παραδοσιακές ενδυμασίες αποτελούν σημαντικό αντικείμενο μελέτης για τον πολιτισμό της χώρας μας, μπορεί να συμβάλλει στην ενίσχυση της συλλογικής μνήμης, στη βαθύτερη κατανόηση του παρελθόντος και στη μεταλαμπάδευση όλων αυτών στις νεότερες γενιές, μέσω της εκπαίδευσης. Ειδικότερα, σε ότι αφορά την περιοχή της Φλώρινας, αναδεικνύεται η ανάγκη βαθύτερης μελέτης των ενδυμασιών της περιοχής, λόγω του πλούτου των ιδιομορφιών τους και του ιδιαιτέρου χαρακτήρα τους που διαμορφώθηκε πάνω σε αυτό το σταυροδρόμι τριών εθνών. Η δε μελέτη πρέπει να συνεχιστεί, καθώς μεγάλο μέρος αρχειακού υλικού παραμένει ακόμα άγνωστο σε διάφορα αρχεία της περιφέρειας και του εξωτερικού. Ευχή η έρευνά μας είναι να αποτελέσει έναυσμα για βαθύτερες μελλοντικές μελέτες στο μέλλον.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΠΗΓΕΣ

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

Aktekin, S. (2010). Culturally, The Protection of Natural and Historical Heritage and the Cost to Society: Britain and Turkey Examples. *Turk Yurdu*, *270*, 52 – 58.

Anderson, B. (1997) *Φαντασιακές κοινότητες. Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*. Π. Χαντζαρούλα (μτφ.). Αθήνα: Νεφέλη.

Arvati. Διαθέσιμο στο https://en.wikipedia.org/wiki/Arvati (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

***B**ac*. Διαθέσιμο στο https://en.wikipedia.org/wiki/Ba%C4%8D, Republic of Macedonia (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

Bage, G. (2000). *Thinking History 4-14. Teaching, learning, curricula and communities*. London: Routledge/Falmer.

Baresani. Διαθέσιμο στο

https://en.wikipedia.org/wiki/Bare%C5%A1ani (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

Barthes, R. (2016). *«ΤΟ ΜΠΛΕ ΕΙΝΑΙ ΦΕΤΟΣ ΣΤΗ ΜΟΔΑ…» Κείμενα για το ένδυμα και τη μόδα*. Β. Πατσογιάννης, (μτφρ.). Αθήνα: Πλέθρον.

Bascom, W. (1953). Folklore and Anthropology. *The Journal of American Folklore*, *66*, *262*, 283 – 290.

Bistrica. Διαθέσιμο στο https://en.wikipedia.org/wiki/Bistrica (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

Bloom, W. (1990) *Personal identity, national, identity and international relations* Cambridge: Cambridge University Press.

Boas, F. (1920). The Methods of Ethnology. *American Anthropologist*, *22*, 311 – 321.

Boas, F. (1948). *Race, Language and Culture*. NewYork: Macmillan.

Bolotte, M. (2006). *Carnets de guerre 14 – 18*. Διαθέσιμο στο http://atelca.fr/remy/transit/marcel/photos-medium/photo-125.htm (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

Brailsford, H. N. (1905). *Macedonia; its races and their future*. London: Methuen & Co.

Brajcino. Διαθέσιμο στο https://en.wikipedia.org/wiki/Braj%C4%8Dino (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

Brancoff, D. M. (1905). *La Macédoine et sa Population Chrétienne*. Paris: Librairie Plon.

Braudel, F. (1995*). Υλικός πολιτισμός οικονομία και καπιταλισμός 15ος – 18ος αιώνας. Οι δομές της καθημερινής ζωής: το δυνατό και το αδύνατο*, τ. Α΄. (Μτφρ. Κ. Ασδραχά). Αθήνα: Αγροτική Τράπεζα Ελλάδος.

Brusnik. Διαθέσιμο στο https://en.wikipedia.org/wiki/Brusnik, Bitola (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

Bukovo. Διαθέσιμο στο https://en.wikipedia.org/wiki/Bukovo (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

Burke, P. (2003). *Αυτοψία. Οι χρήσεις των εικόνων ως ιστορικών μαρτυριών*. Α. Ανδρέου (μτφ.). Αθήνα: Μεταίχμιο.

Calboun, C. (1994) *Social theory and the politics of identity*, Oxford: Blackwell.

Catterall, M. & Maclaran, P. (1997). Focus Group Data and Qualitative Analysis Programs: Coding the Moving Picture as Well as the Snapshots. *Sociological Research Online, 2*, (1). Διαθέσιμο στο http://www.socresonline.org.uk/2/1/6.html (ημερομηνία πρόσβασης 20/2/2016).

Cerje. Διαθέσιμο στο https://en.wikipedia.org/wiki/Cerja (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

Cerón, D. & Mz-Recaman, C. I. (1994). The Museum comes to school in Colombia: Teaching packages as a method of learning. Στο P. G. Stone & B. L. Molyneaux (eds.), *The presented past: Heritage, Museums and Education*. London & New York: Routledge, 148 – 158.

Dakin D. (1996). *Ο Ελληνικός Αγώνας στη Μακεδονία 1897-1913.* Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.

Dihovo. Διαθέσιμο στο https://en.wikipedia.org/wiki/Dihovo (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

Dolno Dupeni. Διαθέσιμο στο https://en.wikipedia.org/wiki/Dolno_Dupeni (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

Douch, R. (1967). *Local history and the teacher*. London: Routledge & Kegan Paul.

Dow, J. & Lixfeld H. (eds.). (1994). *The Nazification of an Academic Discipline: Folklore in the Third Reich*. Bloomington: Indiana University Press.

Dow, R. & Bockhorn, O. (2004). *The Study of European ethnology in Austria*. Florence: Taylor & Francis.

Dragos. Διαθέσιμο στο https://mk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D1%80%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D1%88 (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

Fermanis, M. (χ.χ.). *Κρατερό. Μία επική ιστορία ηρωϊσμού*. Χ.τ.: Society of Kratero, Melburne & Victoria Inc.

Flusser, V. (1998). *Προς μια φιλοσοφία της φωτογραφίας*. Στο I. Duennebier & H. Παπαϊωάννου (μτφ.). Θεσσαλονίκη: Μακεδονικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης & University Studio Press.

Gellner, E. (1992) *Έθνη και Εθνικισμός*. Δ. Λαφαζάνη (μτφ.). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Germijan. Διαθέσιμο στο https://sh.wikipedia.org/wiki/Germijan (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

Glaser, G. (1998). *Doing grounded theory: Issues and discussions*. Mill Valley, CA: Sociology Press.

Globoceni. Διαθέσιμο στο http://en.wikipedia.org/wiki/Gllobo%C3%A7eni (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

Gorica. Διαθέσιμο στο http://en.wikipedia.org/wiki/Gorna_Gorica (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

Graesnica. Διαθέσιμο στο https://en.wikipedia.org/wiki/Grae%C5%A1nica,_Bitola (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

Hamermas, J. (χ.χ.). *Τέχνη και Επιστήμη σαν Ιδεολογία*. Κ. Παλαιολόγου (μτφ.). Αθήνα: ΠΛΑΝΗΤΗΣ 70.

Hobsbawm, E. (1980). The Revival of Narrative: Some Comments*. Past and Present*, *86*, 3 – 8.

Hobsbawm, E. (1994) *Έθνη και Εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα. Πρόγραμμα, μύθος, πραγματικότητα*. Χ. Νάντρις (μτφ.). Αθήνα: Καρδαμίτσα.

Hobsbawm, E. & Ranger, T. (επιμ.), (2004) *Η επινόηση της παράδοσης*. Θ. Αθανασίου (μτφ.). Αθήνα: Θεμέλιο – Ιστορική Βιβλιοθήκη.

Ingle, M. (2004). Pupil's perceptions of museum education sessions. Στο E. Hooper Greenhill (eds.), *The Educational Role of the Museum*. London/ New York: Rutledge, 312 – 319.

Jones, M .O. (1993). Why take a behavioral approach to folk objects. Στο S. Lubar & D. Kingery (eds.), *History from Things: Essays on material culture*. Washington: Smithsonian Institution Press, 182 – 196.

***K**anino*. Διαθέσιμο στο https://en.wikipedia.org/wiki/Kanino (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

Krani. Διαθέσιμο στο https://en.wikipedia.org/wiki/Krani (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

Krstoar. Διαθέσιμο στο https://en.wikipedia.org/wiki/Krstoar (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

***L**avci*. Διαθέσιμο στο https://en.wikipedia.org/wiki/Lavci (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

Lazec. Διαθέσιμο στο

https://en.wikipedia.org/wiki/La%C5%BEec (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

Leska. Διαθέσιμο στο https://en.wikipedia.org/wiki/Leska (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

Ljubojno. Διαθέσιμο στο https://en.wikipedia.org/wiki/Ljubojno (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

Macafee, W. (1980). *Local History: Lecture Notes for M.A. Education Students*. Διαθέσιμο στο http://www.billmacafee.com/homepage/localhistorypaper1980.pdf (Ημερομηνία πρόσβασης: 3/8/2017).

Merton, R. & Kendall, L. (1946). The focused interview. *The American Journal of Sociology*, *51* (6), 541 – 557.

Merton, R. (1967). *On Theoretical Sociology: Five essays old and new*. New York: Free Press.

Миновски, Н. (2006). *Селото Буф. Монографски приказ*. Битола: Ну Завод н Музеј – Битола.

Millward, J. (1995). Focus group. Στο G. M. Breakwell, S. Hammond & C. Fife-Shaw (eds.), *Research Methods in Psychology*. London: Sage Publications, 274 – 292.

Morgan, L. (1997). *Focus Groups as Qualitative Research*. London: Sage Publications.

***N**akolec*. Διαθέσιμο στο https://en.wikipedia.org/wiki/Nakolec (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

***O**leveni*. Διαθέσιμο στο https://en.wikipedia.org/wiki/Oleveni (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

Orehovo. Διαθέσιμο στο https://en.wikipedia.org/wiki/Orehovo_(Macedonia) (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

***P**orodin*. Διαθέσιμο στο https://en.wikipedia.org/wiki/Porodin_(Macedonia) (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

Postle, D. (1993). Putting the heart back into learning. Στο D. Boud, R. Cohen, & D. Walker (eds.), *Using experience for learning*. Buckingham: Society for Research into Higher Education & Open University Press, 33 – 45.

Pustec. Διαθέσιμο στο http://en.wikipedia.org/wiki/Pustec (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

Said, E. (1996). *Οριενταλισμός*. Φ. Τερζάκης (μτφ.). Αθήνα: Νεφέλη.

Slivica. Διαθέσιμο στο https://en.wikipedia.org/wiki/Slivnica_(Resen_Municipality) (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

Sovic. Διαθέσιμο στο https://sh.wikipedia.org/wiki/Sovi%C4%87 (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

Stewart, B. A. (1940). Today's Evidence of Grecian Glory: 22 Natural Color Photographs. *National Geographic, 3, LXXVII* (Special issue-Greece and Italy-Classical Lands).

Stewart, D. & Shamdasani, P. (1990). *Focus groups: Theory and practice*. Newbury Park: Sage Publications.

Stoikov, V. (2009). *T'RSYE It's history… it's legasy*. Canada: Vasil Stoikov.

Strbovo. Διαθέσιμο στο https://en.wikipedia.org/wiki/%C5%A0trbovo (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

Sulin. Διαθέσιμο στο http://en.wikipedia.org/wiki/%C5%A0ulin (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

Shelton, A. (2000). Museum Ethnography: an imperial science. Στο B. V. Street & E. Hallam (eds.), *Cultural encounters: representing "otherness"*. London: Routledge, 181 – 193.

Shuec. Διαθέσιμο στο https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%A8%D1%83%D0%B5%D1%86 (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

Thompson, P. (2000). *The Voice of the Past, Oral History*. Oxford: OUP.

Varvounis, M. (2015). Death Costume and Ritual Lament in Greek Folk Tradition (19th – 20th Century), *Journal of Alternative Perspectives in the Social Sciences*, *7*, *2*, 299 – 317.

Velusina. Διαθέσιμο στο https://en.wikipedia.org/wiki/Velu%C5%A1ina (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

Vernik. Διαθέσιμο στο https://en.wikipedia.org/wiki/Vernik (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2017).

Yoder, D. (1972). Folk costume. In R. Dorson (eds*.). Folklore and Folklife. An introduction*. Chicago & London: University of Chicago Press, 295 – 324.

***Z**agradec*. Διαθέσιμο στο https://mk.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%B0%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%B5%D1%86 (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

Zivojno. Διαθέσιμο στο https://sh.wikipedia.org/wiki/%C5%BDivojno (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

Zrnosko. Διαθέσιμο στο https://en.wikipedia.org/wiki/Zrnovsko (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

Herzfeld, M. (2002). *Πάλι Δικά Μας. Λαογραφία, Ιδεολογία και η Διαμόρφωση της Σύγχρονης Ελλάδας*, Μετ. Σαρηγιάννης, Μ. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Α. Κ. (1965). Απέθανε χτες η Αγγελική Χατζημιχάλη. *Ελευθερία*. 5/3/1965. Διαθέσιμο στο http://efimeris.nlg.gr/ns/pdfwin_ftr.asp?c=64&pageid=40298&id=-1&s=0&STEMTYPE=0&STEM_WORD_PHONETIC_IDS=ARzASJAScASOASPASUASRASfASEASTASP&CropPDF=0 (Ημερομηνία πρόσβασης: 3/8/2017).

Αλεξιάδης, Μ. (1988). *Η Ελληνική και Διεθνής Επιστημονική Ονοματοθεσία της Λαογραφίας.* Αθήνα: Εκδόσεις Καρδαμίτσα.

Ανδρέου, Α. (1998). Η τοπική ιστορία ως παράγοντας κατανόησης της χρησιμότητας της ίδιας της Ιστορίας: Ένα παράδειγμα. *Μακεδνόν*, *5*, 3 – 15.

Ανδρέου Α. (2001). Ένα τούρκικο τεφτέρι για τα εσνάφια της Φλώρινας και τους αγρότες των χωριών της περιοχής στα 1834\1835. *Εταιρία, 36*, 5 – 32.

Ανδρέου, Α. (2001). Από την γενική στην τοπική ιστορία ή όταν ο Κώττας αντάμωσε τους Leopold von Ranke και March Bloch. *Μακεδνόν*, *9*, 13 – 23.

Ανδρέου, Α., Γκόλια, Π., Δαϊκόπουλος, Ι., Καββαδά, Α., Κασίδου, Σ. (2004). Όψεις της οθωμανικής και μετα-οθωμανικής Φλώρινας από τις γαλλικές καρτποστάλ. Στο: Α. Ανδρέου (επιμ.), *Πρακτικά Συνεδρίου «Φλώρινα 1912-2002.*

Ιστορία και Πολιτισμός». Φλώρινα: Παιδαγωγική Σχολή Φλώρινας & Τμήμα Βαλκανικών Σπουδών (Α.Π.Θ.), 55 – 74.

Ανδρέου, Α. & Κασβίκης, Κ. (2008). Το μετέωρο βήμα της σχολικής ιστορίας στα νέα εγχειρίδια για το Δημοτικό Σχολείο. Στο Α. Ανδρέου (επιμ.), *Η διδακτική της Ιστορίας στην Ελλάδα και η έρευνα στα σχολικά εγχειρίδια*. Αθήνα: Μεταίχμιο: 81 – 128.

Αυδίκος, Ε. (1994). Λαογραφία, μια Επιστήμη υπό Αμφισβήτηση. *Δωδώνη*, *23*, 109 – 120.

Αυδίκος, Β. (1994). Παραδοσιακός χορός και χορευτικοί όμιλοι. Στο Β. Νιτσιάκος (επιμ.), *Χορός και κοινωνία*. Κόνιτσα: Πνευματικό Κέντρο Δήμου Κόνιτσας, 125 – 136.

Αυδίκος, Ε. (2009). *Εισαγωγή στις σπουδές του λαϊκού πολιτισμού. Λαογραφίες, Λαϊκοί πολιτισμοί, Ταυτότητες*. Αθήνα: Κριτική.

Βαϊνά, Μ. (1997). *Θεωρητικό πλαίσιο διδακτικής της Τοπικής Ιστορίας για τον εικοστό αιώνα*. Αθήνα: Gutenberg.

Βαμβακίδου Ι. (2001). Η φωτογραφία στο χρόνο της ιστορίας. *Είδωλο, 13*, 22-23.

Βέρρου, Θ. (2008). *Τοπωνύμια και διοικητική κατανομή οικισμών της Μακεδονίας*. *Μεταβολές στον 20ο αιώνα*. Θεσσαλονίκη.

Βρέλλη-Ζάχου Μ. (1994). Χορός και Ένδυμα: Παράδοση και αναπαράσταση. Στο Β. Νιτσιάκος (επιμ.), *Χορός και κοινωνία*. Κόνιτσα: Πνευματικό Κέντρο Δήμου Κόνιτσας, 97 – 110.

Βρέλλη-Ζάχου, Μ. (2003). *Η Ενδυμασία στη Ζάκυνθο μετά την Ένωση (1864 – 1910). Συμβολή στη μελέτη της ιστορικότητας και της κοινωνιολογίας του ενδύματος*. Αθήνα: Ίδρυμα Αγγελικής Χατζημιχάλη.

Βώρος, Φ. (1990). Τοπική Ιστορία. *Εκπαιδευτικά*, *20*, 33 – 41.

Γκασούκα, Μ. (1999). *Λαογραφικές Παράμετροι*. Αθήνα: Φιλιππότης.

Γκόλια, Π., Κασίδου, Σ. & Κώτσου, Σ. (2010). Γυναικείες αναπαραστάσεις στις καρτ-ποστάλ της Στρατιάς της Ανατολής. Στο Φ. Τολούδη (επιμ.), *Πρακτικά του Λ΄ Πανελλήνιου Ιστορικού Συνεδρίου*. Θεσσαλονίκη: Ελληνική Ιστορική Εταιρεία, 265 – 281.

Γουήλ-Μπαδιεριτάκη, Α. (1980). *Το γυναικείο παραδοσιακό πουκάμισο της ηπειρωτικής Ελλάδας*. Ιωάννινα: Φιλοσοφική Σχολή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων (αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή).

Δεδούλη, Μ. (2001). Βιωματική μάθηση: Δυνατότητες αξιοποίησής της στην ευέλικτη ζώνη. *Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών θεμάτων*, *6*, 145 – 159.

Δελιόπουλος, Γ. (2015). Δημιουργικές Δραστηριότητες με την χρήση των ΤΠΕ στην Τοπική Ιστορία. Στο Β. Δαγδιλέλης, Α. Λαδιας, Κ. Μπίκος, Ε. Ντρενογιάνη & Μ. Τσιτουρίδου (επιμ.), *Πρακτικά Εργασιών 4ου Πανελλήνιου Συνεδρίου «Ένταξη των ΤΠΕ στην Εκπαιδευτική Διαδικασία» της Ελληνικής Επιστημονικής Ένωσης στην Εκπαίδευση (ΕΤΠΕ)*. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης & Πανεπιστήμιο Μακεδονίας. Διαθέσιμο στο http://www.etpe.gr/custom/pdf/etpe2294.pdf (Ημερομηνία πρόσβασης: 3/8/2017).

Δερμιτζάκη, Α. (2001). *Το Εθνικό Ιστορικό Μουσείο της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος: ίδρυση, συλλεκτική πολιτική και άλλες δράσεις (1882-1926)*. Αθήνα: Ε.Κ.ΠΑ., Π.Μ.Σ. Μουσειολογίας (αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή).

Δήμας, Η. (1994). Το πρόβλημα της διδασκαλίας των ελληνικών παραδοσιακών χορών. Στο Β. Νιτσιάκος (επιμ.), *Χορός και κοινωνία*. Κόνιτσα: Πνευματικό Κέντρο Δήμου Κόνιτσας, 137 – 143.

Δημητριάδου, Κ. (2016). *Νέοι προσανατολισμοί της Διδακτικής. Προσαρμογή της διδασκαλίας στις εκπαιδευτικές προκλήσεις του 21ου αιώνα*. Αθήνα: Gutenberg.

Ζιάκας, Θ. (1993). *Έθνος και Παράδοση*, Αθήνα: «Αιγαίον» - Εναλλακτικές Εκδόσεις.

Ζώρα, Π. (1995). *Ελληνική Λαϊκή Τέχνη.* Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.

Ηλιάδου-Τάχου, Σ. (2001). Από το εργαστήριο τοπικής ιστορίας στη διδακτική της τοπικής ιστορίας. *Τα εκπαιδευτικά*, *61-62*, 120 – 133.

Ιντζεσίλογλου, Ν. (1999). Περί κατασκευής συλλογικών ταυτοτήτων. Το παράδειγμα της εθνικής ταυτότητας. Στο Χ. Κωνσταντόπουλος, Λ. Μαράντου-Αλιφάντη, Δ. Γερμανός και Θ. Οικονόμου (επιμ.), *Εμείς και οι «Άλλοι»: Αναφορές στις τάσεις και τα σύμβολα*, Αθήνα: Τυπωθήτω, Αθήνα, 177 – 202.

Κάββουρα, Θ. (2004). Ιστορικές πηγές και περιβάλλοντα μάθησης Ιστορίας με τη χρήση Τεχνολογιών Πληροφορίας και Επικοινωνίας. Στο Κ. Αγγελάκος & Γ. Κόκκινος (επιμ.), *Η διαθεματικότητα στο σύγχρονο σχολείο. Η διδασκαλία της ιστορίας με τη χρήση πηγών*. Αθήνα: Μεταίχμιο, 193 – 211.

Κακάμπουρα-Τίλη Ρ. (2000). Δραματοποίηση λαϊκών δρωμένων στο ελληνικό σχολείο. *Παρνασσός*, *ΜΒ'*, 215 – 228.

Καρατζάς, Ι. (2004). Ποσοτικά και ποιοτικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού των οικισμών του Ν. Φλώρινας από τον πρώτο εκλογικό κατάλογο της Υποδιοικήσεως Φλωρίνης (1914). Στο Α. Ανδρέου (επιμ.), *Πρακτικά Συνεδρίου «Φλώρινα 1912-2002. Ιστορία και Πολιτισμός»*, Φλώρινα: Παιδαγωγική Σχολή Φλώρινας & Τμήμα Βαλκανικών Σπουδών (Α.Π.Θ.), 665 – 684.

Κίτσος, Κ. (χ.χ.). «Η γοητεία της πόζας». Παρατηρώντας δυο παλιές φωτογραφίες. *Είδωλο, 7*, 64 – 65.

Κόκκινος, Γ. (1998). *Διδακτικές προσεγγίσεις στο μάθημα της Ιστορίας. Για μια νέα διδακτική μεθοδολογία στην υπηρεσία της κριτικής ιστορικής σκέψης*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Κυριακίδης, Σ. (1937). Τι είναι η Λαογραφία και εις τι δύναται να ωφελήσει η σπουδή της. *Λαογραφία, ΙΒ,* 189 – 217.

Κυριακίδης, Σ. (1965). *Ελληνική Λαογραφία, Μέρος Λ Μνημεία του Λόγου.* Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.

Κυριακίδου Νέστορος, Α. (1975). *Λαογραφικά Μελετήματα.* Αθήνα: Νέα Σύνορα.

Κυριακίδου-Νέστορος, Α. (1978). *Η θεωρία της Ελληνικής Λαογραφίας-Κριτική Ανάλυση.* Αθήνα: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας (Ιδρυτής Σχολή Μωραΐτη).

Κυριακίδου-Νέστορος, Α. (1993). *Λαογραφικά Μελετήματα ΙΙ,* Αθήνα: Πορεία.

Κωνσταντίνου, Γ. (2004). Ο χορός και η μουσική της Φλώρινας. Στο Α. Ανδρέου (επιμ.), *Πρακτικά Συνεδρίου «Φλώρινα 1912-2002. Ιστορία και Πολιτισμός»*. Φλώρινα: Παιδαγωγική Σχολή Φλώρινας & Τμήμα Βαλκανικών Σπουδών (Α.Π.Θ.), 553 – 556.

Κωνσταντίνου, Γ. (2014). Ο χορός και οι κοινωνικές πρακτικές αναφοράς ως μέσο ανάδυσης πολιτισμικής ταυτότητας για τους κατοίκους των Αλώνων. Στο Κ. Φωτιάδης, Σ. Ηλιάδου-Τάχου & Β. Βλασίδης (επιμ.), *Η Δυτική Μακεδονία: Από την ένταξη στο ελληνικό κράτος έως σήμερα*. Θεσσαλονίκη: Παιδαγωγική Σχολή, Π.Δ.Μ., 173 – 198.

Λεοντσίνης Γ. (1996), *Διδακτική της Ιστορίας: Γενική – τοπική ιστορία και περιβαλλοντική εκπαίδευση*. Αθήνα: Πατάκης.

Λεοντσίνης, Γ. & Ρεπούση, Μ. (2001). *Η Τοπική Ιστορία ως Πεδίο Σπουδής στο Πλαίσιο της Σχολικής Παιδείας*. Αθήνα: ΥΠΕΠΘ, Π.Ι. & ΟΕΔΒ.

Λιθοξόου, Δ. (2008). *Ο πληθυσμός 654 οικισμών του ελληνικού τμήματος της Μακεδονίας το 1920 κατά θρησκεία και γλώσσα στη στατιστική του 1920 του Milojevic*. Διαθέσιμο στο http://www.lithoksou.net/p/o-plithysmos-654-oikismon-toy-ellinikoy-tmimatos-tis-makedonias-1920-kata-thriskeia-kai-glossa-sti (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

Λιθοξόου, Δ. (2008α). *Ο Πληθυσμός των οικισμών της Μακεδονίας το 1900 κατά θρησκεία και γλώσσα στη στατιστική του Κ'ncov*. Διαθέσιμο στο http://www.lithoksou.net/t/o-plithysmos-ton-oikismon-tis-makedonias-1900-kata-thriskeia-kai-glossa-sti-statistiki-toy-kncov-2 (ημερομηνία πρόσβασης 11/8/2014).

Λουκάτος, Δ. (1950). *Σύγχρονα προβλήματα Λαογραφίας.* Αθήνα: Νέα Σύνορα.

Λουκάτος, Δ. (1985). *Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία.* Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.

Λουτζάκη, Ρ. (2004). Εισαγωγή: Εθνογραφίες χορού. *Αρχαιολογία και Τέχνες. Ο χορός στα Νεότερα Χρόνια – Εθνογραφίες*, *92*, 6 – 10.

Μαράτου-Αλιφάντη, Λ. & Γαληνού, Π. (1999). Πολιτισμικές ταυτότητες: από το τοπικό στο παγκόσμιο; Στο Χ. Κωνσταντόπουλος, Λ. Μαράντου-Αλιφάντη, Δ. Γερμανός και Θ. Οικονόμου (επιμ.), *Εμείς και οι «Άλλοι»: Αναφορές στις τάσεις και τα σύμβολα*, Αθήνα: Τυπωθήτω, Αθήνα, 109 – 120.

Μάργαρη, Ζ. *Πολιτιστικοί Σύλλογοι & «Παράδοση»: Θεσμοποιώντας το Νεωτερισμό*. Διαθέσιμο στο: http://www.dancearchive.gr/article.php?id=20 (ημερομηνία πρόσβασης 7/10/2012).

Μέγας, Γ. (1967). Η σπουδή της Λαογραφίας. *Λαογραφία, 25,* 3 – 38.

Μέγας, Γ. (1967). Λαογραφία, Εθνογραφία, Εθνολογία. *Λαογραφία*, *ΚΕ*, 39 – 42.

Μερακλής, Μ. (1984). *Ελληνική Λαογραφία, κοινωνική συγκρότηση.* Αθήνα: Οδυσσέας ΕΠΕ.

Μηλιατζίδου-Ιωάννου, Ε. (1989). Οι παραδοσιακές φορεσιές του νομού Φλώρινας. Στο *Πρακτικά ημερίδας: Ελληνικοί παραδοσιακοί χοροί*. Φλώρινα: Ν.Ε.Λ.Ε.

Μηλιατζίδου-Ιωάννου, Ε. (1993). Μονογράμματα στο γυναικείο παραδοσιακό πουκάμισο της Φλώρινας. *Λαογραφία*, *36*, 108 – 120.

Μηλιατζίδου-Ιωάννου, Ε. (1994). Ένδυση. Στο Ε. Μηλιατζίδου-Ιωάννου (επιμ.), *Πρώτη γνωριμία με τον παραδοσιακό πολιτισμό της περιοχής Φλώρινας. Οδηγός έκθεσης*. Θεσσαλονίκη: Λαογραφικό και Εθνολογικό Μουσείο Μακεδονίας;-Θράκης, 37 – 43.

Μηλιατζίδου-Ιωάννου, Ε. (2002). Οι τοπικές ενδυμασίες. Στο Ε. Κυριακούδης (επιμ.), *Η Φλώρινα και η περιοχή της*. Φλώρινα: Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Φλώρινας, 220 – 237.

Μήτος, Β. (2001). Φωτογραφία, το αρχείο του χρόνου. *Είδωλο, 13*, 26-29.

Μπάδα, Κ. (1992). Η «γλώσσα» του ρούχου και της ατομικής εμφάνισης στην παραδοσιακή κοινωνία, *Δωδώνη*, *ΚΑ/1*, 181 – 199.

Μπάδα, Κ. (1994). Η χρήση της παράδοσης με αφορμή τα χορευτικά μας δρώμενα. Στο Β. Νιτσιάκος (επιμ.), *Χορός και κοινωνία*. Κόνιτσα: Πνευματικό Κέντρο Δήμου Κόνιτσας, 111 – 124.

Μπαδά, Κ. (χ.χ.). *Σημειώσεις για τον υλικό πολιτισμό (18ος – 20ος αιώνας)*. Γιάννενα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.

Μπακιρτζής, Κ. (2000). Βιωματική εμπειρία και κίνητρα μάθησης. *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, *30*, 87 – 109.

Μπενέκος, Δ. (2004). *Λαϊκός Πολιτισμός και Εκπαίδευση, Παν/κές παραδόσεις*. Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας.

Μπούνια, Α. & Νικονάνου, Ν. (2008). Μουσειακά αντικείμενα και ερμηνεία: Δημιουργώντας την εμπειρία, επιδιώκοντας την επικοινωνία. Στο Ν. Νικονάνου & Κ. Κασβίκης (επιμ.), *Εκπαιδευτικά ταξίδια στο χρόνο: Εμπειρίες και ερμηνείες του παρελθόντος*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 66 – 93.

Νάκου, Ε. (2009). *Μουσεία, Ιστορίες και Ιστορία*. Αθήνα: Νήσος.

Νιτσιάκος, Β. (2018). Εισαγωγή. Στο Β. Νιτσιάκος & Π. Ποτηρόπουλος (επιμ.), *Λαογραφία και Ανθρωπολογία. Μια συμβολή στον διάλογο*. Αθήνα: εκδόσεις Ι. Σιδερή, 11 – 27.

Ομηριάδης, Α. (2008). *Ελληνικές παραδοσιακές φορεσιές και τοπική ενδυμασία*. Νέος Σκοπός: αυτοέκδοση.

Παπαγεωργίου, Γ. (2010). *Ελληνικές Παραδοσιακές Φορεσιές. Μακεδονία*. Αθήνα: Μίλητος.

Παπαϊωάννου, Ηρ. (2001). Η αιώνια στιγμή. *Είδωλο. 13,* 14-16.

Παπαντωνίου, Ι. (1974α). Οι φορεσιές Αλώνων και Ανταρτικού. *Μακεδονική Ζωή*, *99*, 36 – 40.

Παπαντωνίου, Ι. (1974β). Οι τοπικές φορεσιές Φλωρίνης. *Μακεδονική Ζωή*, *100*, 26 – 30.

Παπαντωνίου, Ι. (1974γ). Ανδρικές φορεσιές της Βορείου Ελλάδος. *Μακεδονική Ζωή*, *102*, 27 – 31.

Παπαντωνίου, Ι. (1978). Συμβολή στη μελέτη της γυναικείας ελληνικής παραδοσιακής φορεσιάς. *Εθνογραφικά*, *1*. Ναύπλιο: Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα, 5 – 92.

Παπαντωνίου, Ι. (1981). *Ελληνικές Φορεσιές*. Ναύπλιο: Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα.

Παπαντωνίου, Ι. (1992). *Μακεδονικές φορεσιές*. Ναύπλιο: Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα.

Παπαντωνίου, Ι. (1996). *Ελληνικές Τοπικές Ενδυμασίες*. Ναύπλιο: Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα.

Παπαντωνίου, Ι. (2000). *Η ελληνική ενδυμασία από την αρχαιότητα ως τις αρχές του 20ού αιώνα*. Αθήνα: Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος - Καπόν.

Παπαπαύλου, Μ. (2004). Ανθρωπολογική αντιπρόταση: Ο χορός ως πολιτισμική διαδικασία. *Αρχαιολογία και Τέχνες. Ο χορός στα Νεότερα Χρόνια – Εθνογραφίες*, *92*, 11 – 16.

Πασχαλίδης, Γ. (1999). Η πολιτισμική ταυτότητα ως δικαίωμα και ως απειλή. Η διαλεκτική της ταυτότητας και η αμφιθυμία της κριτικής. Στο Χ. Κωνσταντόπουλος, Λ. Μαράντου-Αλιφάντη, Δ. Γερμανός και Θ. Οικονόμου (επιμ.), *Εμείς και οι «Άλλοι»: Αναφορές στις τάσεις και τα σύμβολα*, Αθήνα: Τυπωθήτω, Αθήνα, 73 – 83.

Περί μετονομασίας κοινοτήτων και συνοικισμών Μακεδονίας. Φ.Ε.Κ. 55/Α΄/15-2-1926.

Περί μετονομασίας κοινοτήτων και συνοικισμών. Φ.Ε.Κ. 156/Α΄/8-8-1928.

Περί συστάσεως κοινοτήτων εν τω νομώ Φλωρίνης. Φ.Ε.Κ. 259/Α΄/21-2-1918.

Πετρίδου, Ε. (2012). Ένδυμα και υλικός πολιτισμός: από τη σημειολογία στη δράση. Στο Ε. Γιαλούρη (επιμ.), *Υλικός Πολιτισμός: Η ανθρωπολογία στη χώρα των πραγμάτων*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 355 – 389.

Πολίτης, Ν. (1909). *Λαογραφία.* Αθήνα: Ελληνική Λαογραφική Εταιρεία.

Πολίτης, Ν. (1931). Τα κατά την τελευτήν. *Λαογραφικά Σύμμεικτα , 6, τ. Γ΄*, Αθήνα: Δημοσιεύματα Λαογραφικού Αρχείου Ακαδημίας Αθηνών, 323 – 362.

Πολιτιστικός Σύλλογος Αλώνων «Η Ειρήνη». (2000). *Άρμενσκο ΤΑ ΑΛΩΝΑ*. Φλώρινα: «Πρέσπες» 2000.

Προβατάκης, Θ. (1990). *Κρήτη, Λαϊκή Τέχνη και ζωή.* Αθήνα: αυτοέκδοση.

Ρεπούση, Μ. (1999). Τοπικές ιστορίες στο σχολείο. Από το γενικό παρελθόν στο παρελθόν του τόπου. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, *112*, 97 – 108.

Ριβέλλης, Πλ. (2001). Ο χρόνος στοιχείο ταυτότητας της φωτογραφίας. *Είδωλο, 13*, 17-19.

Σκοπετέα, Ε. (1986). *Το Πρότυπο Βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830 – 1880)*, Αθήνα: Πόλις.

Σκουτέλη-Διδασκάλου, Ε. (1998). Η λαογραφική έρευνα στην «Επαναστροφή του αιώνα»: Προβληματισμοί, κατευθύνσεις και προοπτικές. Στο Ε. Κονταξή (επιμ.), *Οι Νεότερες εξελίξεις στην Ελληνική Λαογραφία. Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης στην μνήμη του Κίτσου Μακρή*. Βόλος: ΔΗΚΙ, 49 – 63.

Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2001). *Επίτομο Γεωγραφικό Λεξικό της Ελλάδος*, Αθήνα: Ερμής.

Σταματελάτος, Μ. & Βάμβα – Σταματελάτου, Φ. (2012). *Γεωγραφικό Λεξικό της Ελλάδος*, Αθήνα: ΤΑ ΝΕΑ [εφημερίδα].

Σταυρίδου, Α. (2002). Η σημασία της ποιοτικής έρευνας στο γενικό σχεδιασμό δημοσκοπήσεων – ερευνών πολιτικού και κοινωνικού περιεχομένου: Μια εφαρμογή των focus groups στη μελέτη της εγκληματικότητας. Στο Χρ. Βερναρδάκης (επιμ.), *Η Κοινή Γνώμη στην Ελλάδα*. Αθήνα: Λιβάνης.

Τζιόβας, Δ. (2011) «Ταυτότητες και ταυτίσεις», *ΤΟ ΒΗΜΑ*, 24 Δεκεμβρίου. Διαθέσιμο στο http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=436376 (ημερομηνία πρόσβασης: 7/10/2016).

Τσουκαλάς, Κ. (1998[3]). Παράδοση και Εκσυγχρονισμός: Μερικά γενικότερα ερωτήματα. Στο Δ. Τσαούσης (επιμ.), *Ελληνισμός Ελληνικότητα. Ιδεολογικοί και Βιωματικοί Άξονες της Νεοελληνικής Κοινωνίας*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείο της Εστίας, 37 – 48.

Φίλιας, Β. (επιμ.). (2001). *Εισαγωγή στη Μεθοδολογία και τις τεχνικές των Κοινωνικών Ερευνών*. Αθήνα: Gutenberg.

Φιλίππου, Φ. (2000). Ο ελληνικός λαϊκός χορός και η σχέση του με τους χορευτικούς συλλόγους. Στο *Η διαχρονική εξέλιξη του παραδοσιακού χορού στην Ελλάδα. Πρακτικά του 1ου Πανελληνίου Συνεδρίου Λαϊκού Πολιτισμού*. Σέρρες: Δήμος Σερρών, 57 – 59.

Φράγκος, Χ. (1984). *Ψυχοπαιδαγωγική*. Αθήνα: Gutenberg.

Χ. σ. (2012). *Το κατοστάρικο που έγινε χιλιάρικο 1939*. Διαθέσιμο στο http://steki-syllekton.gr/index.php?topic=2769.0 (ημερομηνία πρόσβασης 17/8/2017).

Χαλκιόπουλος, Α. (1910). *Η Μακεδονία. Εθνολογική στατιστική των βιλαετίων Θεσσαλονίκης και Μοναστηρίου*. Αθήνα: Εκ του τυπογραφείου «Νομικής».

Χάρτης Κοντογόνη – Κλίμακα: 1: 200.000. (1910). Αθήναι: Γ. Κοντογόνης.

Χατζηγιάννη, Κ. (1995). Η τοπική ιστορία και οι απαιτήσεις της. Στο Κ. Χατζηγιάννη, Θ. Μελάς & Σ. Μπελεγράτης (επιμ.), *Η τοπική Ιστορίας στο σχολείο. Μεθοδολογικές προσεγγίσεις*. Χαλκίδα: Γενικά Αρχεία του Κράτους – Αρχεία Νομού Εύβοιας, 14 – 17.

Χατζημιχάλη, Α. (1948). *Ελληνικαί Εθνικαί Ενδυμασίαι*. Αθήνα: Μουσείο Μπενάκη.

Χατζημιχάλη, Α. (1978α). Εισαγωγικό σημείωμα της Αγγελικής Χατζημιχάλη. Στο Α. Δεληβορριάς & Τ. Ιωάννου-Γιανναρά (επιμ.), Α. Χατζημιχάλη, *Η ελληνική λαϊκή φορεσιά Τόμος Α': Οι φορεσιές με το σιγκούνι*. Αθήνα: Μουσείο Μπενάκη & Μέλισσα, 21 – 23.

Χατζημιχάλη, Α. (1978β). Οι φορεσιές της Φλώρινας. Στο Α. Δεληβορριάς & Τ. Ιωάννου-Γιανναρά (επιμ.), Α. Χατζημιχάλη, *Η ελληνική λαϊκή φορεσιά Τόμος Α': Οι φορεσιές με το σιγκούνι*. Αθήνα: Μουσείο Μπενάκη & Μέλισσα, 266 – 295.

Χατζημιχάλη, Α. (1983). *Η Ελληνική Λαϊκή Φορεσιά.* Αθήνα: Μέλισσα.

Χρυσαφίδης Κ. (2006). *Βιωματική-επικοινωνιακή διδασκαλία: εισαγωγή της μεθόδου project στο σχολείο*. Αθήνα: Gutenberg.

ΟΠΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ ΣΤΟ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ[579]

Baresani
http://atelca.fr/remy/transit/marcel/photos-medium/photo-177.htm

Evangelos και Maria Noushis.
https://www.facebook.com/147013731977316/photos/a.882307635114585/882308961781119/?type=3&theater

Greece Florina id: 942520 B. Anthony Stewart.
https://www.natgeoimagecollection.com/CS.aspx?VP3=SearchResult&VBID=2KWGFR6CDIA3&SMLS=1&RW=1920&RH=947&POPUPPN=1&POPUPIID=2KWGDN2JB6Q0#/SearchResult&VBID=2KWGFR6CDIA3&SMLS=1&RW=1920&RH=947

Η Lena Shoumboff από το Άρμεντσκο, πίνοντας νερό σε πηγή στο Lerin, στο Αιγιακό κομμάτι της Μακεδονίας. Η φωτογραφία τραβήχτηκε από το National Geographic Travel, το 1940. Της έδωσαν 2 δολάρια Ηνωμενων Πολιτειών για τη φωτογραφία και αγόρασε καινούρια opinci (παπούτσια). Η Lena είναι τώρα στα 90 της και είναι ζωντανή και καλά. Έρευνα από τον Sasha Uzunov.
https://mobile.facebook.com/Egejska/photos/a.10150678564193670.412491.202258228669/10153983346848670/?type=3

Lena Yoanou and Vasa Kotovska.
https://www.facebook.com/Egejska/photos/a.10150195848523670/10155702321023670/?type=3&theater

Lena και Paso Boglevski, την ημέρα του γάμου τους το 1941. (Τρίγωνο).
https://www.facebook.com/Egejska/photos/a.10151339840518670/10155595572193670/?type=3&theater

Oshchima 1928. Tupurka Georgi, Illo, Sevda, Lena (baby), Lozana, Mitra. Τρίγωνο 1928.
https://www.facebook.com/Egejska/photos/a.10151339840518670/10154711925703670/?type=3&theater

Slava Keleshova Bogleva. (Τρίγωνο 1936).

[579] Τελευταία ημερομηνία πρόσβασης στο υλικό: 11/8/2017. Η μετάφραση έγινε από τον ερευνητή.

https://www.facebook.com/Egejska/photos/a.10151339840518670/10155595572538670/?type=3&theater

Themyana (Chokreff) Branof, με την οικογένειά της.
https://www.facebook.com/photo.php?fbid=726423484133637&set=g.342344645791232&type=1&theater&ifg=1

Themyana (Chokreff) Branof, ως έφηβη, πριν μεταναστεύσει στην Αμερική.
https://www.facebook.com/photo.php?fbid=726423467466972&set=g.342344645791232&type=1&theater&ifg=1

Ανταρτικό. Χορός στην πλατεία του χωριού. Κάπου στο 1920. Δεύτερη μέρα του Πάσχα. Όλο το χωριό χαίρεται.
https://www.facebook.com/photo.php?fbid=106062386594504&set=pb.100015722286129.-2207520000.1551903674.&type=3&theater

Από αριστερά προς τα δεξιά: Risto Delkou, Fana Delkou (το γένος Talidou) και Vangel Delkou, από την Υδρούσα, φωτογραφημένοι την περίοδο 1942 – 1947. Το παλαιότερο επίθετό τους ήταν Nakeff.
https://www.facebook.com/Egejska/photos/a.10150733808648670/10155702186788670/?type=3&theater

Από τα αριστερά προς τα δεξιά: Simeitsa Cvetkovska, Leodinitsa Serbinovska και Pandora Todorovska, στον Ακρίτα, γύρω στα 1940.
https://www.facebook.com/Egejska/photos/a.10150178159478670/10156255225708670/?type=3&theater

Από τα αριστερά προς τα δεξιά: Η Jordana, μητέρα της Baba Sotira, Dedo Tanas, Baba Velika, (αδερφή της Sotira), Baba Sophia και Baba Sotira. Ανταρτικό 1913.
http://www.zhelevo.com/gallery/bw/dt.html

Από τα αριστερά προς τα δεξιά: Η προγιαγιά μου Baba Krstojca, η προ-προγιαγιά μου Baba Spirojca (καθισμένη, κρατώντας τον αδερφό της Baba Mitsa, Fane), και η προγιαγιά μου Baba Sophia. Ανταρτικό 1935.
http://www.zhelevo.com/gallery/bw/bw6.html

Αριστερά: Ilinka (από τους Todoroftsi), σύζυγος του παπά Riste Pasinis. Στο κέντρο: Gouveza (από τους Vrantsis), σύζυγος του Stefan Pasinis. Δεξιά: Donka Temoi σύζυγος του Atanas Pasinis.

https://www.facebook.com/photo.php?fbid=468145370964&set=g.3008680989&type=1&theater&ifg=1

Αρχείο οικογένειας Σακουλέβα.
https://www.facebook.com/147013731977316/photos/a.873866139292068/873867129291969/?type=3&theater

Αρχείο οικογένειας Σακουλέβα.
https://www.facebook.com/147013731977316/photos/a.873866139292068/873867115958637/?type=3&theater

Γαμήλια φωτογραφία του Kole Gruiov και της Bozna Gruiova (Panova).
https://www.facebook.com/photo.php?fbid=1199585413408358&set=g.342344645791232&type=1&theater&ifg=1

Γαμήλια φωτογραφία του Παύλου Κορωναίου και της Μαρίας Βελιάνου, στην Αγία Παρασκευή, το 1938.
https://www.facebook.com/photo.php?fbid=2660911968742&set=g.30086800989&type=1&theater&ifg=1

Γαμήλια φωτογραφία των Vasil Giantsis και Para Papulkas, το 1939. Η νύφη κατάγεται από το Εθνικό και είναι ντυμένη με τη φορεσιά του χωριού της.
https://www.facebook.com/Egejska/photos/a.10154279511573670/10155732540953670/?type=3&theater

Γάμος στο χωριό Πρώτη, τη δεκαετία του 1930.
https://www.facebook.com/photo.php?fbid=1851225461776889&set=a.185122548177688 7&type=3&theater

Γυναίκες από τους Ψαράδες.
https://www.facebook.com/Egejska/photos/a.10150734180313670/10155457601873670/?type=3&theater

Γυναίκες από τους Ψαράδες.
https://www.facebook.com/Egejska/photos/a.10150734180313670/10155549890528670/?type=3&theater

Γυναίκες με φορεσιές από το Ποιμενικό.
https://www.facebook.com/Egejska/photos/a.10150192821758670/10150204929383670/?type=3&theater

Ένα νέο κορίτσι, φορώντας χειροποίητες κάλτσες σε πηγή. Τόπος: Φλώρινα, Ελλάδα. Φωτογραφία από τον B. ANTHONY STEWART/National Geographic Creative.
https://www.natgeoimagecollection.com/CS.aspx?VP3=SearchResult&VBID=2KWGFR6CDIA3&SMLS=1&RW=1920&RH=947&POPUPPN=1&POPUPIID=2KWGDN2JB6Q0

Ένα νέο κορίτσι που φοράει χειροποίητες κάλτσες σε μια πηγή. Τοποθεσία: Φλώρινα, Ελλάδα. Φωτογράφος: B. ANTHONY STEWART/National Geographic Creative. H karin day το έσωσε στο b. anthony stewart (national geographic)
https://gr.pinterest.com/pin/449515606548388582/?autologin=true

Επενδύτης Ανταρτικού Φλώρινας ή «γκιουρδία». Από τη μόνιμη έκθεση του Λ.Ε.Μ.Μ.-Θ.
http://repository.lemmth.gr/xmlui/handle/11533/9857

Ζευγάρι από τον Σκοπό, στη δεκαετία του 1930. Αρχείο Donka Gruevska.
https://www.facebook.com/Egejska/photos/a.10150317379848670/10151269996703670/?type=3&theater

Η Mitra Trgacheva και ο Dime Gagachev, στον γάμο τους, στον Ακρίτα, το 1932.
https://www.facebook.com/photo.php?fbid=4807085395165&set=g.342344645791232&type=1&theater&ifg=1

Η Petra, η Dosta και η Krstin, φωτογραφημένες γύρω στα τέλη της δεκαετίας του 1920, με αρχές της δεκαετίας του 1930, στον Άγιο Γερμανό. Φωτογραφία του Done Laovski.
https://www.facebook.com/Egejska/photos/a.10150818507128670/10150818508833670/?type=3&theater

Η μητέρα του Georgi F. Todorovski και ο αδερφός του. (Πράσινο).
http://giorgi10.tripod.com/id39.htm

Η μητέρα του Georgi F. Todorovski το 1929. (Πράσινο 1929).
http://giorgi10.tripod.com/id39.htm

Η οικογένεια Σολικόι, στο Κρατερό (1924/25).
https://www.facebook.com/photo.php?fbid=509792879143304&set=g.21669381160&type=1&theater&ifg=1

Η οικογένεια του Georgi F. Todorovski, ο πατέρας του Philip, η μητέρα του Mara, ο ίδιος (baby), ο αδερφός του Naso και η αδερφή του Tsila. (Πράσινο).

http://giorgi10.tripod.com/id39.htm

«Κιουρδία Ανταρτικού», από την Ιματιοθήκη του Λυκείου Ελληνίδων Αθηνών. https://lykeionellinidon.com

Κορίτσια από το χωριό Πόπλι. Καθισμένη η Dora Angelovska Munduseva Φωτογραφία του Milan Mundusev. https://www.facebook.com/Egejska/photos/a.10150818507128670/10154694703338670/?type=3&theater

Λευκό μπούστο με «κέσιτσι» Ανταρτικού, από την Ιματιοθήκη του Λυκείου Ελληνίδων Αθηνών. *https://lykeionellinidon.com*

Μακεδονία. Γυναίκες στο ψήσιμο του ψωμιού (1900). http://medusa.libver.gr/jspui/bitstream/123456789/6835/1/kovas205a.jpg

Μεσοχώρι *Χασάνοβο (1917). Από τη βρύση*. http://atelca.fr/remy/transit/marcel/photos-medium/photo-138.htm

Νέα κορίτσια χορεύουν στο χωριό Πόπλι με τοπική ενδυμασία. Πρώτη χορεύει η Ilinka Dupenska. https://www.facebook.com/Egejska/photos/a.10150818507128670/10150818508833670/?type=3&theater

Ο Blaze με τη γυναίκα του. (1929) https://www.facebook.com/photo.php?fbid=10154692140285494&set=g.300086800989&type=1&theater&ifg=1

Ο Naumce και η Mara Bizevski από το Μεσονήσι, την ημέρα του γάμου τους. https://www.facebook.com/Egejska/photos/a.10156042029273670/10156042000953670/?type=3&theater

Ο γάμος του Γιώργη Γιόρσεφ, στον Ακρίτα. https://www.facebook.com/Egejska/photos/a.10150178159478670/10150864423398670/?type=3&theater

Ο γάμος του Γιώργη και της Γιάννας Κοντσόλοβι, στο Ποιμενικό, το 1935. https://www.facebook.com/Egejska/photos/a.10150192821758670/10152575730513670/?type=3&theater

Ο γάμος του Χρήστου Βότσκου και της Ελένης Μπούτζιου, το 1939, στη Σκοπιά. https://www.facebook.com/147013731977316/photos/a.882308631145885/882308991781116/?type=3&theater

Ο Γερμανός και η Μπλαγκούνα Καρλόφσκι, από τον Άγιο Γερμανό. (1931). https://www.facebook.com/Egejska/photos/a.10150177485713670/10156845645228670/?type=3&theater&ifg=1

Οικογένεια από το χωριό Bapchor. Από αριστερά: Sofka Kiandova, Kole Kiandov, Georgi Kiandov, Vasil Kiandov, Fania Kiandova. Μπροστά: Stoianka Kiandova, Ristana Kiandova. https://www.facebook.com/Egejska/photos/a.10150192821758670/10155912579083670/?type=3&theater

Ο παπάς Petar Dimitrovski με τη σύζυγό του Petkna (από την Αγία Παρασκευή) και μέλη της οικογένειάς του, φωτογραφημένοι στην Graesnica, περίπου το 1910. https://www.facebook.com/photo.php?fbid=10150390564114072&set=pb.638674071.-2207520000.1542679130.&type=3&theater

Ο Τραϊανός και η Κατίνα Σμαρδένγκα, από την Αγία Παρασκευή. https://www.facebook.com/photo.php?fbid=418010824829&set=gm.10150374461065990&type=3&theater&ifg=1

Ο Стато και η Веселина Козарови με τα παιδιά τους (Κώττας). https://www.facebook.com/Egejska/photos/a.10151271770548670/10151271770718670/?type=3&theater

Οικογένεια Ribarovski, στην Graesnica, το 1925. https://www.facebook.com/photo.php?fbid=10150380450674072&set=pb.638674071.-2207520000.1542679130.&type=3&theater

Οικογένεια από τη Βεύη, στη δεκαετία του 1930. Αρχείο Elizabeta Varnalieva. https://www.facebook.com/photo.php?fbid=2042648179342669&set=g.2251356396&type=1&theater&ifg=1

Οικογένεια από το Vmbel (Μοσχοχώρι 1919). https://www.facebook.com/Egejska/photos/a.10150189134658670/10150189134733670/?type=3&theater

Οικογένεια από το Vmbel (Μοσχοχώρι 1921). https://www.facebook.com/Egejska/photos/a.10150189134658670/10155240724893670/?type=3&theater

Οικογένεια Ρεπάτση (Κρυσταλλοπηγή).

https://www.facebook.com/search/top/?q=Repatsev%20Familija%20od%20Smurdesh%20Kostursko

Οικογένεια στη Βεύη, στη δεκαετία του 1930. Από τη συλλογή του Mihail Daikoff. https://www.facebook.com/photo.php?fbid=10154859098996083&set=g.2251356396&type=1&theater&ifg=1

Οικογενειακή φωτογραφία του Risto Somovski – Groteto από το Vmbel (Μοσχοχώρι). https://www.facebook.com/Egejska/photos/a.10150189134658670/10153941691918670/?type=3&theater

Οικογένειες Τσαλάροβι και Πατρίκοβι, από τον Μελά. https://www.facebook.com/Egejska/photos/a.10150593066543670/10156038874763670/?type=3&theater

Παρέλαση των μαθητριών του Αρμενοχωρίου, στη Φλώρινα, με παραδοσιακές φορεσιές, στη δεκαετία του 1960. https://www.facebook.com/209753575734020/photos/a.209765522399492/209765642399480/?type=3&theater

Πηγή: Atanas Strezovski. https://www.facebook.com/Egejska/photos/a.10150246233618670/10155307056353670/?type=3&theater

Στα δεξιά η Tana Deligiorgis, στη δεκαετία του 1920. Φωτογραφία από τη Fay Karamitsos. https://www.facebook.com/Egejska/photos/a.10154830242968670/10156371972273670/?type=3&theater

Φλώρινα – ορθόδοξες (1917). http://atelca.fr/remy/transit/marcel/photos-medium/photo-107.htm

Φλώρινα: Η Πλατεία αγοράς (1917). http://picasaweb.google.com/fahrernick/GastonHoertelWWI#

Φορεσιές από το χωριό Ανταρτικό (1942) Φωτογραφία της Niki Lazarova. *https://www.facebook.com/Egejska/photos/a.10150195848523670/10151505973648670/?type=3&theater*

Φωτογραφία της οικογένειας Pando Skenderoff, το 1911. https://www.facebook.com/Egejska/photos/a.10150194935683670/10152941722458670/?type=3&theater

Φωτογραφία της οικογένειας Νιτσόπουλου, στη Βεύη, το 1932. https://www.facebook.com/photo.php?fbid=10158231016465035&set=pcb.10154883232266397&type=3&theater

Φωτογραφία της οικογένειας Χρήστου, από την Υδρούσα (δεκαετία του 1930). https://www.facebook.com/Egejska/photos/a.10150733808648670/10151252647543670/?type=3&theater

Φωτογραφία του Paul Fotevski. https://www.facebook.com/Egejska/photos/a.10153028881228670/10153027746783670/?type=3&theater

Χορός «Λυτός» από το Ανταρτικό Φλώρινας. Θέατρο Φιλοπάππου, 1969. http://dance-pandect.gr/pds_cosmos/pop/pop_lhmma_gr.php?oid=O-2904DAC7&ActionP=Play&mode=Med&Obj=P&eid=E-F0DF4&aa=7

Χωρικές πηγαίνουν στο παζάρι στα Bitola. http://www.lithoksou.net/p/oikismoi-tis-makedonias-poy-arxizoyn-apo-n-ps-0

Χωριό Τρίβουνο. https://www.facebook.com/Egejska/photos/a.10151487146313670/10151958756483670/?type=3&theater

ΔΗΜΟΣΙΑ & ΙΔΙΩΤΙΚΑ ΑΡΧΕΙΑ/ΣΥΛΛΟΓΕΣ

Ministère de la Culture (France)

Médiathèque de l'architecture et du patrimoine - diffusion RMN.

Αρχείο Γιάννη Κωνσταντίνου.

Αρχείο Δώρας Στράτου.

Αρχείο Λάζαρου Παπαδημητρίου.

Αρχείο οικογένειας Αβραμόπουλου.

Αρχείο οικογένειας Σακουλέβα.

Αρχείο οικογένειας Στοϊνίτση.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη της Βέροιας.

Εικόνες Μέσα στο Χρόνο: φωτογραφικό αρχείο Ν. Ημαθίας.

Εθνολογικό Μουσείο Podmočani.

Ιματιοθήκη Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ».

Οικογενειακό αρχείο Branoff.

Οικογενειακό αρχείο Sam Boikovitis.

Οικογενειακό Αρχείο Αθηνάς Γιανκουλίδη.

Οικογενειακό αρχείο Ζήση Κωνσταντινόπουλου.

Οικογενειακό αρχείο Ιωάννη Παρασκευαΐδη.

Οικογενειακό αρχείο Κωνσταντίνας Ιωαννίδη.

Οικογενειακό αρχείο Παρασκευής Πεντερίδου.

Οικογενειακό αρχείο Σοφίας Ρακοβαλή.

Οικογενειακό αρχείο Σοφίας Σλήφκα.

Οικογενειακό αρχείο Στέφανου Δημητριάδη.

Οικογενειακό αρχείο Χρήστου Δαμολή.

Οικογενειακό αρχείο Χρυσούλας Ρασπόπτση.

Συλλογή Marvin Moehle (Granit City, Illinois, U.S.A.).

Φωτογραφικό Αρχείο Ε.Λ.Ι.Α.

Φωτογραφικό αρχείο Σωματείου Ελληνικών Παραδοσιακών Χορών «ΛΥΓΚΗΣΤΕΣ».

Φωτοθήκη Λέσχης Πολιτισμού Φλώρινας.

ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΤΕΣ/ΤΡΙΕΣ

Α/Α	Όνομα	Επώνυμο	Έτος γέννησης	Τόπος γέννησης	Τόπος κατοικίας
1	Владо	Ѓорѓиевски	1957	Логоварди F.Y.R.O.M.	Битола F.Y.R.O.M.
2	Jone	Evtimovski	1956	Podmočani F.Y.R.O.M.	Podmočani F.Y.R.O.M.
3	Marvin	Moehle	1958	Granite City Illinois, U.S.A.	Granite City Illinois, U.S.A.
4	Παντελής	Ανδρέου	1945	Νίκη	Φλώρινα
5	Αικατερίνη	Βασιλείου	1933	Άνω Υδρούσα	Άνω Υδρούσα
6	Λένα	Βελιάνη	1944	Cerje Albania	Cerje Albania
7	Αναστασία	Βελιάνη	1955	Αγία Παρασκευή	Αγία Παρασκευή
8	Πασχαλιά	Γεωργίου	1912	Κώττας	Ανταρτικό
9	Σταφυλιά	Γεωργίου	1945	Κώττας	Ανταρτικό
10	Στέφανος	Δημητριάδης	1925	Εθνικό	Εθνικό
11	Αναστασία	Δημητρίου	1931	Κρατερό	Ακρίτας
12	Φανή	Ευαγγέλου	1926	Μελίτη	Μελίτη
13	Φερενίκη	Ευαγγέλου	1945	Πολυπόταμος	Πολυπόταμος
14	Κωνσταντίνα	Ιωαννίδου	1937	Κλαδοράχη	Κλαδοράχη
15	Αγγελική	Καλλίνη	1953	Μελίτη	Μελίτη
16	Θωμάς	Καλλίνης	1927	Μελίτη	Μελίτη
17	Σοφία	Κωνσταντινίδου	1946	Πέρασμα	Φλώρινα
18	Άννα	Κωνσταντινίδου	1933	Πέρασμα	Πέρασμα
19	Ζήσης	Κωνσταντινόπουλος	1932	Λόφοι	Λόφοι
20	Πολυξένη	Κωνσταντίνου	1935	Ακρίτας	Άλωνα
21	Σίμος	Κωνσταντίνου	1925	Άλωνα	Άλωνα
22	Ιορδάνα	Κωνσταντίνου	1911	Άλωνα	Τορόντο
23	Χρήστος	Λαζάρου	1925	Τριανταφυλλιά	Τριανταφυλλιά
24	Ευδοξία	Λαζάρου	1928	Τριανταφυλλιά	Τριανταφυλλιά
25	Κωνσταντίνος	Λυκούδης	1951	Μελίτη	Μελίτη
26	Γαβριήλ	Μήνου	1950	Παπαγιάννης	Παπαγιάννης
27	Ελένη	Μίσσιου	1936	Άνω Υδρούσα	Άνω Υδρούσα
28	Όλγα	Μούκα	1956	Άνω Υδρούσα	Άνω Υδρούσα

29	Μαρία	Μπαγώση	1936	Άνω Καλλινίκη	Άνω Καλλινίκη
30	Φρειδερίκη	Μπάρμπα	1951	Κάτω Κλεινές	Κάτω Κλεινές
31	Ελευθερία	Νικολαΐδου	1948	Κλαδοράχη	Κλαδοράχη
32	Μαγδαληνή	Πανοπούλου	1944	Εθνικό	Κρατερό
33	Πανδώρα	Παπαναούμ	1944	Πέρασμα	Πέρασμα
34	Αλέξανδρος	Παρασκευαΐδης	1921	Λαιμός	Λαιμός
35	Ιωάννης	Παρασκευαΐδης	1959	Λαιμός	Λαιμός
36	Ελευθερία	Παρασκευαΐδου	1927	Καλλιθέα	Λαιμός
37	Χριστίνα	Πέτρου	1930	Τριανταφυλλιά	Τριανταφυλλιά
38	Αλίκη	Ράμμου	1949	Κώττας	Κώττας
39	Ελευθερία	Ρασπόπτση	1946	Πολυπόταμος	Πολυπόταμος
40	Μαγδαληνή	Ρίζου	1931	Μελίτη	Μελίτη
41	Σοφία	Ροσέγκα	1944	Σκοπιά	Σκοπιά
42	Ελένη	Σουκλίνη	1939	Μεσοχώρι	Πολυπόταμος
43	Βασίλειος	Στάμκος	1926	Άλωνα	Μελβούρνη
44	Βασίλκα	Σωτήρη	1950	Pustec	Pustec
45	Αγάπη	Τερκάλα	1944	Albania Πράσινο	Albania Ανταρτικό